प्राकृतप्रबोधः

(श्रीसिद्धहेमप्राकृतव्याकरणवृत्तिस्थ-कतिपयोदाहरणप्रक्रियाप्रदर्शकः)

कर्ता

मलधारि-श्रीनरचन्द्रसूरिः

सम्पादनम्

साध्वी श्रीदीप्तिप्रज्ञाश्रीः

श्रीहेमचन्द्राचार्यः

प्रकाशनम्

कलिकालसर्वज्ञ-श्रीहेमचन्द्राचार्य-नवमजन्मशताब्दी-स्मृति-
संस्कार-शिक्षण-निधि, अमदावाद

ई.स. २०१२ आवृत्तिः : प्रथमा वि.सं. २०६८

प्राकृतप्रबोधः

कर्ता : मलधारि-श्रीनरचन्द्रसूरिः

सम्पादनम् : साध्वी श्रीदीप्तिप्रज्ञाश्रीः

प्रकाशनम् : कलिकालसर्वज्ञ-श्रीहेमचन्द्राचार्य-नवमजन्मशताब्दी-स्मृति-संस्कार-शिक्षण-निधि, अमदावाद

आवृतिः : प्रथमा (ई.स. २०१२) (वि.सं. २०६८)

प्रतयः : ३५०

पत्राणि : १४ + २५८ = २७२

मूल्यम् : २५०/-

प्राप्तिस्थानम् : १) **श्रीविजयनेमिसूरि-स्वाध्यायमन्दिरम्**
१२, भगतबाग सोसायटी, नवा शारदामन्दिर रोड,
पालडी, अमदावाद-३८० ००७
दूरभाष : (०७९) २६६२२४६५ (मो.) ९४०८६३७७१४

२) **श्रीसरस्वती पुस्तकभण्डार**
११२, हाथीखाना, रतनपोल, अमदावाद-३८० ००१
दूरभाष : (०७९) २५३५६६९२

मुद्रणम् : **किरीट ग्राफिक्स,**
४१६, वृंदावन शोपींग सेन्टर, रतनपोल, अमदावाद-३८० ००१
दूरभाष : ०९८९८४९००९१

समर्पणम्

बालत्तणे जस्स समुग्गतेयं,
नाणप्पयासं सुहयप्पभावं ।
दट्ठूण दिण्णं पवरं गुरूहिं,
गुणाणुरूवं किर नामधेज्जं ॥ १ ॥

'चंदस्स जोण्हं पहरेइ सूरो',
सच्चं पि तं जेण कयं खु मिच्छं ।
पहाजले ण्हाविअ संपमज्ज,
समुज्जलं कारिअ सीलचंदं ॥ २ ॥

उल्लेंति सीआ अवि जस्स गावो,
सुहं खणेणं हिअयं कठोरं ।
वंदित्तु अप्पेमि महामहप्पं,
आइच्चमेगं उदयागतं तं ॥ ३ ॥

प्रकाशकीयम्

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય ભગવંતની નવમી જન્મશતાબ્દી (૧૧૪૫-૨૦૪૫)ની ઉજવણીના ઉપલક્ષ્યમાં, પરમવંદનીય આચાર્ય ભગવંત શ્રીવિજયસૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી સ્થપાયેલ આ ટ્રસ્ટ તેઓશ્રીના પટ્ટધર પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયશીલચંદ્રસૂરિજી મ.ના માર્ગદર્શન અનુસાર અનેકવિધ સાહિત્યિક અને શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. જેમાં સંશોધિત-સંપાદિત બહુમૂલ્ય ગ્રંથોનું પ્રકાશન, 'અનુસંધાન' નામની શોધપત્રિકા (અદ્યાવધિ ૫૯ અંક)નું પ્રકાશન, વિદ્વાનોનું 'શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય ચંદ્રક'થી સન્માન વગેરે મુખ્ય છે.

હમણાં આ ટ્રસ્ટે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય વિરચિત શ્રીસિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસનના અધ્યયન-અધ્યાપનમાં સહાયક ગ્રંથોનું પ્રકાશન કરવાનો ઉપક્રમ હાથ ધર્યો છે. જેમાં આ પૂર્વે શ્રીસિદ્ધહેમબૃહદ્વૃત્તિ-ઢુંઢિકા (ભાગ ૧-૪), શ્રીસિદ્ધહેમલઘુવૃત્ત્યુદાહરણકોશ વ. પ્રકાશિત થયા છે. તે જ શૃંખલામાં સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસનના ૮મા અધ્યાયરૂપ પ્રાકૃતવ્યાકરણની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં દર્શાવેલ ઉદાહરણ-પ્રત્યુદાહરણમાંથી કેટલાંક મહત્ત્વપૂર્ણ ઉદાહરણોની પ્રક્રિયા-રૂપસિદ્ધિ દર્શાવતા ૧૩મી સદીના પ્રસ્તુત પ્રાચીન ગ્રંથનું સૌપ્રથમ પ્રકાશન કરતાં અમો આનંદની લાગણી અનુભવીએ છીએ.

મલધારી શ્રીનરચંદ્રસૂરિ વિરચિત આ 'પ્રાકૃતપ્રબોધ' ગ્રંથનું સંપાદન, પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયશીલચંદ્રસૂરિ મ.ની પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન અનુસાર, અનેકવિધ સામગ્રીના આધારે સાધ્વી શ્રીદીપ્તિપ્રજ્ઞાશ્રીજી મ.એ કર્યું છે. આવા બહુમૂલ્ય ગ્રંથના પ્રકાશનનો લાભ અમારા ટ્રસ્ટને આપવા બદલ અમો પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત અને સાધ્વીજી ભગવંતના ઋણી છીએ.

પ્રસ્તુત ગ્રંથનું સુંદર મુદ્રણ કરી આપવા માટે કિરીટ ગ્રાફિક્સને ધન્યવાદ ઘટે છે.

અમારા ટ્રસ્ટને આવા ગ્રન્થોના પ્રકાશનનો લાભ મળ્યા જ કરશે એવી આશા સાથે...

લિ.

ક.સ.શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય
ન.જ.શ.સ્મૃ.શિ.સં.નિધિના ટ્રસ્ટીઓ

• • •

अनुक्रमः

		पृष्ठाङ्कः
१)	प्रासङ्गिक - आ.श्रीविजयशीलचन्द्रसूरि	७
२)	सम्पादनपद्धति - मुनि त्रैलोक्यमण्डनविजय	१०
३)	प्राकृतप्रबोधः	
	प्रथमः पादः	१
	द्वितीयः पादः	५३
	तृतीयः पादः	८६
	चतुर्थः पादः	१०७
	शौरसेनी-मागधीत्यादिभाषाः	१२६
	अपभ्रंशभाषा	१३९
४)	परिशिष्टानि	
	१. प्राकृतप्रबोधगृहीतोदाहरणाकाराद्यनुक्रमः	२११
	२. प्राकृतव्याकरण-सूत्राकाराद्यनुक्रमः	२३८
	३. प्राकृतप्रबोधान्तर्गत-सिद्धहेमशब्दानुशासन-सूत्राकाराद्यनुक्रमः	२५७

• • •

આ ગ્રંથના પ્રકાશન માટે
શ્રીશાસનસમ્રાટ - સમુદાયનાં
પૂજ્ય સાધ્વીશ્રી દેવી-કમલ-સૂર્યશિશુ
સાધ્વીશ્રી **દીપ્તિપ્રજ્ઞાશ્રીજી**નાં શિષ્યા
સાધ્વીશ્રી **ચારુશીલાશ્રી**ની પ્રેરણાથી
તેમના ભક્તવર્ગ તરફથી
સંપૂર્ણ સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે.
તે સદ્ગૃહસ્થવર્ગની અનુમોદના કરીએ છીએ.

પ્રાસંગિક

મલધારગચ્છના આચાર્ય શ્રીનરચન્દ્રસૂરિ મહામંત્રી વસ્તુપાલના મોસાળપક્ષના ગુરુ હતા. તેમના ગચ્છની તથા ગુરુઓની પરંપરા આમ છે :

ગચ્છનું મૂળ નામ : હર્ષપુરીયગચ્છ. રાજસ્થાનના હર્ષપુરમાં શ્રીજયસિંહસૂરિ-અભયસિંહસૂરિ નામે ગુરુ-શિષ્ય (૧૦મો શતક) દ્વારા આ ગચ્છની સ્થાપના થઈ. તેમના પટ્ટધર આ.અભયદેવસૂરિને ગુર્જરપતિ કર્ણદેવ સોલંકીએ 'મલધારી' એવું બિરૂદ આપ્યું, ત્યારે તે ગચ્છ મલધારીગચ્છના નામે પંકાયો. (વિ.સં.૧૧૨૦-૫૦). તેઓના પટ્ટધર પ્રખ્યાત વિવરણકાર આ.હેમચન્દ્રસૂરિ થયા. તેમણે અનેક શાસ્ત્રગ્રંથો ઉપર અત્યંત સુંદર ટીકાઓ લખી છે, જે જૈન સંઘમાં સૈકાઓથી સર્વમાન્ય બનીને અધ્યયનમાં વર્તે છે. તેમની પાટપરંપરામાં શ્રીચન્દ્રસૂરિ → મુનિચન્દ્રસૂરિ → દેવપ્રભસૂરિ થયા; અને તેમની પાટે શ્રીનરચન્દ્રસૂરિ થયા. તેમનો સત્તાસમય તેરમો સૈકો છે.

શ્રીનરચન્દ્રસૂરિએ નારચન્દ્ર જૈન જ્યોતિષસાર, કથારત્નાકર, અનર્ઘરાઘવટિપ્પનક જેવા અનેક વિદ્વત્તાપૂર્ણ ગ્રંથો રચ્યા છે. પ્રસ્તુત પ્રાકૃતપ્રબોધ પણ તેમની જ એક અભ્યાસપૂર્ણ ગ્રંથરચના છે. આમાં તેમણે સિદ્ધહેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસનના આઠમા અધ્યાયરૂપ પ્રાકૃતવ્યાકરણના પ્રયોગોની સાધનાપ્રક્રિયા વર્ણવીને પ્રાકૃતવ્યાકરણના વિદ્યાર્થીઓ માટે એક અધિકૃત અને સિદ્ધહેમનાં રહસ્યોને ખોલી આપનારું વિશ્વાસાર્હ સાધન નિર્મ્યું છે.

તેઓ પરમ વિદ્વાન તો હતા જ, સાથે સાથે પરમ સંયમી પણ હતા, એમ પ્રબંધગ્રંથોમાં તેમના વિષેની વાતો જોવાથી જણાઈ આવે છે. વસ્તુપાલ મંત્રીના મૃત્યુનો દિવસ, તેમણે વર્ષ-માસ-તિથિ સાથે, ૧૦ વર્ષ અગાઉ કહી દીધેલો, અને તે પછી, તેમની પ્રેરણા તથા માર્ગદર્શન પ્રમાણે મંત્રીએ પોતાના જીવનને ધર્મકરણીમાં સવિશેષે વાળ્યું હોવાનું પણ સમજાય છે.

એક રીતે જોઈએ તો મલધારીગચ્છની આખીયે ગુરુપરંપરા, અર્થાત્ તે પરંપરાના તમામ આચાર્યો પરમ વિદ્વાન હતા, ત્યાગમય જીવન જીવનારા હતા, અને તે દરેક આચાર્યે વિવિધ વિષયના શ્રેષ્ઠ ગ્રંથોનું સર્જન કર્યું છે. તેમાંના અનેક ગ્રંથો આજે પણ ઉપલબ્ધ છે.

★

प्राकृतप्रबोध ની જાણ ઈ.સ. ૧૯૯૧-૯૨ માં પ્રાયઃ થઈ હતી. તેનું સંપાદન કરવું એવી ઈચ્છા તે વખતે તીવ્રપણે થઈ ગયેલી, અને 'અનુસંધાન'ના પ્રથમ અંકમાં જ તેના વિષે નાનકડી નોંધ પણ મૂકી હતી. મનમાં એક જ ઝંખના કે શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના ગ્રંથો અને તેના પરના વિવરણાત્મક ગ્રંથો, શક્ય પ્રયત્ને, સંપાદિત અને પ્રકાશિત કરવા. જો કે તે ઝંખના તો આજે, આ ક્ષણે પણ એવી ને એવી જ તાજી ને પૂરેપૂરી છે.

તે વખતે જ આ ગ્રંથની ત્રણ-ચાર પ્રતિઓની ઝેરોક્સ કે ફોટોકોપી મેળવી હતી, અને તેના આધારે સંપાદન, પ્રતિલિપીકરણનું કાર્ય પણ આદર્યું હતું. પરંતુ અન્ય આવાં જ વિવિધ કાર્યોમાં વધારે વ્યસ્ત રહેવાનું થતાં, આ પ્રતિલિપીકરણ તથા પાઠાન્તરો નોંધવાનું કાર્ય, સાધ્વીજી શ્રીદીપ્તિપ્રજ્ઞાશ્રીજીને સોંપ્યું. પરિશ્રમથી થાક્યા વિના અને ખંતભર્યા ઉત્સાહ સાથે તેમણે બહુ જ ઝડપથી આ ગ્રંથની સુંદર પ્રતિલિપિ ઊતારી, તથા અન્ય પ્રતોના પાઠાન્તરો પણ વિસ્તારથી નોંધી લીધા.

એમની તૈયાર કરેલી એ વાચના પર એક ઝીણવટભર્યો દૃષ્ટિપાત કરીને તેમાં ઘટિત ફેરફારો દ્વારા સંપાદન કરવાની જવાબદારી મારી હતી. તે કરવાની ભાવના પણ હતી. પરંતુ સ્વાધ્યાય-સંશોધનને લગતાં વિવિધ અન્ય કાર્યોમાં આ કાર્ય ઠેલાતું જ જતું હતું. છેવટે મેં થાકીને આ જવાબદારી મુનિશ્રી ત્રૈલોક્યમંડનવિજયજીને સોંપી. તેમનો અભ્યાસ તાજો હતો એટલે તેમણે આ કાર્ય હોંશભેર સ્વીકાર્યું. તેમને લાગ્યું કે ઘણા પાઠ મૂળ વાચના તરીકે લેવાવા જોઈએ તે પાઠાન્તરોમાં જતા રહે છે, અને યોગ્ય ન હોય તેવા પાઠો અનેક સ્થળે વાચનારૂપે આવી જાય છે. ઉપરાંત, અનેક પાઠાન્તરો તેમ ટિપ્પણીઓ અનાવશ્યક અને ગ્રંથનો મેદ વધારનાર હોવાનું પણ તેમને જણાયું. આથી તેમણે મારી અનુમતિ મેળવીને ગ્રંથની આખી પ્રતિલિપિ, પાઠાન્તરો-ટિપ્પણો સાથે, નવેસરથી તૈયાર કરી. તેમને પણ શ્રીકલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવંતના ગ્રંથો પ્રત્યે અપાર ભક્તિ છે, અને તેવા મહાપુરુષના ગ્રંથ ઉપર કામ કરવામાં અનેરો આનંદ આવે છે, તેથી આ શ્રમસાધ્ય કાર્ય તેમણે બહુ જ હોંશભેર કર્યું છે, તે બદલ તેમને ધન્યવાદ આપવા ઘટે.

આમ છતાં, આ કાર્યનાં મૂળ યોજક તો સાધ્વી દીપ્તિપ્રજ્ઞાશ્રીજી જ ગણાય. કાર્ય કરવાનો મુખ્ય યશ તેમને ફાળે જ જાય - જવો જોઈએ. અને એ રીતે, વાજબી રીતે જ, આના સંપાદિકા તરીકે અહીં તેમનું નામ જોડવામાં આવ્યું છે. એમને પણ પ્રાકૃત ભાષાના સઘન અભ્યાસ બદલ તથા આવી મહત્ત્વપૂર્ણ કૃતિનું સંપાદનકાર્ય સુંદર રીતે કરી આપવા બદલ હૃદયપૂર્વક અભિનન્દન આપું છું.

ગ્રંથની સંપાદનપદ્ધતિ વિષે અને ઉપયુક્ત પ્રતિઓ વિષે વિગતવાર વાત મુનિ ત્રૈલોક્યમંડનવિજયજીએ 'સંપાદનપદ્ધતિ' વિષયક પોતાના અવતરણલેખમાં કરી છે, એટલે તે વાતોનું પુનરાવર્તન અહીં કરવું જરૂરી નથી.

અમારા મુનિગણને કલિકાલસર્વજ્ઞ જેવા મહાપુરુષોની આવી ભક્તિ કરવાનો અવસર વારંવાર મળતો જ રહો તેવી અભિલાષા પ્રગટ કરતો વિરમું છું.

— શીલચન્દ્રવિજય

સં. ૨૦૬૮
શ્રાવણી પૂર્ણિમા - ભાવનગર

• • •

સંપાદનપદ્ધતિ

આ સંપાદનમાં ઉપયોગમાં લીધેલી સામગ્રી નીચે મુજબ છે -

★ પ્રાકૃતપ્રબોધની ઉપયોગમાં લીધેલી ત્રણે પ્રતો સંવેગીનો ઉપાશ્રય-હાજા પટેલની પોળ, અમદાવાદના જ્ઞાનભંડારની છે. ત્રણે પ્રત કાગળની છે.

क. - નં. ૨૨૯૦, પત્ર ૨૧

આદિ - ॥ द० ॥ श्रीहेमसूरये ॥ प्रणम्य परमं०

અન્ત - इति श्रीप्राकृतवृत्तिढुण्ढिका सम्पूर्णा ॥ लिखिता संवत् १५४८ वर्षे द्वि.वैशा.सु. ४ सोमे ॥

ख. - નં. ૨૨૮૮, પત્ર ૨૬

આદિ - ॥ द० ॥ अर्हं ॥ प्रणम्य परमं०

અન્ત - ग्रन्थाग्रं श्लोक १४५१ ॥ छ ॥ श्री ॥ मङ्गलमस्तु ॥

આ પ્રત કેટલાંક મહત્ત્વપૂર્ણ ટિપ્પણો ધરાવે છે.

ग. - નં. ૨૨૮૯, પત્ર ૧૪

આદિ - ॥ द० ॥ प्रणम्य परम०

અન્ત - ॥ शास्त्रं यत्नेन परिपालयेत् ॥ छ ॥ सुसम्भवत् कल्याणमस्तु ॥ छ ॥ श्री ॥

આ ઉપરાંત 'પ્રાકૃતપ્રબોધઅષ્ટભાષાવૃત્તિ' એ નામથી અન્ય એક પ્રત પણ ઉપરોક્ત ભંડારમાં નં. ૨૧૬૨ પર છે. પણ એ **ख.** ના સટિપ્પણ ઉતારા સરખી હોવાથી તેનો અત્રે ઉપયોગ નથી કર્યો.

★ **दी.** - સિદ્ધહેમઅષ્ટમાધ્યાયબૃહદ્વૃત્તિદીપિકા/પ્રાકૃતદીપિકા. આની બે પ્રતો વાડી પાર્શ્વનાથ જ્ઞાનભંડાર - શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિર - પાટણમાં છે. બંને પ્રતો જાણે એકબીજાનો ઉતારો હોય તેમ અક્ષરશઃ સરખી છે. બંને પ્રતોમાં સિદ્ધહેમ-અષ્ટમાધ્યાયના ચોથા પાદના ૩૫૦મા સૂત્ર સુધી જ વિવરણ છે અને ત્યારબાદ પુષ્પિકા છે -

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां प्राकृतदीपिकायां चतुर्थः पादः समाप्तः ॥ छ ॥ ग्रन्थाग्र २५०० ॥ પ્રતોની વિગત-

૧. ડા.નં. ૧૬૮ ક્ર. ૬૬૧૩, પત્ર ૨૯

૨. ડા.નં. ૨૦૦ ક્ર. ૮૫૨૩, પત્ર ૪૦

★ **ता.** - સિદ્ધહેમ-પ્રાકૃતવ્યાકરણની શાંતિનાથ જૈન જ્ઞાનભંડાર-ખંભાતની તાડપત્રીય પ્રત. નં. ૨૫૪, પત્ર ૨૨૩. પુષ્પિકા - संवत् १२२४ वर्षे भाद्रपद शुदि ३ बुधे महं० चण्डप्रसादेन सुत यशोधवलस्याऽर्थे लेखिता ॥ આ પ્રત મૂળ પ્રાકૃતવ્યાકરણની અત્યન્ત શુદ્ધ વાચના ધરાવે છે અને અનેક-અનેક મહત્ત્વપૂર્ણ ટિપ્પણોથી અલંકૃત છે.

★ **मु.** - સિદ્ધહેમ-પ્રાકૃતવ્યાકરણની મુદ્રિત વાચના. સં.- પી.એલ.વૈદ્ય, પ્ર.- ભાંડારકર ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ - પૂના, ૧૯૮૦ (Prakrit Grammar of Hemachandra)

* * *

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે શ્રીસિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસનના આઠમા અધ્યાયરૂપે મહારાષ્ટ્રી, આર્ષ, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી, ચૂલિકાપૈશાચી અને અપભ્રંશ એમ કુલ ૭ પ્રાકૃત ભાષાઓનું વ્યાકરણ આપ્યું છે. આ વ્યાકરણની તેઓશ્રીએ જ રચેલી વૃત્તિમાં નિયમોના બોધ માટે જે ઉદાહરણ-પ્રત્યુદાહરણો આપવામાં આવ્યાં છે, તે પ્રયોગોની રૂપસિદ્ધિમાં સુગમતા રહે તે હેતુથી મલધારગચ્છના શ્રીનરચંદ્રસૂરિજીએ પ્રસ્તુત प्राकृतप्रबोध વૃત્તિની રચના કરી છે. વૃત્તિના પ્રારંભે જ તેઓએ 'सिद्धहेमाष्टमाध्याये रूपसिद्धिर्विधीयते' એમ કહીને, વ્યાકરણ પર પાંડિત્યપૂર્ણ વિવરણનો નહિ, પણ વિદ્યાર્થીઓની સુગમતા ખાતર ફક્ત રૂપસિદ્ધિ જ દર્શાવવાનો પોતાનો આશય સ્પષ્ટ કરી આપ્યો છે. વૃત્તિના અન્તે પણ તેઓ આ વૃત્તિ રચવા પાછળનો હેતુ દર્શાવતા જણાવે છે કે "જુદા જુદા વિદ્વાનોએ પોતાની મતિકલ્પનાથી જટિલ બનાવી દીધેલી સઘળીયે રૂપપ્રક્રિયાને જોઈને શિષ્યવર્ગથી પ્રાર્થના કરાયેલા નરચંદ્રસૂરિએ પરંપરાને નજરઅંદાજ કર્યા વગર (રૂપસિદ્ધિ દર્શાવવાનો) આ પ્રયત્ન કર્યો છે." આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે પ્રાકૃત-વ્યાકરણની રચના થયા પછીના થોડાક દાયકામાં જ, તેમાં નિર્દિષ્ટ પ્રયોગોની સિદ્ધિ માટે વિવિધ મતાંતરો પ્રવર્તવા માંડ્યા હશે. જેને લીધે અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓને મૂંઝવણ થવા માંડી હશે કે કઈ પદ્ધતિ કે પ્રક્રિયાને સાચી ગણવી ? આથી તેમની મૂંઝવણના ઉકેલ અર્થે, પોતાના શિષ્યોની અભ્યર્થનાથી, નરચંદ્રસૂરિએ આ કૃતિની રચના કરી છે.

વિદ્યાર્થીલક્ષી આ રચનામાં જો કે વ્યાકરણના બધાં સૂત્રોમાં નોંધાયેલા બધા જ પ્રયોગોની વિગતવાર સાધનિકા નથી દર્શાવી. કર્તાને જ્યાં જ્યાં, જે ઉદાહરણોમાં,

અભ્યાસીઓને તેની સાધનિકા કઠિન કે ગુંચવાડા ભરેલી બનશે તેમ ભાસ્યું, ત્યાં ત્યાં લાગુ પડનારાં સૂત્રો તેમણે ક્રમબદ્ધ ટાંક્યાં છે. તે પણ ખાસ સૂત્રો જ. બાકીની સામાન્ય પ્રક્રિયા તો અભ્યાસી પોતે જ શોધી શકે તેવો તેમનો ખ્યાલ લાગે છે અને તે સમુચિત પણ છે. કારણ કે અત્રે સિદ્ધ કરવામાં આવેલા પ્રયોગો પર પૂરતું ધ્યાન આપનાર અભ્યાસી અન્ય તમામ પ્રયોગો સહેલાઈથી સિદ્ધ કરી શકે તેવી આ ગ્રંથની ગૂંથણી છે.

જો કે ઉપર જણાવેલી વાત સાચી હોવા છતાં પણ કેટલાક પ્રયોગોની સાધનિકા આપવાનું કાળાંતરે વિદ્વાનોને જરૂરી જણાતાં આ ગ્રંથમાં તે તે કાળે સંવર્ધન થતું જ રહ્યું છે. ઉપર જણાવેલી પ્રાકૃતપ્રબોધની પ્રમાણમાં પ્રાચીન ग પ્રત કરતાં क અને ख પ્રતો કે જે ૧૫મા-૧૬મા સૈકાની છે તેમાં ઘણા વધારે સૂત્રો-પ્રયોગો નોંધાયા છે. એક સ્થૂલ અંદાજ મુજબ આ વધારો લગભગ ૫% જેટલો થવા જાય છે. પ્રાકૃતદીપિકા પણ આ જ રીતે પ્રાકૃતપ્રબોધની સંવર્ધિત આવૃત્તિ જ છે. આમાં સંવર્ધન ત્રણ રીતે થયું છે. (૧) પ્રબોધ કરતાં વધુ પ્રયોગોની પ્રક્રિયા દર્શાવવી. (૨) એ પ્રક્રિયાના મૂળભૂત સંસ્કૃતરૂપની પણ સિદ્ધિ દર્શાવવી. (૩) अतः सेर्डोः કે मोऽनुस्वारः જેવા સામાન્ય સૂત્રોનો નિર્દેશ પ્રાયઃ દર વખતે કરવો. આ સંવર્ધનને લીધે દીપિકા પ્રબોધ કરતાં લગભગ બમણું કદ ધરાવનારી બની છે.

એક વાત ધ્યાનપાત્ર છે કે દીપિકાકારે પ્રબોધના મંગલાચરણ 'प्रणम्य परमं ज्योतिः०'ને દીપિકાના મંગલાચરણ તરીકે યથાવત્ રાખ્યું છે. વળી દીપિકાનું બંધારણ પણ પ્રબોધના બંધારણ જેવું જ છે તેથી આ બે એક જ ગ્રંથના બે નામ છે તેવી સમજણ જાગવી સ્વાભાવિક છે. પરંતુ તે બરાબર નથી. દીપિકા પ્રબોધના આધારે રચાયેલો સ્વતંત્ર ગ્રંથ જ છે. આ ગ્રંથ કોઈક કારણસર ૪.૩૫૦ સૂત્રથી જ સમાપ્ત થઈ જાય છે. ગ્રંથના અંતે 'इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां प्राकृतदीपिकायां चतुर्थः पादः समाप्तः' આવી પુષ્પિકા મળે છે. દીપિકાકાર આ આચાર્ય હેમચંદ્ર કોણ તે સંશોધનનો વિષય છે. અત્રે સંપાદનમાં દીપિકાગત રૂપપ્રક્રિયા જ્યાં જ્યાં પ્રબોધથી જુદી પડતી જણાઈ અથવા પ્રબોધગત પ્રક્રિયામાં દીપિકા દ્વારા કંઈક જરૂરી વિશેષ સૂચન અપાતું જણાયું ત્યાં ત્યાં ટિપ્પણીમાં દી. સંજ્ઞાથી નોંધ આપી છે. क. પ્રતિ અપભ્રંશભાષા-વિભાગમાં સર્વથા દીપિકાની જ પદ્ધતિ ધરાવે છે તે અત્રે નોંધવા યોગ્ય છે.

પ્રબોધમાં રૂપપ્રક્રિયા દર્શાવતી વખતે ઘણી વખત મૂળ પ્રયોગ નથી નોંધવામાં આવતો. તેથી અભ્યાસીની સહુલિયત ખાતર અત્રે મૂળપ્રયોગો []માં મૂકવામાં આવ્યા

છે. આ પ્રયોગો કેટલીક વખત મુદ્રિત પ્રતમાં જુદા રૂપમાં હતા જેનો પ્રબોધગત પ્રક્રિયા સાથે મેળ બેસતો ન હતો. આવાં સ્થાનોએ તાડપત્ર પ્રતિએ સાચા પાઠ પૂરા પાડ્યા છે. મૂળ સૂત્રોમાં પણ આવશ્યક સુધારા આ પ્રતના આધારે શક્ય બન્યા છે. મુદ્રિત પ્રતથી જુદા પડતા આ તમામ સ્થાનોએ મુદ્રિત પાઠ मु. સંજ્ઞાથી અને તાડપત્રીય પાઠ ता. સંજ્ઞાથી ટિપ્પણમાં નોંધ્યો છે. આ તાડપત્રીય પ્રતિગત ટિપ્પણોમાંથી અમુક ટિપ્પણો પણ ताटि. સંજ્ઞાથી અત્રે નોંધી છે, ખાસ કરીને તે ટિપ્પણો કે જેમાં પ્રબોધમાં ગૃહીત પ્રયોગો વિશે મહત્ત્વપૂર્ણ સૂચના છે કે પ્રક્રિયામાં ભેદ (મુખ્યતઃ અપભ્રંશ ભાષામાં) છે. પ્રબોધમાં જે પ્રયોગો નોંધાયા જ નથી તે પ્રયોગો પરની અમુક ટિપ્પણો મૂલ્યવાન હોવા છતાં અત્રે નોંધવાનું શક્ય નથી બન્યું. તેમજ કેટલાંક સ્થાને મુદ્રિત પાઠ અશુદ્ધ હોવાનું અને તાડપત્રીય પ્રતના આધારે તેમાં સુધારો શક્ય હોવાનું જણાયા છતાં, પ્રબોધમાં એ પ્રયોગોનું ગ્રહણ જ ન હોવાથી, તેમનો નિર્દેશ શક્ય નથી બન્યો. આથી ભવિષ્યમાં તાડપત્રીય પ્રતગત બધી જ ટિપ્પણો સાથેની સિદ્ધહેમપ્રાકૃતવ્યાકરણની શુદ્ધ વાચના તૈયાર કરવાનું મન છે.

પ્રાકૃતપ્રબોધની ઉપયોગમાં લીધેલી પ્રતોમાં લેખનશૈલી અને આંતરિક સ્વરૂપના આધારે ग. પ્રત વધુ પ્રાચીન જણાઈ છે. તેથી તેના જ પાઠોને વધુ મહત્ત્વ આપ્યું છે. પ્રતોમાં એક જ સૂત્રનો નિર્દેશ અનેકવિધ રીતે થાય છે (જેમ કે कगचजतदपयवां प्रायो लुक् આ સૂત્ર कगेति, कगचजेति, कग०, कगचजेत्यनेन જેવા ૧૫-૨૦ વિકલ્પોથી નિર્દેશાય છે.) અને કોઈપણ પ્રતમાં કોઈ ચોક્કસ નિયમ નથી. આ સંજોગોમાં જે સ્થળે ग. પ્રતમાં જેવો નિર્દેશ હતો તેવો જ નિર્દેશ સ્વીકારી લીધો છે. इति कलुक्, ककारस्य लुक्, कस्य लुक् વ. સ્થળે પણ આ જ પદ્ધતિ અપનાવી છે. આવા સ્થળોએ પાઠાંતર નોંધવાના ન હોય તે સમજી શકાય તેમ છે. क. અને ख. પ્રતમાં જે ઉદાહરણો વધારે સંગૃહીત થયાં છે અથવા તો પ્રક્રિયામાં જે સૂત્રો ઉમેરાયાં છે તે મૂળવાચનામાં જ સમાવી લીધાં છે. ख. પ્રતમાંની ટિપ્પણો પણ खटि. નિર્દેશ સાથે ટિપ્પણીમાં નોંધી છે.

પ્રબોધમાં સૂત્રની વૃત્તિગત પ્રયોગોની પ્રક્રિયા દર્શાવતા પહેલાં એ સૂત્રનો પ્રતીકાત્મક નિર્દેશ થાય છે. જેમ કે दीर्घ० ॥ अन्तर्वेदि । અત્રે પ્રતીકના બદલે આખું સૂત્ર જ મૂકવામાં આવ્યું છે. વળી જે સૂત્રના કોઈપણ પ્રયોગની પ્રક્રિયા પ્રબોધમાં ન હોય તો એ સૂત્રનો પ્રતીકાત્મક નિર્દેશ પણ પ્રબોધમાં નથી હોતો. અત્રે સૂત્રપાઠ અખંડ રહે તે હેતુથી અને વિદ્યાર્થીઓને એ સૂત્રની પણ અન્ય કોઈ પ્રયોગમાં જરૂર પડશે તે વિચારથી તેવાં સૂત્રો પણ સંપૂર્ણ રૂપમાં આપ્યાં છે. પ્રક્રિયા દરમિયાન પ્રાકૃત વ્યાકરણના દરેક સૂત્રનો પ્રથમાક્ષર અને સંસ્કૃત વ્યાકરણના સૂત્રના પ્રથમ બે અક્ષર ઘાટા કર્યા છે.

અભ્યાસીઓ ઘાટા અક્ષરોની મદદથી સૂત્ર અને અન્ય શબ્દોને જુદા સમજી શકશે. અને આ સૂત્રોનાં સ્થાન પરિશિષ્ટોના આધારે જાણી શકશે. મૂળ પ્રયોગો પણ ઘાટા અક્ષરે છાપ્યા છે. સૂત્ર અને એ સૂત્રથી થતું કાર્ય બેને છૂટા પાડવા વચ્ચે - દોરી છે (कग० - जलुक्) અને પરિવર્તન દર્શાવવા → પ્રયોજ્યો છે. (अ → इ) લિંગાનુશાસનના શ્લોક ક્રમાંક, ન્યાય ક્રમાંક, ઉણાદિસૂત્ર ક્રમાંક વગેરે પણ નોંધ્યા છે. ટિપ્પણીઓમાં જે ટિપ્પણો ( )માં મૂકી છે તે કેટલીક વાતોના સ્પષ્ટીકરણ માટે અથવા પ્રક્રિયાસંગતિ માટે સંપાદક તરફથી ઉમેરાઈ છે.

અંતે, ગ્રંથકારની વિદ્યાર્થીને પ્રાકૃતભાષાના - પ્રાકૃતવ્યાકરણના અભ્યાસમાં સહાય કરવાની જે અભીપ્સા હતી, તેને અનુરૂપ સંપાદન કરવાનો યથામતિ પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમાં જે ક્ષતિઓ રહી છે તે વિદ્વાનો સૂચવશે અને વિદ્યાર્થીઓ આનો મહત્તમ લાભ ઉઠાવશે તેવી આશા સાથે...

આ.શ્રી વિજયશીલચંદ્રસૂરિશિષ્ય-
મુનિ ત્રૈલોક્યમંડનવિજય

• • •

॥ श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ॥

॥ अनन्तलब्धिनिधान-श्रीगौतमस्वामिने नमः ॥

॥ नमो नमः श्रीगुरुनेमिसूरये ॥

मलधारि-श्रीनरचन्द्रसूरि-विरचितः

प्राकृतप्रबोधः

॥ प्रथमः पादः ॥

॥ अर्हं ॥

प्रणम्य परमं[१]ज्योति-र्द्योतिताशेषवाङ्मयम् ।
सिद्धहेमा[२]ष्टमाध्याये[३], रूपसिद्धिर्विधीयते ॥

इह च यथा संस्कृतलक्षणे धातुप्रत्ययादिसिद्धायां प्रकृतौ पश्चाद् विभक्त्यादिविधिः; तथा प्राकृतलक्षणेऽपि प्रायः प्राकृतलक्षणसिद्धां प्रकृतिमाधाय तदनन्तरं विभक्त्यादिप्रक्रिया कर्तव्या, नाऽन्यथा, रूपसिद्धिक्रमभङ्गप्रसङ्गात्[४] ।

अथ प्राकृतम् ॥ १.१ ॥

कैअवं[५] । [कैतव] । **क**गचजतदपयवां प्रायो लुगिति तलुक्[६] । सिः । तस्याः **क्ली**बे स्वरान् म् सेरिति म् । तस्य **मो**ऽनुस्वार इत्यनुस्वारः ॥

१. ०परमं ज्योति० - **क.ख.दी.** । २. ०हैमा० - **ख.** । ३. ०ध्यायरूप० - **क.ख.दी.** । ४. अव्ययशब्दास्तु विभक्त्यन्ताः संस्कृतसिद्धा एव प्राकृतलक्षणेन विशेष्यन्ते । विभक्तिश्च संस्कृतवत् । प्राकृतेऽपि प्रकृति-प्रत्यय-वर्णलोप-वर्णागम-वर्णविकार-वर्णव्यत्ययादिविधिना रूपसिद्धिं विधाय दीयते - **खटि.** । ५. कितवस्येदं कैतवं, युवादेरण् । कितवस्य भावो वा । **क**गेति तलुक् । **क्ली**बे० - म् । **मो**ऽनुस्वारः । परमते त्यादौ चे...यतः ऐ औ...त् अतः कप्रत्ययो (?) भवति - **खटि.** । कैअवं कौरवा परमते, स्वमते तु कइअवं कउरवा - **ताटि.** । ६. ०गिति तलुकि सिः - **क.** ।

सौअरिअं।[1] [सौदर्य] । **क**गचजतदपेत्यादिना दलुक् । **स्या**द्भव्यचैत्येति यात् प्राक् इः । **क**गचजेति यलुक् । सिः । **क्ली**बे स्वरान् म् सेरिति मः । **मो**ऽनुस्वारः ॥

कौरवा[2] । [कौरव] । जस् । **ज**स्शसोर्लुक् । **ज**स्शस्ङसित्तोदो इति दीर्घः ॥ १.१ ॥

बहुलम् ॥ १.२ ॥

आर्षम् ॥ १.३ ॥

दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥ १.४ ॥

[अंतावेई[3]] । अन्तर्वेदि । **ङ**ञणनो व्यञ्जने - अनुस्वारः । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - रलुक् । अनेन सूत्रेण दीर्घः । **क**गचजेति दलुक् । सिः । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - लुक् । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥

[सत्तावीसा] । सप्तन्विंशति । **क**गटडतदपशषस●क)(पामूर्द्ध्वं लुगिति पलुक् । **अ**नादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - नलुक् । ततः सूत्रेण दीर्घः । **विं**शत्यादेर्लुक् - अनुस्वारलुक् ।[4] **ई**र्जिह्वासिंहत्रिंशद्विंशतौ त्या - त्या सह वेर्दीर्घः । **श**षोः स इति तालव्यस्य दन्त्यः सः । **शे**षं संस्कृतवदिति **आत्** - आप् । सि । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - लुक् ॥

[जुवइअणो] । युवतिजन । **आ**देर्यो जः । **क**गचजेति त-जयोर्लुक् । **नो** णः । सि । **अ**तः सेर्डोः - ओ । **डि**त्यन्त्यस्वरादेः ॥

[वारीमई] । वारिमति । वारि मतिरिच्छाऽस्याऽसौ वारिमतिः । **क**गचजेत्यादिना तलुक् । सि । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - लुक् । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥

[भुआयंतं[5]] । भुजयन्त्र । **क**गचजेति ज-ययोर्लुक् । **अ**वर्णो यश्रुतिः । **ङ**ञणनो व्यञ्जने - अनुस्वारः । **स**र्वत्र लवरामवन्द्रे - रलुक् । सि । [**क्ली**बे०] । **मो**ऽनुस्वारः ॥

[पईहरं] । पतिगृह । **क**गचजेति तलुक् । **गृ**हस्य घरोऽपतौ - घरादेशः । **ख**घथधभाम् - घस्य हः । सिरित्यादि ॥

[वेलूवणं] । वेणुवन । **वे**णौ णो वा - णस्य लः । **नो** णः । स्यादिः ॥

[निअंबसिलखलिअवीइमालस्स[6]] । नितम्बशिलास्खलितवीचिमाल । **क**गचज० - त-त-चानां लुक् । यदि 'त'मित्यत्राऽनुस्वारो दृश्यते तदा **मो**ऽनुस्वार इति बाहुलकादनन्त्यस्याऽपि[7] । **श**षोः सः । **क**गटडतदप० - सलुक् । ङस् । **ङ**सः स्सः ॥

---

१. सह उदरेण वर्तते सोदरस्तस्य भावः सौदर्यम् - **खटि.** । सौन्दर्यं-सौंअरिअं - **मु.** । सौदर्यं-सौअरिअं - **ता.** ।
२. कैरव - **ख.** । ३. अन्तावेई - **मु.** । ४. ई जिह्वा० - **ख.ग.दी.** । ५. भुआयन्तं - **मु.** । ६. निअम्ब० - **मु.** ।
७. अनन्ते(न्त्ये)ति बाहुलकात् **मो**ऽनुस्वार इत्यनेनाऽनुस्वारः - **ताटि.** ।

[जउँणायडं] । यमुनातट । **आ**देर्यो जः । **य**मुनाचामुण्डाकामुकेति मलुक् अनुनासिकश्च । **नो** णः । **क**गचज० - तलुक् । **अ**वर्णो यश्रुतिः । **टो** डः । स्यादिः ॥

[नईसोत्तं] । नदीस्त्रोतस्[1] । **क**गचज० - दलुक् । **स**र्वत्र लवरामिति रलुक् । **तै**लादौ - तस्य द्वित्वम् । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - सलुक् । स्यादिः ॥

[गोरीहरं] । गौरीगृह । **औ**त ओत् । **गृ**हस्य घरोऽपतौ - घरादेशः । **ख**घथधभाम् - घस्य हः । स्यादिः ॥

[वहूमुहं] । वधूमुख । **ख**घथधभाम् - ध-खयोर्हः । स्यादिः ॥ १.४ ॥

पदयोः सन्धिर्वा ॥ १.५ ॥

[वासइसी] । व्यास-ऋषि । **अ**धो मनयाम् - यलुक् । **इत्** कृपादौ - इकारः । **शषोः** सः । सि । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य । **अ**क्लीबे सौ ॥

[विसमआयवो] । विषम-आतप । **शषोः** सः । **क**गचजेति तलुक् । **अ**वर्णो यश्रुतिः । **पो** वः । सि । **अतः** सेर्डोः ॥

[दहिईसरो] । दधि-ईश्वर । **ख**घथधभाम् । **स**र्वत्र लवरामिति वलुक् । **शषोः** सः । सि । **अतः** सेर्डोः ॥

[साउउअयं] । स्वादु-उदक । **स**र्वत्रेति वलुक् । **क**गचजेत्यादिना द-द-कानां लुक् । **अ**वर्णो यश्रुतिः । सिरित्यादि ॥

[पाओ] । पाद । **क**गचजेति दलुक् । सि । **अतः** सेर्डोः ॥

[पई] । पति । **क**गचजेति तलुक् । सि । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - सिलुक् । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥

[वत्थाओ][2] । वस्त्र । **स**र्वत्रेति रलुक् । **स्त**स्य थोऽसमस्तस्तम्बे - स्त → थ । **अ**नादौ० - द्वित्वं प्राप्नोति । **द्वि**तीयतुर्ययोरिति त आदिः । ङसि । **ङ**सेस्त्तोदोदुहिहिन्तोलुकः - दो । **ज**स्शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घः । **क**गेति दलुक् ॥

[मुद्धाइ, मुद्धाए] । मुग्धा । **क**गटडेति गलुक् । **द्वि**तीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः । टा । **टा**ङस्ङेरदादिदेद् वा तु ङसेः - इत्, एत् ॥

---

१. नदीश्रोतस् - **क.ग.** । २. वच्छाओ - **मु.** । वस्त्र - **ताटि.** ।

महइ । काक्षु काङ्क्षायाम् । **उदितः** स्वरान्नोऽन्तः - ना-ऽऽगमे **का**ङ्क्षेराहाहि-लंघाहीति मह आदेशः । तिव् । **त्या**दीनामाद्यत्रयस्याऽऽद्यस्येचेचौ । व्यञ्जनाददन्ते - अः ॥

काहिइ । डुकृंग् करणे । कृ-स्यति । **त्या**दीनामाद्यत्रयस्याऽऽद्यस्येचेचौ । **भ**विष्यति हिरादिः - हिः । **आः**[1] कृगो भूतभविष्यतोश्च - आ ॥

[बिइओ] । द्वितीय । **क**गटडेति दलुक् । **क**गचजेति त-ययोर्लुक् । **पा**नीयादिष्वित् - इत्वम् । सि । **अतः** सेर्डोः ॥ १.५ ॥

न युवर्णस्याऽस्वे ॥ १.६ ॥

न । संस्कृतसिद्ध एव । सि । **अव्यय**स्य - लुक्[2] । अव्ययानि प्रायः संस्कृतसिद्धान्येव प्राकृतेऽपि ज्ञेयानि । अन्यथा अदन्तेषु **अतः** सेर्डोः इ[दु]दन्ते**ष्व**क्लीबे सौ दीर्घ इति प्रसज्याश्रयणाद्[3] दीर्घश्च प्रसज्येत ॥

[वेरिवग्गे] । वैरिवर्ग[4] । **ऐ**त एत् । **स**र्वत्रेति रलुक् । निमित्ताभावे नैमित्तिकगस्याऽभावः[5] । **अ**नादाविति द्वित्वम् । ङि । **डेम्मि** ङेः - ङि → डे । **डित्य**न्त्यस्वरादेः ॥

[वि] । अपि संस्कृतसिद्धः । **प**दादपेर्वा - अलुक् । **पो** वः ॥

[अवयासो] । अवकाश । **क**गचजेति कलुक् । **अ**वर्णो यश्रुतिः । **श**षोः सः । सि → डो ॥

वंदामि[6] । वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः[7] । वद् । नोऽन्तः । **ङ**ञणनो व्यञ्जने - अनुस्वारः । वर्त्तमाना ए । **तृ**तीयस्य मिः । **व्य**ञ्जनाददन्ते - अत् । **मौ** वा - आत्वम् ॥

[अज्जवइरं] । आर्यवैर । **ह्र**स्वः संयोगे । **द्य**य्यर्यां जः । द्वित्वम् । **वै**रादौ वा - अइः । अम् । **अ**मोऽस्य - अलुक् । *अथवा आर्यवज्र । **र्श**र्षतप्तवज्रे वा - रात् प्राक् इकारः ॥

[दणुइंदरुहिरलित्तो][8] । दनुजेन्द्ररुधिरलिप्त । **नो** णः । **ह्र**स्वः संयोगे । **ङ**ञणनो व्यञ्जने । **द्रे** रो नवा - रलुक् । **ख**घथधभाम् । **क**गटडेति पलुक् । **अ**नादौ

---

१. आ कृगो - **ग.** । २. लुप् - **क.ख.** । ३. (अयमत्र भावः - 'अक्लीबे' इत्यत्र प्रसज्यनञाश्रयणे नपुंसकलिङ्गादन्यत्र सर्वत्र दीर्घत्वं विधीयते, न पर्युदासवत् पुंस्त्रीलिङ्गयोरेव । ततोऽव्ययस्याऽलिङ्गत्वात् तत्रापि दीर्घत्वं प्रसज्येत । तन्निराकरणाय संस्कृतसिद्धान्येवाऽव्ययानि प्राकृतेऽपि यथावदेव ग्राह्याणि ।) ४. वैरिवर्ग - **ख.ग.** । ५. ('वैरिवर्ग' इत्यत्र गकारद्वितयं रकारनिमित्तकं, **र्हा**दर्हस्वरस्येति सूत्रेण । अथ रकारस्य लोपे द्वित्वभूतो गकारोऽपि निमित्ताभावाद् निवर्तते ।) ६. वन्दामि - **मु.** । ७. वदि अभिवादनस्तुत्योः - **दी.** । ८. दणुइन्द० - **मु.** । (एवमग्रेऽपि यत्र यत्र प्रबोधकारा **ङ**ञणनो व्यञ्जने इति सूत्रेण **मो**ऽनुस्वार इत्यनेन वाऽनुस्वारं निर्दिशन्ति, तत्र तत्र मुद्रितप्रतौ अनुस्वारस्थाने परसवर्णोऽन्त्यो मुद्रितोऽस्ति ।)

शेषादेशयोर्द्वित्वम् ।[1] *अथवा दनुजइन्द्र । **लुग्** भाजनदनुजराजकुले जः सस्वरस्य नवा - जस्य सस्वरस्य लोपः ॥

सहइ । राजृग्, राज् । **रा**जेरग्घछज्जसहरीररेहाः - सहादेशः । तिव् । **व्य**ञ्जनाददन्ते - अत् । **त्या**दीनामाद्यत्रयस्येति इच् ॥

[उइंदो] । उपेन्द्र । पलुक् । **ह्रस्वः** संयोगे । **ङ**ञणनो व्यञ्जने । **द्रे** रो नवा । सि → डो ॥

[नहप्पहावलिअरुणो] । नखप्रभावलिअरुण । **ख**घथ० । **स**र्वत्रेति रलुक् । **स**मासे वा - द्वित्वम् । सि → डो ॥

[संझावहुअवऊढो] । सन्ध्यावधूअवगूढ । **ङ**ञणनो व्यञ्जने । **सा**ध्वसध्यह्यां झः । **दी**र्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ । **ख**घथ० । सि → डो ॥

[व्व] । **मि**वपिवविवव्ववविअ इवार्थे वा - इवस्थाने व्व ॥

[विज्जुलापडिभिन्नो] । विद्युत्प्रतिभिन्न । **द्य**य्यर्यां जः । द्वित्वम् । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य । **वि**द्युत्पत्रपीतान्धाल्ल इति लप्रत्ययः । आप् । **स**र्वत्र ल० । **प्र**त्यादौ डः । सि → डो ॥

[गूढोअरतामरसानुयारिणी[2]] । गूढोदरतामरसानुकारिणी । **क**गचजेति । **नो** णः । सि । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य ॥

[पुहवीसो] । पृथिवी-ईश । **उ**दृत्वादौ - उ । **प**थिपृथिवीप्रतिश्रुन्मूषिकहरिद्राबिभीतकेष्वत् - अत्वम् । सि → डो ॥ १.६ ॥

एदोतोः स्वरे ॥ १.७ ॥

[वहुआए[3]] । ह्रस्वा वधूर्वधुका । ङस् । **टा**ङस्ङेरदादिदेद् वा तु ङसेः - एत्वम्[4] ॥

[नहुल्लिहणे] । नखोल्लिखन[5] । **ह्रस्वः** संयो० । **ख**घथ० । **नो** णः । ङि । **डे**म्मि ङेः ॥

[आबंधंतीए] । आङ् बन्धंश् । शतृ । **श**त्रानशः - न्त । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **ङ**ञणनो० । **अ**जातेः पुंसः - ङी । **लु**क् इति अलुक् । ङस् । **टा**ङस्ङे० - एत्वम् ॥

---

१. अनुस्वारोच्चारणे सति सर्वत्र पञ्चानां वर्गाणामक्षरेषु निमित्तेषु बिन्दुर्न लेख्यः, किन्तु अग्रगाक्षरस्योपरि वर्गक्रमेण पञ्चमाऽऽलेख्या - **दी.** । २. ०नुसारिणी - **मु.** । ३. वहुआइ - **मु.** । ४. इत्वम् - **क.** । ५. नखोल्लेखन - **ख.** । नखोल्लेखन....**स्व**राणां स्वराः - ए → इ - **दी.** ।

[कंचुअं] । कञ्चुक । अम् । **अमो**ऽस्य - अलुक् । **वा** स्वरे इत्यनुस्वारः ॥

[अंगे] । अङ्ग । **ङञणनो०** । ङि । **डेम्मि** ङेः ॥

[तं] । तद् । **अन्त्यव्यञ्जनस्य** । अम् । **अमो**ऽस्य । **मो**ऽनुस्वारः[१] ॥

[चेअ] । **ण**इचेअचिअच्च अवधारणे - चेअ[२] ॥

[मलिअबिसदण्डविरसं] । मृदितबिसदण्डविरस । **मृदो** मलमडपरिहट्टखड्डुचड्डुमड्डु-पुन्नाडाः - मल् । क्त । **व्यञ्जनाददन्ते** । **क्ते** इति अस्य इत्वम् । अम् । **अमो**ऽस्य । **वा** स्वरे मश्च ॥

[आलक्खिमो] । आङ्-लक्षीण्, णिच्, मस् । **तृतीयस्य** मोमुमाः - मो । **णेर**देदावावे - [अ]त् । **इच्च** मोमुमे वा - इत्वम् । **क्षः** खः क्वचित्तु० । **द्वितीयतुर्ययोरुपरि०** ॥

[एण्हिं] । इदानीम् । **एण्हिं**एत्ताहे इदानीमः ॥

अहो । सिं[३] ॥

[अच्छरिअं] । आश्चर्य । **ह्रस्वः** संयोगे । **ह्रस्वात्** थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले - श्चस्य छः । **द्वितीयतुर्ययोरुपरि०** । **अतो** [४]रिआररिज्जरीअं - र्यस्य रिअ । स्यादिः ॥

[अत्थालोअणतरला] । अर्थालोकनतरल । **सर्वत्रे**ति रलुक् । **द्वितीयतुर्ययोः०** । **क**गचजेति कलुक् । **नो** णः । जस् । **जस्**शसोर्लुक् । **जस्**शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घ इति दीर्घः ॥ १.७ ॥

स्वरस्योद्वृत्ते ॥ १.८ ॥

[गयणि च्चिय[५]] । गगन । ङि । **डेम्मि** ङेः । **ण**इचेअचिअ० - चिय । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥

[गंधउडिं] । चित्रविशेषवाची गन्धकुटीशब्दः[६] । अम् । **ह्रस्वो**ऽमि - ह्रस्वः । **शेषे**ऽदन्तवत् । **अमो**ऽस्य - लुक् । **टो** डः ॥[७]

---

१. ०स्वारः । सिद्धावस्थापेक्षया **वा** स्वरे मश्च बहुलाधिकारात् दकारस्याऽपि म् - **दी.** । २. चिअ - **ख.** । चेय - **दी.** । ३. सि । **अव्ययस्य** - **दी.** । ४. रिया० - **ख.दी.** । ५. गयणे च्चिअ - **मु.** । **ह्रस्वः** संयोगे - **ताटि.** । ६. सङ्कीर्णचित्रविशेषवाची गन्धपुटी - **दी.** । सावयवं चित्रं गन्धपुटी - **क.** । ७. बुद्धप्रतिमायुक्तो बुद्धमठो गन्धपुटिर्वा प्रकृतिः - **दी.** ।

कुणंति । कृग् । **कृगः** कुणः । अन्ति । **ब**हुष्वाद्यस्य न्तिन्तेइरे – न्ति । **व्य**ञ्जनाददन्ते ॥

[निसाअरो, निसिअरो] । निशाचर अथवा निशाकर । **शषोः** सः । **इः** सदादौ वा – इर्वा ॥

[रयणीअरो] । रजनीचर अथवा रजनीकर । **क**गेति ज–च–कानां लुक् ॥

[मणुअत्तं] । मनुजत्वम् । **नो** णः । **क**गेति जलुक् । **स**र्वत्रेति वलुक् । **अ**नादौ० – द्वित्वम् ॥

[कुंभयारो[1]] । कुम्भकार । बाहुलकात् **मो**ऽनुस्वारः । **क**गेति कलुक् । **अ**वर्णो यश्रुतिः ॥

[सूरिसो] । सुपुरुष । **क**गेति पलुक् । **पु**रुषे रोः – इः ॥

[सालाहणो[2]] । सातवाहन । **अ**तसीसातवाहनेति तस्य लः । **क**गचजेति वलुक् ।

[चक्काओ] । चक्रवाक[3] । सर्वत्रेति रलुक् । **अ**नादौ० – द्वित्वम् । **क**गेति व–कयोर्लुक् । स्यादिः ॥ १.८ ॥

त्यादेः ॥ १.९ ॥

[होइ] । भू । **भु**वो होहुवहवाः । तिव् । **त्या**दीनामाद्येति इच् ।

[इह] । इदम् । ङि । **इ**दम इमः । **ङे**र्मेन हः – मकारेण सह ङेर्हः ॥ १.९ ॥

लुक् ॥ १.१० ॥

[तिअसीसो] । त्रिदश–ईश । **स**र्वत्रेति रलुक् । **क**गेति दलुक् । **श**षोः सः ॥

[नीसासूसासा] । निर्श्वास–उद्श्वास । **नि**र्दुरोर्वेति निषेधविकल्पपक्षे **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य । **लु**कि निरः – दीर्घः । **स**र्वत्रेति वयोर्लुक् । **श**षोः सः । संस्कृते छ(च्छ)कारस्य सम्भवात्[4] **अ**नुत्साहोच्छन्ने त्सच्छे – ऊत्वम् । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् – जस् । **ज**स्शसोर्लुक् । **ज**स्शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घः ॥ १.१० ॥

---

१. कुम्भआरो – **मु.** । कुंभयारो – **ता.** । **२.** सातं दत्तं वाहनं येन स, अथवा सातनामा सिंहरूपो यक्षः, स वाहनमस्य स सात० – **खटि.दी.** । **३.** चक्रवच्चक्रम् । वक्तीति भावे घञ् । **ञ्णिति** – वृद्धिः – **खटि.** । ४. (‘उच्छ्वास’ इत्यत्र) ।

अन्त्यव्यञ्जनस्य ॥ १.११ ॥

[जाव, ताव] । यावत्, तावत् । **आ**देर्यो जः ॥

[जसो, तमो, जम्मो][1] । यशस्, तमस्, जन्मन् । **न्मो** मः । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । सि → डो ॥

[सभिक्खू] । सत्-भिक्षु । **क्षः** खः क्वचित्तु छझौ । **द्वि**तीयतुर्ययोः० - पूर्वः । सि । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥

[सज्जणो] । सत्-जन । **क**गटडेति तलुक् । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । **नो** णः । सि → डो ॥

[एअगुणा] । एतद्-गुण ॥

[तग्गुणा] । तद्-गुण । **क**गेति दलुक् । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । जस् । **ज**स्शसोर्लुक् । **ज**स्शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घः ॥ १.११ ॥

न श्रदुदोः ॥ १.१२ ॥

[सद्दहिअं] । श्रत्पूर्वो धाग् । **श्र**दो धो दहः । क्त । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **क्ते** - इः । **स**र्वत्रेति रलुक् ॥

[सद्धा][2] । श्रद्धा[3] । **श**षोः सः ॥

[उग्गयं, उन्नयं] । उद्गत, उद्नत । **क**गटडेति दलुक् । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । **क**गेति । यश्रुतिः ॥ १.१२ ॥

निर्दुरोर्वा ॥ १.१३ ॥

[नीसहं] । निर्सह । रलुकि **र्लु**कि निरः - दीर्घः । सि → म् ॥

[दुहिओ] । दुर्खिन्[4](त) । रलुकि **दुः**खदक्षिणतीर्थे वा - हः ॥ १.१३ ॥

---

१. **स्न**मदामशिरोनभः - पुंस्त्वम् - **दी.** । २. बाहुलकात् न **ख**घथधभाम् - हः - **दी.** । ३. श्रद्धा - श्रद्धानं **भिदा**दयः - अङ्प्रत्ययः । **इडे**त्पुसि चाऽऽतो लुक् - **खटि.** । ४. दुष्टानि खानि- इन्द्रियाणि सञ्जातान्यस्य, तदस्य सञ्जातेऽर्थे **तार**कादिभ्यः इतः - इतप्रत्ययः - **खटि.** ।

स्वरेऽन्तरश्च ॥ १.१४ ॥

[अंतरप्पा] । अन्तरात्मन् । **ह्रस्वः** संयोगे । **भ**स्मात्मनोः पो वा । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - लुक् । सि । **पुं**स्यन आणो राजवच्चेत्यतिदेशात् **रा**ज्ञ इत्यनेनाऽस्याऽऽत्वम् । सेरन्त्यव्यञ्जनस्य - लुक् ॥

[निरवसेसं] । निरवशेष । **श**षोः सः ॥

[अंतोउवरिं[1]] । अन्तर् । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - रलुक् । सेर्डोः । उपरि संस्कृतसिद्धः ।[2] **व**क्रादावन्त इत्यनुस्वारः ॥ १.१४ ॥

स्त्रियामादविद्युतः ॥ १.१५ ॥

[पाडिवया[3]] । प्रतिपद् । **स**र्वत्रेति रलुक् । **अ**तः समृद्ध्यादौ वा[4] - आत्वम् । **प्र**त्यादौ डः । **पो** वः । सूत्रेण आत्वम् । **अ**वर्णो यश्रुतिः ॥

[विज्जू] । विद्युत् । **द्य**य्ययाँ जः । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - त-स्योर्लुक् । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥ १.१५ ॥[5]

रो रा ॥ १.१६ ॥

क्षुधो हा ॥ १.१७ ॥

[छुहा] । क्षुध् । **छो**ऽक्ष्यादौ, खबाधनार्थं छकारः । सि । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य ॥ १.१७ ॥

शरदादेरत् ॥ १.१८ ॥

[सरओ] । शरद् । **प्रा**वृट्शरत्तरणयः पुंसि इति पुंस्त्वम् ॥ १.१८ ॥

दिक्-प्रावृषोः सः ॥ १.१९ ॥

[दिसा] । दिश् । **ऋत्विग्**दिश इत्यादिना दिग् । अनेन स । **आत्** इत्याप् । सि । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य ॥

[पाउसो]। **स**र्वत्र ल०। **उ**दृत्वादौ - ऋकारस्य उत्वम्। **प्रा**वृट्शरत्० - पुंस्त्वे सेर्डोः॥ १.१९॥

---

१. अन्तोवरि - **मु.** । (-अशुद्धमिदम् ।) अन्तोउवरिं - **ता.** । २. ०सिद्धः । **पो** वः । **स्त्रि**या० - **क.** । (एतदनुसारम् 'अन्तोउवरि' सिध्यति ।) ३. पडिवया - **ता.** । पाडिवया - **मु.** । ४. वा - दीर्घपाठः । **प्र**त्यादौ० - **क.** । वा - दीर्घः । **प्र**त्यादौ० - **दी.** । ५. दीर्घः । **रो** रा । गिर् । धुर् । पुर् प्र. । अनेन रादेशः । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - सिलुक् । **क्षु**धो० - **ख.** ।

आयुरप्सरसोर्वा ॥ १.२० ॥

[दीहाउसो, दीहाऊ] । दीर्घ-आयुस् । **सर्वत्र** ल० । **ख**घथधभाम् - हः । **क**गचजेति यलुक् । सेर्डोः । लुकि **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥

[अच्छरसा]। अप्सरस्। **ह्रस्वात्** थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले - छ। **द्वितीयतुर्ययोः**०।[1] आप्॥ १.२० ॥

ककुभो हः ॥ १.२१ ॥

[कउहा] । [ककुभ्] । आप् ॥ १.२१ ॥

धनुषो वा ॥ १.२२ ॥

धणू । [धनुष्] । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः । **स्न**मदामशिरोनभः इति पुंस्त्वप्राप्तौ **गुणाद्याः** क्लीबे वा इति पुंनपुंसकता ॥ १.२२ ॥

मोऽनुस्वारः ॥ १.२३ ॥

[वच्छं] । वृक्ष । **ऋ**तोऽत् । **छो**ऽक्ष्यादौ । **द्वितीयतुर्य**० । अम् । **अ**मोऽस्य - लुक् ॥

[गिरिं] । गिरि । **शेषे**ऽदन्तवदिति **अ**मोऽस्य - लुक् ॥

पेच्छ । दृशृं प्रेक्षणे । **दृशो** निअच्छ[2]-पेच्छा-ऽवयच्छा-ऽवयज्ज[ज्झ]-वज्ज-सच्च(व्व)व-देक्खौअक्खा-ऽवक्खा-ऽवअक्ख-पुलो[अ]-पुलअ-निआ-ऽवआस- पासाः । हि । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **दुसुमु** विध्यादिष्वेकस्मिंस्त्रयाणाम् इति हि → सु । **अत** इज्जस्विज्जहीज्जेलुको वा ॥

[वणंमि] । वन । ङि । **डे**म्मि ङेः ॥ १.२३ ॥

वा स्वरे, मश्च ॥ १.२४ ॥

वंदे । संस्कृतसिद्धः । **ङ**ञणनो व्यञ्जने ॥

[उसभं[3]] । ऋषभ । **उ**दृत्वादौ - उः ॥

[सक्खं] । साक्षात् । **ह्रस्वः** संयोगे । **क्षः** खः क्वचित्तु छझौ । **द्वितीयतुर्ययोः**० । **वा**ऽव्ययोत्खातादावदातः - आतः अत्वम् ॥

---

१. पक्षे **स्त्रि**यामादविद्युत इति स → आ - **ख.** । २. नियच्छ० - **क.ख.ताटि.** । ३. उदृत्वादौ उकारः । यदा वृषभस्तदा **वृ**षभे वा वा - वृस्थाने उकारः - **ताटि.** ।

[जं, तं] । यद्, तद् । अव्यये संस्कृतसिद्धे । दस्य मः । *क्लीबे तु **क्ली**बे स्वरान् म् सेः इत्येव सिद्धम् ॥

[वीसुं] । विष्वक् । **ध्व**निविष्वचोरुः इति ष्व-अकार → उकारः । **स**र्वत्र लवरामवन्द्रे । **लु**प्तयरवशषसां शषसां दीर्घः - वेरिकारस्य दीर्घः । **श**षोः सः ॥

[पिहं] । पृथक् । **पृ**थकि धो वा इति थस्य विकल्पेन धप्राप्तौ, पक्षे **ख**घथधभामनेन हः । **इ**त् कृपादौ ॥[1]

[सम्मं] । सम्यक् । **अ**धो मनयाम् ॥

[इहं], इहयं । इह । सि । इहक । सि ॥[2]

[आलेट्ठुअं] । आश्लेष्टुम् । **क**गटड० । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेष्टासन्दिष्टे इति ठः । **अ**नादौ शेषादेशयोर्द्वित्वस्य निषेधे प्राप्ते **तै**लादिद्वित्वप्राप्तौ **द्वि**तीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः । **मो**ऽनुस्वारः । **विं**शत्यादेर्लुक् । **स्वा**र्थे कश्च वा । सि । अनेन म् ॥ १.२४ ॥

ङञणनो व्यञ्जने ॥ १.२५ ॥

[परंमुहो, लंछणं] । पराङ्मुख, लाञ्छन । **ह्र**स्वः संयोगे ॥

[छंमुहो] । षण्मुख । **ष**ट्शमीशावसुधासप्तपर्णेष्वादेश्छः - षस्य छः ॥

[संझा, विंझो] । सन्ध्या, विन्ध्य । **सा**ध्वसध्यह्यां झः ॥ १.२५ ॥

वक्रादावन्तः ॥ १.२६ ॥

[मंसू] । श्मश्रु । **आदेः** [श्मश्रु]श्मशाने - शलुक्[3] **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥

पुंछं । [पुच्छ] । अर्ध्दर्चपुञ्छोञ्छेति पुंक्लीबत्वम् (है. लिङ्ग. ५.१२) ॥[4]

[मुंढा] । मूर्द्धन् । **ह्र**स्वः संयोगे । **श्र**द्धर्द्धिमूर्द्धार्द्धेऽन्ते वा इति ढः । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - लुक् । सि । **पुं**स्यन आणो राजवच्च इत्यतिदेशादात्वम्[5] । **से**रन्त्यव्यञ्जनस्य [- लुक्]॥

---

१. इदुतौ वृष्टेति इः - **ताटि.दी.** । २. अथवा ऋधक् । ऋधकद् ।.... **इ**त्कृपादौ - **दी.** । अत्र अव्ययत्वाल्लुकि प्राप्ते 'सि'स्थाने म् । अथवा ऋधक् - ऋधकद् । सि प्र. । सि । **अव्य**य० । **इ**त् कृपादौ - ऋ → इ । **ख**घथधभाम् । अनेन कद् → म् । **क**गेति कलुक् । **अ**वर्णो य० - **खटि.** । ३. ०लुक् । **वा**ऽक्ष्यर्थेति पुंस्त्वम् । **अ**क्लीबे... - **ख.** । ४. **गुणा**द्याः क्लीबे वा इति क्लीबत्वम् - **दी.** । ५. ०देशाद् **रा**ज्ञ इत्यात्वम् - **क.ख.** ।

[**बुंधं**]। बुध्न । **अ**धो मनयाम् ॥

[**कंकोडो**]। कर्कोट । **स**र्वत्र ल० । **टो** डः ॥

[**कुंपलं**]। कुड्मल । **ड्**मक्मोः इति ड्मस्य पः ॥

[**विंछिओ**]। वृश्चिक । **इ**त् कृपादौ । **ह्र**स्वात् थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले इति छः ॥

[**गिंठी**]। गृष्टि । **इ**त् कृपादौ । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेति ठः ॥

[**वयंसो**]। वयस्य । **अ**धो मनयाम् ॥

[**मणंसी**]। मनस्विन् । **स**र्वत्र ल० । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥[1]

[**मणंसिला**]। मनश्शिला[2] । **क**गटडेति शलुक् ॥

[**पडंसुआ**]। प्रतिश्रुत् । **स**र्वत्र ल० । **प**थिपृथिवीप्रतिश्रुन्मूषिकहरिद्राबिभीतकेष्वत् इति अत् । **प्र**त्यादौ डः । **स्त्रि**यामादविद्युतः इति तकारस्याऽऽत्वम् ॥

[**अवरिं**]। उपरि । संस्कृतसिद्धम् । **वो**परौ इति उकारस्याऽकारः । **पो** वः ॥

[**अणिउंतयं**[3]]। अतिमुक्तक । **ग**र्भितातिमुक्तके णः इति तेर्णत्वम् । **य**मुनाचामुण्डा इति मलुक् । **क**गटडेति । **क**गचज० । **अ**वर्णो यश्रुतिः । सि → म् ॥

मणासिला । [मनश्शिला] । **लु**प्तयरवशषसां शषसां दीर्घः ॥ १.२६ ॥[4]

क्त्वा-स्यादेर्ण-स्वोर्वा ॥ १.२७ ॥

काऊण । कृग् । **क्त्व**स्तुमत्तूणतुआणाः इति क्त्वायास्तूणः । **आः** कृगो भूतभविष्यतोश्च इत्यात्वम् ॥

काउआण । क्त्वस्तुआणः ॥

[**वच्छेण**]। वृक्ष । **ऋ**तोऽत् । **छो**ऽक्ष्यादौ इति क्षस्य छः । **द्वि**तीयतुर्ययोः० । **टा**-आमोर्णः । **टा**णशस्येत् ॥

---

१. पक्षे **स्त्रियां** नृतो० - ङीप्र. - **खटि.** । द्वितीये **स्त्रियां** नृतो इति ङी - **दी.** । (तेनाऽत्र 'मणंसी, मणंसिणी' इत्युदाहरणद्वयं तदभिमतं स्यात् ।) २. मनसः शिलेव कार्मणोपकरणत्वात् - **खटि.** । ३. अणिउंतयं - **ता.** । **य**मुनाचामुण्डेति मस्याऽनुनासिको न प्रायोग्रहणात् - **ताटि.** । अणिउँतयं - **मु.** । ४. तृतीये (-मणोसिला इत्यत्र) **अ**तो डो विसर्गस्येति डो । **डित्य**न्त्यस्वरादेः - **खटि.** ।

[वच्छेसु] । [वृक्ष] । सुपि **भिस्**भ्यस्सुपि - एत् ॥

करिअ । कृग् । क्त्वा । **क्त्व**स्तुमत्तूणेत्यः(ति) क्त्वा → अत् । **ऋ**वर्णस्याऽरः[1] । **व्य**ञ्जनाददन्ते - अत् । **ए**च्च क्त्वातुम्तव्यभविष्यत्सु - इ ॥

[अग्गिणो] । अग्नि । जस् । **ज**स्‌शसोर्णो वा । **अ**धो मनयाम् । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥१.२७॥

विंशत्यादेर्लुक् ॥ १.२८ ॥

[वीसा, तीसा] । विंशति, त्रिंशत् । **ई**र्जिह्वासिंहेति त्या सह ई । **शषोः** सः । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य । **आत्** - आप् । **स्त्रि**यामाद० इत्यत्र(त्राऽ)सङ्ख्याशब्दस्य विद्युतो वर्जनाद् विधिरप्यसङ्ख्यावाचिन एव प्रायः स्यादिति, तेन नाऽऽत्वम् ॥

[सक्कयं] । संस्कृत । **ऋ**तोऽत् ॥ १.२८ ॥

मांसादेर्वा ॥ १.२९ ॥

[मंसं, मंसलं, कंसं, पंसू] । मांस, मांसल, कांस्य, पांशु[2] । **मां**सादिष्वनुस्वारे - ह्रस्वः ॥

[इआणि] । इदानीम् । **पा**नीयादिष्वित् ॥

दाणि । **इ**दानीमो दाणिं ॥

[कि] । किम् । सिना[3] सह **किमः** किम् ॥

करेमि । कृग् । मि । **ऋ**वर्णस्याऽर्[4] । **व्य**ञ्जनाददन्ते - अत् । **व**र्तमानापञ्चमीशतृषु वा इति ए ।[5] **तृ**तीयस्य मिः इति मेरपि मिः ॥

[केसुअं] । किंशुक । **किं**शुके वा - एत्वम् ॥

[सीहो, सिंघो] । सिंह । **ई**र्जिह्वासिंहत्रिंशद्विंशतौ त्येति ईत् । **हो** घोऽनुस्वारादिति हस्य घः । सर्वत्र **मो**ऽनुस्वारे सत्यनेन लुक् ॥ १.२९ ॥

वर्गेऽन्त्यो वा ॥ १.३० ॥

[अञ्जिअं] । अञ्जित इति संस्कृते णिगन्तस्याऽञ्जेः ॥

---

१. ०स्याऽर् - **क.ख.दी.** । २. पांसु - **ख.** । ३. अमा सह - **दी.** । ४. ०स्याऽरः - **ख.** । ५. इति ए । **लु**गित्यलुक् । तृती० - **क.ख.** ।

[कण्डं] । काण्ड । **ह्रस्वः** संयोगे ॥

[संढो[१]**, पंथो]** । शण्ढ, पान्थ । **ह्रस्वः** संयोगे । **ङ**ञणनो व्यञ्जने ॥

[चन्दो] । चन्द्र । **द्रे** रो नवा ॥

वम्फइ । **का**ङ्क्षेराहाहिलंघाहि० - वम्फादेशः ॥

[कलम्बो] । कदम्ब[२] । **क**दम्बे वा इति दस्य लः ॥

अत्र येषु मकारस्थानिनोऽनुस्वारस्य वर्गान्त्यस्तेषु बाहुलकादनन्त्यस्याऽपि मकारस्य **मो**ऽनुस्वार इत्यनेनाऽनुस्वारः ॥

संहरइ । हृंग् । तिव् । **त्या**दीनामिच् । **ऋ**वर्णस्याऽर् । **व्य**ञ्जनाददन्ते ॥ १.३० ॥

प्रावृट्-शरत्-तरणयः पुंसि ॥ १.३१ ॥

[पाउसो] । प्रावृष् । **उदृ**त्वादौ । **दिक्**प्रावृषोः सः ॥

[सरओ] । शरद् । **शर**दादेरत् ॥

[एस] । एतद् । **तद**श्च तः सोऽक्लीबे - सः । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - दलुक् । सि । **वै**तत्तदः इति डोविकल्पादन्त्यव्यञ्जनस्येति सिलुक्[३] ॥ १.३१ ॥

स्नमदाम-शिरो-नभः ॥ १.३२ ॥

[जम्मो] । जन्मन् । **न्मो** मः - न्मस्य मः ।

सेयं । श्रेयस् ॥

सुमणं[४] । सुमनस् ॥

सम्मं । शर्मन् ॥

चम्मं । चर्मन् ॥ १.३२ ॥

वाऽक्ष्यर्थ-वचनाद्याः ॥ १.३३ ॥

[अज्ज] । अद्य । **द्यय्यर्यां** जः ॥

---

१. ठ(**ठो**) ढः, शण्ढो वा - **ताटि.** । २. यदा करम्ब इति प्रकृतिः तदा हरिद्रादौ लः - **खटि.दी.** । ३. अथवा **वै**सेण[मिण]मो सिना - सिना सह एस आदेशः - **दी.** । ४. यदा 'सुमनस्'शब्दः पुष्पवाची तदा स्त्रीलिङ्गः, परं बाहुलकान्नपुंसकः । शोभनं मनो यस्येति विग्रहः - **ताटि.** ।

[वि] । अपि । **प**दादपेर्वा - अलुक् ॥

[सा[१]] । तद् । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - दलुक् । सि । **त**दश्च तः सोऽक्लीबे - सः । आप् । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - सिलुक् ॥

सवइ । शप् । **पो** वः । तिव् । **त्या**दीनामिच् । **व्य**ञ्जनाददन्ते ॥

[ते[२]] । तद् । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य । द्वितीया औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - शस् । **ज**स्शसोर्लुक् । **टा**णशस्येत् इति ए ॥

[अच्छी] । अक्षि । **छो**ऽक्ष्यादौ । **द्वि**तीयतुर्ययोरुपरि० । द्वितीया औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् । **ज**स्शसोर्लुक् इति शस्लुक् । **लु**प्ते शसि - दीर्घः ॥

नच्चावियाइं । नृत् । णिग् । क्त । **ऋ**तोऽत् । **व्र**जनृतमदां च्च इति द्विरुक्तश्च । **लु**गावी क्तभावकर्मसु इति णेराविः । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - जस् । **ज**स्शस इँइंणयः सप्राग्दीर्घाः ॥

[तेण] । तद् । **अ**न्त्यव्यं० । टा । **टा**-आमोर्णः । **टा**णशस्येत् ॥

[अम्हँ[३]] । अस्मद् । आम् । **णे**-णो-मज्झ-अम्ह-अम्हं-अम्हे-अम्हो-अम्हाण-ममाण-महाण-मज्झाण आमा इति अम्ह ॥

अच्छीइं । अक्षि । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - जस् । **ज**स्शस इँइं इति ॥

[एसा] । एतद् । **अ**न्त्यव्यं० । **त**दश्च तः सोऽक्लीबे । आप् । **अ**न्त्यव्यं० - सिलुक् ।

[अच्छी] । अक्षि । **अ**क्लीबे सौ ॥

[चक्खू, चक्खूइं] । चक्षुस् । **क्षः** खः क्वचित्तु० । **द्वि**तीयतुर्ययोः० । **अ**न्त्यव्यं० । जस् । **शे**षेऽदन्तवदिति न्यायाद् जस्शसोर्लुक् । **ज**स्शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घः । *क्लीबे - **ज**स्शस्इँइंणयः सप्राग्दीर्घाः ॥

[नयणा, नयणाइं] । नयन । पुंसि - **ज**स्शसोर्लुक् । **ज**स्शस्ङसि० - दीर्घः । * क्लीबे - **ज**स्शस इँ० ॥

---

१. विद्युद्वर्जनेन गुणवृत्तेः स्त्रीलिङ्गस्याऽग्रहणान्नेह आ - **ताटि.** । २. युष्मद् । ङस् । **तइ**-तु-ते-तुम्हं० - ते । अथवा तद् । शस् । लुप् । **टा**णशस्येत् - **ताटि.** । ३. अस्मद् । **मे**-मइ-मम-मह-महं इत्यनेनाऽम्हादेशः । **त्य**दाद्यव्ययात् - अलुक् - **दी.** ।

[विज्जुणा, विज्जूए] । विद्युत् । टा । पुंसि **– टो** णा । * स्त्रियां **– टा**ङस्ङेरदादिदेद्वेति एत्वं दीर्घश्च ॥

[माहप्पो, माहप्पं] । माहात्म्य । **ह्रस्वः** संयोगे । **अ**धो मनयाम् । **भ**स्मात्मनोः पो वा ॥ १.३३ ॥

गुणाद्याः क्लीबे वा ॥ १.३४ ॥

[विहवेहिं] । विभव । भिस् । **भि**सो हिहिँहिं । **भि**स्भ्यस्सुपि - ए ॥

[मग्गंतिं][1] । मार्गण् । णिग् । अन्ति । **ब**हुष्वाद्यस्य न्तिन्तेइरे इति न्ति । **णे**रदेदावावे - अत्वम् । **ह्रस्वः** सं० । **स**र्वत्र लव० ॥

[बिंदुणो] । बिन्दु । **ज**स्शसोर्णो वा ॥

[रुक्खा] । वृक्ष । **वृ**क्षक्षिप्तयो रुक्खछूढौ ॥ १.३४ ॥

वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ १.३५ ॥

[गरिमा] । गरिमन् । **अ**न्त्यव्यं० । **स्त्रि**यामादविद्युत इति आत्वम् । **पुं**सि इति(त्यति)देशाद् **रा**ज्ञ इत्यनेन दीर्घः ॥

[निल्लज्जिमा, धुत्तिमा] । निर्लज्जत्व, धूर्तत्व । **त्व**स्य डिमात्तणौ वा ॥

[पिट्ठी] । **पृ**ष्टे वाऽनुत्तरपदे - इ । **जा**तेरयान्तेति ङी । **लु**गित्यलुक् ॥

अच्छि । **क्ली**बे स्वरान् म् सेः ॥

[पण्हा] । प्रश्न । **सू**क्ष्मश्लक्ष्णश्न(ष्णस्न)ह्नह्णक्ष्णां ण्हः । **जा**तेरयान्त० - ङीबाधक- **स्व**स्रादेर्डा ॥

[चोरिआ] । चौर्य । **औ**त ओत् । **स्या**द्भव्यचैत्येति यात् प्रागिकारः ॥

रस्सी । रश्मि । **अ**धो मनयाम् ॥

[गण्ठी] । ग्रन्थ । स् । **प**दिपठिपचीर्ति[2] (उणादि० ६०७) इः । **ग्र**न्थो गण्ठः ।[3] सिलुकि **अ**क्लीबे सौ ॥

[गड्डा] । गर्त्ता । **ग**र्त्ते डः । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥ १.३५ ॥

---

१. यदा तु मृगण् - णिच् । **अतः** - अलोपः । अन्ते । **ब**हुष्वाद्यस्य० - न्ति । **ॠ**तोऽत् । **श**कादीनां द्वित्वम् - **दी.** ।

२. पटिपची० - **ग.** । ३. लिङ्गानां वचनं सर्वभागिति, जातिलक्षणविपरीतत्वात्, **अ**जातेः पुंसः - ङीप्रत्ययः - **दी.** ।

बाहोरात् ॥ १.३६ ॥

[बाहाए] । बाहु । **टा**ङस्ङेरदादिदे० । अनेन ॥

[जेण] । यद् । **टा**-आमोर्णः । **टा**णशस्येत् ॥

[धरिओ] । धृंग् । क्त । **ऋ**वर्णस्याऽर् । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **क्ते** - इः ॥

[एक्काए] । एक । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥

बाहू । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥ १.३६ ॥

अतो डो विसर्गस्य ॥ १.३७ ॥

कुदो । **तो** दोऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य[१] ॥ १.३७ ॥

निष्-प्रती ओत्-परी माल्य-स्थोर्वा ॥ १.३८ ॥

ओमालयं । **स्वा**र्थे कश्च वा ॥

[पइट्ठिअं] । प्रतिष्ठितं[२] । सिद्धम् ॥ * साध्यमानत्वे तु – ष्ठाम् । **स्थ**ष्ठाथक्कचिट्ठनिरप्पाः इति ठा । क्तः । **स्व**रादनतो वा - अः । **क्ते** - इः । **लुक्** - आलोपः ॥ १.३८ ॥

आदेः ॥ १.३९ ॥

त्यदाद्यव्ययात् तत्स्वरस्य लुक् ॥ १.४० ॥

[अम्ह] । अस्मद् । जस् । **अम्ह**-अम्हे-अम्हो-मो-वयं-भे जसा ॥

[एत्थ] । एतद् । **अन्त्य**व्यं० । **ङेः** स्सिम्मित्थाः । **त्थे** च तस्य लुक् ॥ * अथवा - अत्र । **त्र**पो हिहत्थाः, अनेन त्रस्य त्थादेशः । **ए**च्छय्यादौ ॥

[जइ] । यदि । संस्कृतसिद्धः । **आ**देर्यो जः । **क**गचजेति ॥

[इमा] । [इदम्] । **इ**दम इमः - सिना सह इमः ॥

[अहं] । अस्मद् । सि । **अ**स्मदो म्मि-अम्मि-अम्हि-हं-अहं-अहयं सिना ॥ १.४० ॥

---

१. सौरसेन्यामसंयुक्तस्य - **ग.** । २. प्रतिष्ठिता - **ग.** ।

पदादपेर्वा ॥ १.४१ ॥

[तं] । तद् । **अन्त्य**व्यं० - दलुक् । सि । **क्लीबे** स्वरान् म् सेः ॥[1]

[अवि] । अपि । **पो** वः ॥

[किं] । किम् । सि । **किमः** किम् - सिना सह किमादेशः ॥

केण । **किमः** कस्त्रतसोश्च - कादेशः । टा । **टा**-आमोर्णः । **टा**णशस्येत् ॥

[कहं] । कथम् । **ख**घथध० ॥ १.४१ ॥

इतेः, स्वरात् तश्च द्विः ॥ १.४२ ॥

[दिट्ठं] । दृष्ट । **इत्** कृपादौ । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेष्टासन्दिष्टे । सि → म् ॥

[?] । ऋक् । सि ॥

इय । इति । **इतौ** तो वाक्यादौ इति इति-स्थस्य तस्य इकारस्य अकारः । **क**गेति तलुक्॥

विंझगुहा । [विन्ध्यगुहा] । **सा**ध्वसध्यह्यां झः ॥ १.४२ ॥

लुप्त-य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां दीर्घः ॥ १.४३ ॥

[पासइ] । पश्यति । **अ**धो मनयाम् । **शषोः** सः ॥

[कासवो] । कश्यप । **अ**धो मनयाम् । **पो** वः ॥

वीसमइ । श्रमूच् विपूर्वः । तिव् । **त्या**दीनामिच् । **व्य**ञ्जनाददन्ते । रलुक् ॥

[संफासं[2]] । संस्पर्श । **ष्प**स्पयोः फः । **स**र्वत्रेति रलुक् । **शषोः** सः । सि । **गुणाद्याः** क्लीबे वेति क्लीबत्वे सेर्म् ॥

वीससइ[3] । अन श्वसक् प्राणने । श्वस् विपूर्व । तिव् । **त्या**दीनामिच् । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **स**र्वत्रेति र(व)लुक् ॥

[दूसासणो] । दुश्शासन । **क**गटडेति शलुक् । **नो** णः ॥

[सीसो] । शिष्य । **अ**धो मनयाम् ॥

[कासओ] । कर्षक । **स**र्वत्रेति रलुक् ॥

१. पक्षे **वा** स्वरे मश्च - **खटि.** । २. संफासो - **मु.** । संफासं - **ता.** । ३. **स्व**राणां स्वराः - इ[तोऽ]त् - **ताटि.** । (इदं च 'विश्वसिति' इति सिद्धावस्थापेक्षया ।)

[**वीसाणो**] । विष्वाण । **स**र्वत्रेति वलुक् ॥

[**वीसुं**] । विष्वक् । **स**र्वत्रेति वलुक् । **ध्व**निविष्वचोरुः । बाहुलकादन्यव्यञ्जनस्याऽपि म्[१] ॥

[**निस्सित्तो**[२]] । निषिक्त । **क**गटडेति ष-कयोर्लुक् । **अ**नादौ [शे]षेति द्वित्वम् ॥

[**सासं**] । सस्य । **अ**धो मनयाम् ॥

[**कासइ**] । कस्यचित् । बाहुलकादादेरपि चकारस्य **क**गचजेति लुक् । **अ**न्त्यव्यं० - तलुक् ॥

[**नीसहो**] । निस्सह । **क**गटडेति सलुक् ॥ १.४३ ॥

अतः समृद्ध्यादौ वा ॥ १.४४ ॥

[**सामिद्धी**] । समृद्धि । **इ**त् कृपादौ ॥

[**पायडं**] । प्रकट । **टो** डः ॥

[**पाडिवआ**] । प्रतिपत् । **स्त्रि**यामादविद्युतः - आत्वम् ॥

[**पाडिसिद्धी**] । प्रतिसिद्धि । सिध्यतेः । सेधतेस्तु **स्थासे**नेति षत्वं स्यात् ॥

[**सारिच्छो**] । सदृक्ष । **क**गचजेति दलुक् । **दृ**शः क्विप्टक्सकः इति ऋस्थाने रि । **छो**ऽक्ष्यादौ[३] ।

[**माणंसी, माणंसिणी**] । मनस्विन्, मनस्विनी । **व**क्रादावन्तः इत्यनुस्वारः ॥

[**अहिआई**] । अभियानि(ति) । **ख**घथधभाम् ॥

[**पावासू**] । प्रवासिन् । **प्र**वासीक्षौ इति सेरिकारस्य उः ॥

[**पाडिप्फद्धी**] । प्रतिस्पर्द्धिन् । **स**र्वत्रेति रलुक् । **प्र**त्यादौ डः इति तेर्डकारः । **ष्प**स्पयोः फः । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥

[**आफंसो**] । स्पृश् । [**स्पृशः**] फासफंसेति फंस् । घञ् । न स्पर्श इति वाक्यम् । * अथवा अस्पर्शः । **ष्प**स्पयोः फः । **व**क्रादावन्त इत्यनुस्वारः ॥

[**पारकेरं, पारक्कं**] । परकीय । **प**रराजभ्यां क्कडिक्कौ च इति अकीयस्थाने केर-क्कौ । ततो निमित्ताभावे पुनः परशब्दान्तेऽकारः[४] ॥ १.४४ ॥

---

१. (**वा** स्वरे मश्च इत्यनेन ।) २. नीसित्तो - **मु.** । (अत्र **नि**र्दुरोर्वा **लुं**कि निर इति सूत्रयोः प्रवृत्तिः ।) ३. **क्षः** खः क्वचित्तु छझौ - छः - **दी.** । ४. (अकीयप्रत्यये परे **अव**र्णेवर्णस्येति सूत्रेण 'पर'शब्दान्त्य-अकारस्य लोपः । अकीयप्रत्ययाभावे च तस्य पुनः सद्भाव इति तात्पर्यम् ।)

दक्षिणे हे ॥ १.४५ ॥

[दाहिणो] । दक्षिण । **दुः**खदक्षिणतीर्थे वा इति क्षः हः ॥

[दक्खिणो] । **क्षः** खः क्वचित्तु छझौ ॥ १.४५ ॥

इः स्वप्नादौ ॥ १.४६ ॥

[सिमिणो, सिविणो] । स्वप्न । **स**र्वत्र लेति वलुक् । **स्व**प्ननीव्योर्वेति वा मः [1] । **स्व**प्ने नात् इति नात् प्राक् इ । **नो** णः । **पो** वः ॥

[ईसि] । ईषत् । संस्कृतसिद्धः । **श**षोः सः । **अ**न्त्यव्यं० ॥

[वेडिसो] । वेतस । **इ**त्वे वेतसे - डः ॥

[विलिअं] । व्यलीक । **अ**धो मनयाम् । **पा**नीयादिष्वित् इति लीकारस्य इकारः ॥

[विअणं] । व्यजन । **अ**धो मनयाम् । **नो** णः ॥

[मुइंगो] । मृदङ्ग । **इ**दुतौ वृष्टवृष्टिपृथक्मृदङ्गनप्तृके इति ऋस्थाने उत्वम् ॥

[किविणो] । कृपण । **इ**त् कृपादौ । **पो** वः ॥

[दिण्णं] । दत्त । **प**ञ्चाशत्पञ्चदशदत्ते इति णः । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । णत्वमपि बाहुलकान्न भवति [2] ॥ १.४६ ॥

पक्वा-ऽङ्गार-ललाटे वा ॥ १.४७ ॥

[पिक्कं] । पक्व । **स**र्वत्रेति वलुक् । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥

[इंगालो] । अङ्गार । **ह**रिद्रादौ ल इति रस्य लः ॥

[णिडालं] । ललाट । **ल**लाटे च - लस्य णत्वम् । **टो** डः । **ल**लाटे लडोरिति ल-डयोर्व्यत्ययः ॥ १.४७ ॥

मध्यम-कतमे द्वितीयस्य ॥ १.४८ ॥

[मज्झिमो] । मध्यम । **सा**ध्वसध्यह्यां झः । **द्वि**तीयतुर्य० ॥ १.४८ ॥

१. (स्वप्न । **स**र्वत्र० - सप्न । **स्व**प्ने नात् - सपिन । **पो** वः - सविन । **स्व**प्ननीव्योर्वा - समिन । **नो** णः - समिण→ सिमिण → सिमिणो ।) २. (किमत्र 'दिन्नं' इत्यभिप्रेतम् ? यद्येवं, **प**ञ्चाशदिति सूत्रेण बाहुलकाद् न-आदेशो मन्तव्यः ।)

सप्तपर्णे वा ॥ १.४९ ॥

[छत्तिवण्णो] । सप्तपर्ण । **षट्**शमीशावसुधेति छः । **क**गटडेति पलुक् ॥ १.४९ ॥

मयट्यइर्वा ॥ १.५० ॥

[विसमइओ] । विषमय । अनेन मकाराकारस्य अइः । यस्य **क**गेति लुक् ॥ १.५० ॥

ईर्हरे वा ॥ १.५१ ॥

ध्वनि-विष्वचोरुः ॥ १.५२ ॥

[झुणी] । ध्वनि । **त्व**थ्वद्वध्वां चछजझाः क्वचित् इति झः ॥

[सा, साणो] । श्वन् । **स**र्वत्रेति वलुक् । **अ**न्त्यव्यं० - न-स्योर्लुक् । अतिदेशात्[1] **रा**ज्ञ इत्यात्वम् । **पुं**स्यन आणो राजवच्चेत्यनः स्थाने आणश्च । **से**र्डोः ॥ १.५२ ॥

[2]वन्द्र-खण्डिते णा वा ॥ १.५३ ॥

[वुन्द्रं] । वन्द्रवर्जनात्[3] [न] **स**र्वत्रेति रलुक् ॥ १.५३ ॥

गवये वः ॥ १.५४ ॥

गउआ । [4]गौरादिङीबाधकः **स्व**स्रादेर्डा ॥ १.५४ ॥

प्रथमे प-थोर्वा ॥ १.५५ ॥

[पुढुमं] । **मे**थिशिथिरशिथिलप्रथमे थस्य ढ इति ढः ॥ १.५५ ॥

ज्ञो णत्वेऽभिज्ञादौ ॥ १.५६ ॥

[अहिण्णू[5]] । अभिज्ञ । **ख**घथधभाम् । **म्न**ज्ञोर्णः इति तस्य णः । **अ**नादौ०[6] - द्वित्वम् ॥

अहिज्जो, सव्वज्जो । **ज्ञो** ञ इति ञलुक् । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥

[पण्णो] । प्राज्ञ । **ह्र**स्वः संयोगे । **म्न**ज्ञोर्णः । द्वित्वम् ॥ १.५६ ॥

---

१. (राजवच्च इति अतिदेशः ।) २. चन्द्र० - **क.ख.** । ३. (**स**र्वत्र लवरामवन्द्रे इत्यत्र) ४. (**गौरा**दिभ्यो मुख्यान्ङी)
५. अभिण्णू - **ता.** । ६. **स**मासे वा - द्वित्वम् - **दी.** ।

एच्छय्यादौ ॥ १.५७ ॥

[सेज्जा] । शय्या । **शषोः** सः । **द्यय्यर्यां** जः । एत्वे कृते **तै**लादित्वाद् द्वित्वम् । एवं प्रायोऽन्यत्राऽपि । प्रथमं तु द्वित्वे 'आवासय'मित्यादावपि **लु**प्तयरवशषसामिति दीर्घात् प्राक् सकारस्य द्वित्वप्रसङ्गः ॥

[सुंदेरं] । सौन्दर्य । **उत्** सौन्दर्यादौ । **ब्र**ह्मचर्यतूर्येति र्यस्य रः ॥

[गेंदुअं] । कन्दुक । **म**रकतमदकले गः कन्दुके त्वादौ(देः) इति कस्य गः ॥

[एत्थ] । अत्र । **त्र**पो हि[ह]त्थाः ॥ १.५७ ॥

वल्ल्युत्कर-पर्यन्ता-ऽऽश्चर्ये वा ॥ १.५८ ॥

[पेरंतो, पज्जंतो] । पर्यन्त । **एतः** पर्यन्ते - र्यस्य रः । **द्यय्यर्यां** जः । **अ**नादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् ॥

[अच्छेरं; अच्छरियं[1], अच्छअरं, अच्छरिज्जं, अच्छरीयं[2]] । आश्चर्य । **ह्रस्वः** संयोगे । **ह्र**स्वात् थ्यश्चत्सेति छ । **द्वि**तीयतु० । **आ**श्चर्ये रः । पक्षे - **अ**तो रियाररिज्जरीयं इति र्यस्य चत्वार आदेशाः ॥ १.५८ ॥

ब्रह्मचर्ये चः ॥ १.५९ ॥

[बम्हचेरं] । ब्रह्मचर्य । **स**र्वत्रेति रलुक् । **प**क्ष्मश्मष्मस्मह्मां म्हः । **ब्र**ह्मचर्यतूर्य० - र्यस्य रः ॥ १.५९ ॥

तोऽन्तरि ॥ १.६० ॥

[अंतेउरं, अंतेआरी] । अन्तर्-पुर, अन्तर्-चारिन् । **ङ**ञणनो व्यञ्जने । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - रलुक् ॥

[अंतो] । अन्तः सप्तम्यन्तः संस्कृतसिद्धः । [3]**अ**तो डो विसर्गस्य इति डो ॥

वीसंभनिवेसिआणं । विश्रम्भनिवेशित । **स**र्वत्रेति रलुक् । **लु**प्तयरवशषसामिति दीर्घः । आम् । **टा**- आमोर्णः । **ज**स्शस्ङसीति दीर्घः ॥ १.६० ॥

---

१. अच्छरिअं - **मु.** । २. अच्छरीअं - **मु.** । ३. सेर्डो: - **ताटि.** ।

ओत् पद्मे ॥ १.६१ ॥

[पोम्मं] । पद्म । **क**गटडेति दलुक् । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥

पउमं इत्यत्र **प**द्मछद्ममूर्खेति मात् प्राग् उ । **क**गेति दलुक् ॥ १.६१ ॥

नमस्कार-परस्परे द्वितीयस्य ॥ १.६२ ॥

[नमोक्कारो] । नमस्कार । **क**गटडेति सलुक् । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥

[परोप्परं[१]] । परस्पर । सि । **गुणाद्याः** क्लीबे वा - क्लीबत्वम् ॥ १.६२ ॥

वाऽर्पौ ॥ १.६३ ॥

ओप्पेइ । अर्पि । ति । **त्या**दीनामितीच् । **णे**रदेदावावे - एत् । **स**र्वत्रेति रलुक् । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥

अप्पियं[२] । अर्पि । क्त । **लुगावी** क्तभावकर्मसु इति णिग्लुक् । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **क्ते** - इत्वम् ॥ १.६३ ॥

स्वपावुच्च ॥ १.६४ ॥

[सोवइ, सुवइ] । स्वप् । तिव् । इच् । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **स**र्वत्रेति वलुक् । **पो** वः ॥ १.६४ ॥

नात् पुनर्यादाई वा ॥ १.६५ ॥

न । सि ॥

[उणा] । पुनर् । बाहुलकादादेरपि पस्य लुक् । अम् । अम्स्यमोः **अव्यय**स्य - लुक् ॥ १.६५ ॥

वाऽलाब्वरण्ये लुक् ॥ १.६६ ॥

[लाउं, लाऊ] । अलाबु, अलाबू । **स**र्वत्रेति वलुक् (?)[३] ॥

[आरण्णकुंजरो][४] । आरण्यकुञ्जर । अरण्ये भवो जातो वा आरण्यः । केचि**दरण्या**त् पथिन्यायाध्यायेत्यस्याऽकञो नरवर्जं विकल्पमाहुः । ततो भवेऽर्थे तन्मताभिप्रायेण **रूप्यो**त्तरपदारण्याण्ण इति ण । **अ**धो मनयाम् । द्वित्वम् । सि → डो ॥

---

१. बाहुलकात् फो न भवति (**ष्पस्पयोः** फ इत्यनेन) - **खटि. ताटि.** । २. अप्पिअं - **क.ख.मु.** । ३. (अत्र **क**गचजतद० इति सूत्रेण भाव्यम् ।) ४. केचिन्नरवर्जं पूर्वसूत्रे विकल्पमाहुरियण् (रिति ण) । अन्यथाऽकञ् स्यात् - **ताटि.** ।

[व्व] । **मि**वपिवेति व्व ॥

[वेलंतो[१]] । वेलृ गतौ । शतृ । **श**त्रानशः । **व्य**ञ्जनाददन्ते ॥ १.६६ ॥

वाऽव्ययोत्खातादावदातः ॥ १.६७ ॥

[चमरो] । चामर । **वा**ऽक्ष्यर्थेति पुंस्त्वम् ॥

[परिट्ठविओ] । प्रति-स्था ।[२] संस्कृतवाक्येन क्तः । **लु**गावीक्तेति आविः । **निः**प्रती ओत्परीति परि ॥

[पाययं] । प्राकृत । **ऋ**तोऽत् ॥

[तलवेंटं] । तालवृन्त । **इ**देदोद्वृन्ते इति ऋत एदोत् । **वृ**न्ते ण्ट इति त(न्त)स्य ण्टः ॥

[बम्हणो] । ब्राह्मण । **प**क्ष्मष्मश्मस्मह्मां म्हः ॥

[पुव्वण्हो] । पूर्वाह्ण । **सू**क्ष्मश्नष्णस्नेति ण्ह ॥

[दव्वग्गी] । दवाग्नि[३] । **ह्र**स्वः सं० । **अ**धो मनयाम् ॥

[चडु, चाडू] । चटु, चाटु । सि । **अ**न्त्यव्यं० । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥ १.६७ ॥

घञ्वृद्धेर्वा ॥ १.६८ ॥

[पत्थवो] । प्रस्ताव । **स्त**स्य थोऽसमस्तस्तम्बे । **द्वि**तीयतुर्ययोः० ॥ १.६८ ॥

महाराष्ट्रे ॥ १.६९ ॥

[मरहट्ठं, मरहट्ठो[४]] । महाराष्ट्र । **म**हाराष्ट्रे हरोर्व्यत्ययः । **ह्र**स्वः सं० । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेष्टासन्दिष्टे - ष्टस्य ठः । **द्वि**तीय० ॥ १.६९ ॥

मांसादिष्वनुस्वारे ॥ १.७० ॥

[संजत्तिओ] । सांयात्रिक । **आ**देर्यो जः - अनादेरपि ॥

[मासं] । मांस । **मां**सादेर्वा - अनुस्वारलुक् ॥ १.७० ॥

---

१. वेल्लंतो - **मु.** । रमेः संखुड्ड-खुड्डोब्भावेति वेल्लादेशः - **दी.** । २. ०स्था । **स्थ**ष्ठाथक्कचिट्ठ० । संस्कृत० - **क.ख.** ।
३. दावाग्नि - **क.** । ४. पुंनपुंसकः - **ताटि.** ।

श्यामाके मः ॥ १.७१ ॥

इः सदादौ वा ॥ १.७२ ॥

[**निसिअरो**] । निशाकर, निशाचर ॥

[**कुप्पिसो**] । कूर्पास । **ह्रस्वः** संयोगे ॥ १.७२ ॥

आचार्ये चोऽच्च ॥ १.७३ ॥

[**आइरिओ**] । आचार्य । **ह्रस्वः** सं० । **स्याद्भव्यचैत्ये**ति यात् प्राक् इ ॥ १.७३ ॥

ईः स्त्यान-खल्वाटे ॥ १.७४ ॥

[**ठीणं, थीणं**] । स्त्यान । **स्त्यान**चतुर्थार्थे वेति स्तस्य ठः । **स्त**स्य थोऽस्मस्तस्तम्बे - थः । **नो** णः ॥

थिण्णमिति तु **से**वादौ वा - द्वित्वे **ह्रस्वः** संयोगे च ॥

[**खल्लीडो**] । खल्वाट । **स**र्वत्रेति वलुक् । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । **टो** डः ॥

[**संखायं**] । स्त्यैं सङ्घाते सम्पूर्वः । क्तः । **सम**ः स्त्यः खाः । **क**गेति तलुक् । यश्रुतिः ॥ १.७४ ॥

उः सास्ना-स्तावके ॥ १.७५ ॥

[**सुण्हा**] । सास्ना । **सू**क्ष्मश्नष्णस्नह्नह्णक्ष्णां ण्हः ॥

[**थुवओ**] । स्तावक । **स्त**स्य थोऽसमस्तस्तम्बे ॥ १.७५ ॥

ऊद् वाऽऽसारे ॥ १.७६ ॥

आर्यायां र्यः श्वश्र्वाम् ॥ १.७७ ॥

[**अज्जू**] । आर्या । **ह्रस्वः** सं० । **द्य**य्यर्यां जः । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥ १.७७ ॥

एद् ग्राह्ये ॥ १.७८ ॥

[**गेज्झं**] । ग्राह्य । **स**र्वत्रेति रलुक् । **सा**ध्वसध्यह्यां झः । **तै**लादौ प्रसङ्गे **द्वि**तीयतुर्ययोः० ॥ १.७८ ॥

द्वारे वा ॥ १.७९ ॥

[देरं] । द्वार । **स**र्वत्रेति वलुक् ॥

पक्षे - **प**द्मछद्मेति वात् प्राक् उ । **क**गेति वलुक् - **दुआरं** ॥

कगटडेति दलुक् - **वारं** ॥

सर्वत्रेति वलुक् - **दारं** ॥

[नेरइओ, नारइओ] । नैरयिक, नारकिक । निरये भवो जातो वा, नरके भवो जातो वा । **अध्या**त्मादिभ्य इकण् ॥

[पच्छेकम्मं] । पश्चात्कर्मन् । **ह्र**स्वात् थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले इति छ । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥

[असहेज्जदेवासुरा][1] । असहायदेवासुर । **आ**र्षत्वादेत्वं यस्य जश्च । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥ १.७९ ॥

पारापते रो वा ॥ १.८० ॥

मात्रटि वा ॥ १.८१ ॥

[एत्तिअमेत्तं] । एतावन्मात्र । **इ**दंकिमश्च डेत्तिअडेत्तिलडेद्दहाः - डावतः स्थाने डेत्तिअ एतल्लुक् च । **स**र्वत्रेति रलुक् । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥ १.८१ ॥

उदोद् वाऽऽर्द्रे ॥ १.८२ ॥

[उल्लं] । आर्द्र । **स**र्वत्रेति ऊर्ध्वरलुक् । **क**गटडेति दलुक् । **ह**रिद्रादौ लः इति रस्य लत्वम् । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥

[बाहसलिलपवहेण] । बाष्पसलिलप्रवाह । **बा**ष्पे होऽश्रुणिं(णि) - हः । **घ**ञ्वृद्धेर्वा-ह्रस्वः ॥

आर्द्र । णिज् । तिव् । **त्या**दीनामितीच् । **णे**रदेदावावे - एत्वम् । लत्वे द्वित्वे च **उल्लेइ**[2] ॥ १.८२ ॥

---

१. असहाय्य इति वा प्रकृतिः - **दी.** । असहाय-असहाय्य इति वा वाक्यखण्डमिदम् - **ताटि.** । २. ओल्लेइ - **क.ता.** ।

ओदाल्यां पङ्क्तौ ॥ १.८३ ॥

ह्रस्वः संयोगे ॥ १.८४ ॥

[अम्बं] । आम्र । **ता**म्राम्रे म्बः ॥

[विरहग्गी] । विरहाग्नि । **अ**धो मनयाम् - नलुक् । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥

[मुणिंदो] । मुनीन्द्र । **द्रे** रो नवा - रलुक् ॥

[गुरुल्लावा] । गुरूल्लाप । जस् । **ज**स्शसोर्लुक् । **ज**स्शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घः ॥

[मिलिच्छो] । म्लेच्छ । ह्रस्वे सति **ला**त् इत्यनेन लात् प्राक् इ ॥

[दिट्ठिक्कथणवट्टं] । दृष्टैकस्तनपृष्ट । **इ**त् कृपादौ । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेति ठः । **द्वि**तीयतुर्य० । एक । **से**वादौ वा - द्वित्वम् । **स्त**स्य थोऽसमस्तस्तम्बे । **नो** णः । **ऋ**तोऽत् । **पो** वः । **क**गटडेति षलुक् । **द्वि**तीयेति द्वित्वम् ॥

[अहरुट्ठं][1] । अधरोष्ठ । **ख**घथधभाम् । ह्रस्वे **क**गटडेति षलुक् । **द्वि**तीयतुर्ययो० ॥

[आयासं] । आकाश । **क**गेति कलुक् । **श**षोः सः ॥

[ईसरो] । ईश्वर । **स**र्वत्रेति वलुक् । **श**षोः सः ॥[2]

[ऊसवो] । उत्सव । **अ**नुत्साहोच्छन्ने त्सच्छे - ऊकारः ॥ १.८४ ॥

इत एद् वा ॥ १.८५ ॥

[वेण्हू] । विष्णु । **सू**क्ष्मस्नष्णश्नह्नेति ण्ह ॥

[पेट्ठं] । पृष्ट । **पृ**ष्टे वाऽनुत्तरपदे - इः ॥

[बेल्लं] । बिल्व । **स**र्वत्रेति वलुक् । **तै**लादौ **अ**नादौ० च द्वित्वम् ॥ १.८५ ॥

किंशुके वा ॥ १.८६ ॥

[केसुअं, किंसुअं] । किंशुक । **मां**सादेर्वेति वाऽनुस्वारलुक् । **श**षोः सः ॥ १.८६ ॥

---

१. अत्र **गु**णाद्याः क्लीबे वा - क्लीबत्वम् - **खटि.** । २. यदि प्रथमं **ह्र**स्वः संयोगे इति क्रियते, **स**र्वत्रेति वलुकि **लु**प्तयरवेति पुनर्दीर्घः - **दी.** ।

मिरायाम्[१] ॥ १.८७ ॥

पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुन्-मूषिक-हरिद्रा-बिभीतकेष्वत् ॥ १.८८ ॥

[पुहई, पुढवी] । पृथिवी । **उ**दृत्वादौ । **ख**घथधभाम् । **नि**शीथपृथिव्योर्वेति ढः ॥

[पडंसुआ] । प्रतिश्रुत् । **प्र**त्यादौ डः । **व**क्रादावन्त इत्यनुस्वारः । **श**षोः सः । **स**र्वत्रेति रलुक् । **स्त्रि**यामादविद्युतः ॥

[हलद्दी, हलद्दा] । हरिद्रा । **ह**रिद्रादौ लः । **द्रे** रो नवेति रलुक् । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । **छा**याहरिद्रयोरिति वा ङी ॥

[बहेडओ] । बिभीतक । **ख**घथधभाम् । **ए**त पीयूषापीडेति एत्वम् । **प्र**त्यादौ डः इति तस्य डत्वम् ॥

[पंथं] । पन्थ । स्वर्त्त पथुण् गतौ । पथ्यतेऽस्मिन्निति पन्थः[२] । **पुन्ना**म्नि घः - घप्रत्ययः । अम् । **अ**मोऽस्य । **मो**ऽनुस्वारः ॥

किरेरहिर किलार्थे वा - **किर**प्रयोगः ॥

देसित्ता । दिश् । क्त्वा । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **ए**च्च क्त्वातुम्तव्येति इः । **यु**वर्णस्य गुणः । **स**र्वत्रेति वलुक् । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥ १.८८ ॥

शिथिलेङ्गुदे वा ॥ १.८९ ॥

[सढिलं, पसढिलं] । शिथिल, प्रशिथिल । **मे**थिशिथिरशिथिलेति थस्य ढः ॥ १.८९ ॥

तित्तिरौ रः ॥ १.९० ॥

इतौ तो वाक्यादौ ॥ १.९१ ॥

[जंपिआवसाणे] । कथित-अवसान । कथण् । **क**थेर्वज्जरपज्जरोप्पालेति जंप । क्त । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **क्ते** - इ ॥

[पुरिसो त्ति] । पुरुष इति । **पु**रुषे रोः - इः । **श**षोः सः । सि → डो । **इ**तेः स्वरात् तश्च द्विः - इलुक् द्वित्वं च ॥ १.९१ ॥

---

१. मीयते- नयति स्थविरेति साधुः मिरा- सीमा - **खटि.** । मीयते- परिच्छिद्यते वस्तु अनयेति स्थविरपिठिरेति (उ. ४१७) मिरा निपातः मर्यादावाचकः - **कटि.** । मीयते स्थविरेति साधुः - **ताटि.** । २. स्वर्त्त पथुण् गतौ । **उ**दितः स्व० । पथ्यतेऽनेनेति पन्थः । चुरादि० स्वरविधिगमग्रहामल् (?) - लप्र० - **खटि.** ।

[1]ईज्जिह्वा-सिंह-त्रिंशद्-विंशतौ त्या ॥ १.९२ ॥

[सीहो] । सिंह । **मां**सादेर्वा ॥

[वीसा, तीसा] । विंशति, त्रिंशत् । **विं**शत्यादेर्लुगित्यनुस्वारलुक् । विद्युद्वर्जनादसङ्ख्या-शब्दस्य प्रायो विधिरिति **स्त्रि**यामाद० इति नाऽऽत्वं, किन्तु **आद्** इत्याप् । **लु**गित्यलुक् ॥ १.९२ ॥

लुंकि निरः ॥ १.९३ ॥

[नीसरइ] । निर्-सरति । **क**गेति तलुक् । * अथवा - सृं गतौ । तिव् । **त्या**दीनामितीच् । **ऋ**वर्णस्याऽर् । **व्य**ञ्जनाददन्ते ॥

[निस्सहाइँ] । निर्-सह । **नि**र्दुरोर्वा - लुग्निषेधः । जस् । **ज**स्शस इँइं० ॥ १.९३ ॥

द्वि-न्योरुत् ॥ १.९४ ॥

[दुमत्तो] । द्विमात्र ॥

[दुआई] । द्विजाति ॥

[दुरेहो] । द्विरेफ । **फो** भहौ - हः ॥

[दुइओ] । द्वितीय । **पा**नीयादिष्वित् - इ ॥

नि(णु)मज्जइ । षद्लृं । **नेः** सदो मज्जः । तिव् → इच् । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **वा**ऽऽदौ - णत्वम् । * निमज्जतीति सिद्धस्य वा ॥

[णुमन्नो] । निमग्न । **वा**ऽऽदौ - णत्वम् । **क**गटडेति गलुक्[2] । **नो** णः । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥

निवडइ । पत्लृ । **पो** वः[3] । **स**दपतोर्डः । तिव् → इच् । **व्य**ञ्जनाददन्ते ॥ १.९४ ॥

प्रवासीक्षौ ॥ १.९५ ॥

[पावासुओ] । प्रवासिन् । **अतः** समृद्ध्यादौ वा - आत्वम् । **स्वा**र्थे कश्च वा ॥

[उच्छू] । इक्षु । **छो**ऽक्ष्यादौ ॥ १.९५ ॥

---

१. ईर्जिह्वा० - **मु.क.ख.** । २. उभयप्राप्ते गलोपः - **ताटि.** । ३. धातूपसर्गयोरभेदेनाऽनादित्वं, ततः **पो** वः - **ताटि.** ।

युधिष्ठिरे वा ॥ १.९६ ॥

[जहुट्ठिलो] । युधिष्ठिर । **आ**देर्यो जः । **उ**तो मुकुलादिष्वदित्यत् । **ह**रिद्रादौ लः ॥ १.९६ ॥

ओच्च द्विधाकृगः ॥ १.९७ ॥

किज्जइ । कृग् । ते । **त्या**दीनामितीच् । **क्यः शि**ति । **ई**यइज्जौ क्यस्य इति क्यस्य इज्ज । **लुक्** इति ऋलुक् ॥

[दोहाइअं] । द्विधाकृत । **इ**त् कृपादौ ॥

[दुहा वि] । द्विधा अपि । **प**दादपेर्वा इति अलुक् । **पो** वः ॥

[सो] । तद् । **अ**न्त्यव्यं० । सि । **त**दश्च तः सोऽक्लीबे । **वै**तत्तदः इति सेर्डोः ॥ १.९७ ॥

वा निर्झरे ना ॥ १.९८ ॥

हरीतक्यामीतोऽत् ॥ १.९९ ॥

[हरडई] । हरीतकी । **प्र**त्यादौ डः ॥ १.९९ ॥

आत् कश्मीरे ॥ १.१०० ॥

[कम्हारा] । कश्मीर । **प**क्ष्मश्मष्मेति म्ह ॥ १.१०० ॥

पानीयादिष्वित् ॥ १.१०१ ॥

जिअइ, जिअउ । जीवति, जीवतु इति सिद्धप्रकृतेः ॥

[विलिअं] । व्रीडित । **डो** लः ॥

[दुइअं] । द्वितीय । **द्वि**न्योरुत् ॥

[पलिविअं] । प्रदीपित । **प्र**दीपिदोहदे लः इति दस्य लः ॥

[ओसिअंतं] । षद्लृं वि० अव-पू० । शतृ । **श**त्रानशः - न्त । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **अ**वापोते - अवस्य ओत्वम् ॥

[वम्मिओ] । वल्मीक[१] । **स**र्वत्रेति ललुक् ॥ १.१०१ ॥

---

१. मीदादेशः (?) - **खटि.** ।

उज्जीर्णे ॥ १.१०२ ॥

ऊर्हीन-विहीने वा ॥ १.१०३ ॥

[**पहीणजरमरणा**] । प्रहीनजरामरण । **दी**र्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ - ह्रस्वः ॥ १.१०३ ॥

तीर्थे हे ॥ १.१०४ ॥

[**तूहं**] । तीर्थ । **दुः**खदक्षिणतीर्थे वा - हः ॥ १.१०४ ॥

एत् पीयूषा-ऽऽपीड-बिभीतक-कीदृशेदृशे ॥ १.१०५ ॥

[**आमेलो**] । आपीड । **नी**पापीडे मो वा इति पस्य मः । **डो** लः ॥

[**बहेडओ**] । बिभीतक । **प**थिपृथिवी० - अत्वम् । **प्र**त्यादौ डः ॥

[**केरिसो**] । कीदृश । **दृ**शः क्विप्टक्सकः - रिः ॥ १.१०५ ॥

नीड-पीठे वा ॥ १.१०६ ॥

[**नेड्डं**[१]] । नीड । **से**वादौ वेति द्वित्वम् ॥

[**पेढं**] । पीठ । **ठो** ढः ॥ १.१०६ ॥

उतो मुकुलादिष्वत् ॥ १.१०७ ॥

[**गरुई**] । गुर्वी । **त**न्वीतुल्येषु - वात् प्राक् उः ॥

[**जहुट्ठिलो**] । युधिष्ठिर । **यु**धिष्ठिरे वा - इत उत्वम् । **ह**रिद्रादौ लः ॥

[**सोअमल्लं**] । सौकुमार्य । **औ**त ओत् । **ह्र**स्वः संयोगे । **प**र्यस्तपर्याणसौकुमार्ये ल्लः ॥

[**गलोई**] । गुडूची । **डो** लः । **ओ**त् कूष्माण्डीतूणीरेति ऊकारस्य ओत्वम् ॥ १.१०७ ॥

वोपरौ ॥ १.१०८ ॥

[**अवरिं**] । उपरि । संस्कृतसिद्धः । **व**क्रादावन्तः ॥ १.१०८ ॥

गुरौ के वा[२] ॥ १.१०९ ॥

---

१. नेडं - **मु.** । नेड्डं - **ता.** । २. गुरौ के वा । गुरुरेव गुरुक । **स्वा**र्थे क० - **क.ख.** ।

इर्भ्रुकुटौ ॥ १.११० ॥

पुरुषे रोः ॥ १.१११ ॥

[पउरिसं]। पौरुष । **अउः** पौरादौ चेति अउः । एकदेशविकृतमनन्यवद् (न्या. सं. १.७)। अनेन इत्वम् ॥ १.१११ ॥

ई[1] क्षुते ॥ १.११२ ॥

ऊत् सुभग-मुसले वा ॥ १.११३ ॥

[सूहवो]। सुभग । **ऊत्वे** दुर्भगसुभगे व इति गस्य वः ॥ १.११३ ॥

अनुत्साहोच्छन्ने[2] त्स-च्छे ॥ १.११४ ॥

[ऊसुओ]। उद्-शुक । **अन्त्यव्यं०** - दलुक् । संस्कृते च्छस्य सिद्धत्वादूत्वम् ॥[3]

[उच्छाहो]। उत्साह । **ह्रस्वात्** थ्यश्चेति छः ॥ १.११४ ॥

र्लुकि दुरो वा ॥ १.११५ ॥

[दूहवो]। दुर्भग । **निर्दुरोर्वेति** वा लुग्निषेधात् **अन्त्यव्यं०** - वा रलुक् । **ऊत्वे** दुर्भगसुभगे वः ॥ १.११५ ॥

ओत् संयोगे ॥ १.११६ ॥

[पोक्खरं]। पुष्कर । **ष्कस्कयोर्नाम्नि** । **तैलादिप्रसङ्गे द्वितीयतुर्ययोरिति** ॥

[लोद्धओ, मोत्था]। लुब्धक, मुस्ता । **तैलादिप्रसङ्गे**[4] **पूर्वः** ॥

मुद्गरादिषु **तैलादौ** - द्वित्वम् ॥ १.११६ ॥

कुतूहले वा, ह्रस्वश्च ॥ १.११७ ॥

[कोउहल्लं]। कुतूहल । **सेवादौ** वा - द्वित्वम् ॥ १.११७ ॥

अदूतः सूक्ष्मे वा ॥ १.११८ ॥

[सण्हं]। सूक्ष्म । **सूक्ष्मश्नष्णस्नेति** ण्हः ॥ १.११८ ॥

---

१. ईः क्षुते - **मु.** । ई क्षुते - **ख.ता.** । २. ०होत्सन्ने - **मु.** । ०होच्छन्ने - **ता.** । ३. (**अघोषे** प्रथमोऽशिटः, **प्रथम**मादधुटि शश्छः इत्यनेन ।) ४. (**द्वि**तीयतुर्ययोरिति)

दुकूले वा, लश्च द्विः ॥ १.११९ ॥

ईर्वोद्व्यूढे ॥ १.१२० ॥

उर्भ्रू-हनूमत्-कण्डूय-वातूले ॥ १.१२१ ॥

[**भुमया**]। भ्रू । **भ्रु**वो मयाडमयेति स्वार्थे मयाप्रत्ययः ॥

[**हनुमंतो**]। हनूमत् । **आ**ल्विल्लोल्लालवन्तमन्तेत्तेरमणा मतोः इति मन्तादेशः ॥ १.१२१ ॥

मधूके वा ॥ १.१२२ ॥

इदेतौ नूपुरे वा ॥ १.१२३ ॥

ओत् कूष्माण्डी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ताम्बूल-गुडूची-मूल्ये ॥ १.१२४ ॥

[**कोहली** । कूष्माण्डी ।] **कू**ष्माण्ड्यां ष्मो लस्तु ण्डो वा इति ष्मास्थाने हत्वं डश्च (ण्डस्य च) लत्वं वा ॥

[**कोप्परं**]। कूर्पर । **तै**लादौ ॥

[**थोरं**]। स्थूल । **क**गटडेति सलुक् । **स्थू**ले लो रः ॥

[**गलोई** । गुडूची]। **उ**तो मुकुलादिष्वत् इति गु-उकारस्याऽत् ॥

[**मोल्लं**]। मूल्य । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥ १.१२४ ॥

स्थूणा-तूणे वा ॥ १.१२५ ॥

ऋतोऽत् ॥ १.१२६ ॥

[**घट्ठो**]। घृष्ट । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेति ठः । **द्वि**तीयतुर्य० ॥

[**दुहाइअं**]। द्विधाकृत । **ओ**च्च द्विधाकृगः ॥ १.१२६ ॥

आत् कृशा-मृदुक-मृदुत्वे वा ॥ १.१२७ ॥

[**माउक्कं**]। मृदुक । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥

[**माउक्कं, मउत्तणं**]। मृदुत्व । **श**क्तमुक्तदष्टरुग्णेति त्वस्य कः । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । **त्व**स्य डिमात्तणौ वेति त्तणः ॥ १.१२७ ॥

इत् कृपादौ ॥ १.१२८ ॥

[गिंठी] । गृष्टि । **व**क्रादावन्त इत्यनुस्वारः ॥

[पिच्छी] । पृथ्वी । **त्व**थ्वद्वध्वामिति थ्वस्य छकारस्तस्य **द्वि**तीयतुर्येति चकारः ॥

[इड्ढी[१]] । ऋद्धि । **श्र**द्धर्द्धिमूर्द्धार्द्धेऽन्ते वा इति द्धेर्ढः । **द्वि**तीयतुर्येति द्वित्वम् ॥

[किच्चा] । कृत्या । **त्यो**ऽचैत्ये - त्यस्य चः ॥

[विञ्चुओ] । वृश्चिक । **वृ**श्चिके श्चेर्ञ्चुर्वा इति श्चेः ञ्चुरादेशः ॥

[वाहित्तं] । व्याहृत । **अ**धो मनयाम् । **से**वादौ वेति तस्य द्वित्वम् ॥

[विइण्हो] । वितृष्ण । **सू**क्ष्मश्नष्णेति ण्हः ॥

[छिहा] । स्पृहा । **स्पृ**हायां छः ॥

[रिद्धी] । ऋद्धि । **रिः** केवलस्य ॥ १.१२८ ॥

पृष्ठे वाऽनुत्तरपदे ॥ १.१२९ ॥

[पिट्ठी] । पृष्ट(ष्ठ) । **जाते**रयान्त० - ङी[२] ॥

पिट्ठिपरिट्ठवियं[३] । पिट्ठी । प्रतिष्ठा । णिग् । क्त । **गु**र्वादेरविर्वेति णेरविः । **लु**गित्यालुक् । **दी**र्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ । **निः**प्रती ओत्परी०[४] ॥ १.१२९ ॥

मसृण-मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्ग-धृष्टे वा ॥ १.१३० ॥

[मिच्चू[५]] । मृत्यु । **त्यो**ऽचैत्ये ॥ १.१३० ॥

उदृत्वादौ ॥ १.१३१ ॥

[पुहई] । पृथिवी । **प**थिपृथिवीति थेरिकारस्य अत्वम् ॥

[पाउसो] । प्रावृष् । **दि**क्प्रावृषोः सः ॥

---

१. इद्धी - **मु.** । इड्ढी - **ता.** । २. **जाते**रयान्तेति, **अजा**तेः पुंस इति वा ङीः - **तार्टि.** । ३. **वे**माञ्जल्यादित्वात् स्त्रीत्वे **जाते**रयां० - ङी । **दी**र्घह्रस्वौ० - ह्रस्वः । **निः**प्रती ओत्परी० । **वा**ऽव्ययोत्खातेति ह्रस्वः - **तार्टि.** । (अत्र 'परिस्थापित' इति संस्कृतसिद्धमेवाऽऽदृतम् ।) ४. ०ओत्परीति परि । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेति - **दी.** । (अत्र 'पृष्ट' इति प्रकृतित्वेनाऽऽदृतम् ।) ५. मिच्चु - **मु.** । मिच्चू - **ता.** ।

[पहुडि, पाहुडं] । प्रभृति, प्राभृत । **प्र**त्यादौ डः ॥

[वुंदावणो] । वृन्दावन । **वा**ऽक्ष्यर्थवचनाद्या इति पुंस्त्वम् ॥

[वुड्ढो, वुड्ढी] । वृद्ध, वृद्धि । **द**ग्धविदग्धवृद्धिवृद्धे ढः इति द्धस्य ढः ॥

[उज्जू] । ऋजु । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥

[पुहुवी] । पृथ्वी । **त**न्वीतुल्येषु - वात् प्राक् उः ॥ १.१३१ ॥

निवृत्त-वृन्दारके वा ॥ १.१३२ ॥

वृषभे वा वा ॥ १.१३३ ॥

गौणान्त्यस्य ॥ १.१३४ ॥

[माउसिआ, पिउसिआ] । मातृस्वसृ, पितृस्वसृ । **मा**तृपितुः स्वसुः सिआच्छौ - सिआऽऽदेशः ॥ १.१३४ ॥

मातुरिद् वा ॥ १.१३५ ॥

उदूदोन्मृषि[१] ॥ १.१३६ ॥

इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथक्-मृदङ्ग-नप्तृके ॥ १.१३७ ॥

[मिइंगो] । मृदङ्ग । **इः** स्वप्नादौ इति दकारस्य इकारः ॥ १.१३७ ॥

वा बृहस्पतौ ॥ १.१३८ ॥

[बिहप्फई] । बृहस्पति । **ष्प**स्पयोः फ इति स्पस्य फः ॥ १.१३८ ॥

इदेदोद् वृन्ते ॥ १.१३९ ॥

[विण्टं] । वृन्त । **वृ**न्ते ण्टः ॥ १.१३९ ॥

रिः केवलस्य ॥ १.१४० ॥

[रिच्छो] । ऋक्ष । **ऋ**क्षे वा - छः ॥ १.१४० ॥

---

१. प्रथमादेशकरणं गौणस्येति निवृत्त्यर्थम् । यद्वा गौणस्येत्यन्त्यऋकारसम्बद्धात्तन्निवृत्तौ गौणस्येति निवृत्तम् - **खटि.** ।

ऋणर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा ॥ १.१४१ ॥

[उज्जू] । ऋजु । **उदृत्वादौ** - ऋकारस्य उः । **तैलादौ** - द्वित्वम् ॥ १.१४१ ॥

दृशः क्विप्-टक्-सकः ॥ १.१४२ ॥

[1]**[केरिसो, एरिसो]** । कीदृश, ईदृश । **एत्** पीयूषापीडेति एत्वम् ॥

[तुम्हारिसो] । युष्मादृश । **युष्मद्यर्थपरे** तः ॥ १.१४२ ॥

आदृते ढिः ॥ १.१४३ ॥

अरिर्दृप्ते ॥ १.१४४ ॥

[दरिओ] । दृप्त । **क**गटडेति पलोपे **दृप्ते** - द्वित्वनिषेधः ॥ १.१४४ ॥

लृत इलिः क्लृप्त-क्लृन्ने ॥ १.१४५ ॥

[किलित्तकुसुमोवयारेसु] । क्लृप्तकुसुमोपचारे[2] । सुप् । **भिस्**भ्यस्सुपि - एत्वम् ॥

क्लिदिधातुं केचित् लृकारस्वरोपान्त्यं पठन्ति, तन्मते क्लृन्न इति सिद्धम् ॥ १.१४५ ॥

एत इद् वा वेदना-चपेटा-देवर-केसरे ॥ १.१४६ ॥

[महमहिअ][3] । सृं गतौ प्रपूर्वः । **म**हमहो गन्धे । क्त । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **क्ते** - इकारः ॥ १.१४६ ॥

ऊः स्तेने वा ॥ १.१४७ ॥

[थूणो] । स्तेन । **स्त**स्य थोऽसमस्तस्तम्बे इति स्तस्य थः ॥ १.१४७ ॥

ऐत एत् ॥ १.१४८ ॥

[वेज्जो] । वैद्य । **द्य**य्यर्यां जः । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥

[केढवो]। कैटभ। **स**टाशकटकैटभे ढः - टस्य ढः। **कै**टभे भो वः - भस्य वः ॥१.१४८॥

इत् सैन्धव-शनैश्चरे ॥ १.१४९ ॥

[सणिच्छरो] । शनैश्चर । **ह्र**स्वात् थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले - छः ॥ १.१४९ ॥

---

१. दृशः० । सदृग् वर्णो यस्य सदृग्वर्णः । सदृग्बन्दिन् मङ्गलपाठकः । यद्वा सदृशश्च ता वन्द्यश्च तदा ईदन्तः शब्द इति सदृक्ष्यः । कीदृश० - **ख.** । २. क्लृप्तः कुसुमोपचारो येन स - **खटि.** । ३. प्रसृतं प्रसारितं दशनकेशरं यत्र वदने वचने वा - **खटि.** ।

सैन्ये वा ॥ १.१५० ॥

सिन्नं । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥ १.१५० ॥

अइर्दैत्यादौ च ॥ १.१५१ ॥

[दइच्चो] । दैत्य । **त्यो**ऽचैत्ये - चः ॥

[अइसरिअं][1] । ऐश्वर्य । **स**र्वत्रेति वलुक् । ततः **शषोः** सः । अइश्च । ततः **स्याद्**भव्यचैत्य-चौर्येति यात् प्राक् इः ॥

[चेइअं] । चैत्य । **ऐ**त एत् । त-ययोर्विश्लेषे **स्याद्**भव्यचैत्येति यात् प्राक् इः ॥ १.१५१ ॥

वैरादौ वा ॥ १.१५२ ॥

एच्च दैवे ॥ १.१५३ ॥

[दइव्वं] । दैव । **से**वादौ वा - द्वित्वम्[2] ॥ १.१५३ ॥

उच्चैर्नीचैस्यअः ॥ १.१५४ ॥

ईद् धैर्ये ॥ १.१५५ ॥

[धीरं] । **धै**र्ये वेति र्यस्य रः ॥ १.१५५ ॥

ओतोऽद् वाऽन्योन्य-प्रकोष्ठा-ऽऽतोद्य-शिरोवेदना-मनोहर-सरोरुहे क्तोश्च वः ॥१.१५६॥

[आवज्जं] । आतोद्य । **द्य**य्यर्यां जः । सर्वेषु पक्षे - **ह्र**स्वः संयोगे ॥

[सिरोविअणा] । शिरोवेदना । **ए**त इद्वा वेदनेति एकारस्य इः ॥ १.१५६ ॥

ऊत् सोच्छ्वासे ॥ १.१५७ ॥

[सूसासो] । स-उद्-श्वास[3] ॥ १.१५७ ॥

१. **लु**प्तयरवेति दीर्घे **पा**नीयादि० । **स्याद्**भव्यचैत्य० - **ताटि.** । २. द्वित्वम् । बाहु० अनेन विकल्पनिष्पत्तिः (?) । **उच्चै**० । बाहुलकात् अन्यस्याऽपि व्यञ्जनस्य मकारः । **ईद्** धैर्ये - **ख.** । द्वित्वम् । **उच्चै**० । बाहुलकात् - स् → म् । सूत्रेण अआदेशः । **ईद्** धैर्ये - **क.** । ३. ०श्वास । अस्याऽकारस्य **लु**कमकृत्वा **अव**र्णस्येति ओ । इदं सूत्रं हि **लु**गित्यस्य प्रायित्वमाचष्टे, अन्यथा **अ**नुत्साहेति सिद्धम् । **गव्य**उ० - **ख.** । (अयमत्र भावः - **लु**गित्यनेन स्वराणां स्वरे परे लोपो विधीयते । एवं च सस्याऽकारस्य उदित्यस्य उकारे परे सति लोपे कृते 'सुद्-श्वास' इति भवति । तथा सति संस्कृते च्छकारस्य सम्भवितत्वात् सुस्थ-उकारस्य **अ**नुत्साहोच्छन्ने त्सच्छे इत्यनेनैव दीर्घः सम्भवति । तथाचाऽस्य सूत्रस्य प्रणयनं व्यर्थं भवेत् । तथाऽपि यदस्य प्रणयनं तदेव सूचयति यद् **लु**गित्यनेन विधीयमानो लोपः कदाचिन्न भवत्यपि ।)

गव्यउ-आअः ॥ १.१५८ ॥

[गउआ] । गो । **स्वार्थे०** - कः । **स्वस्रादेर्डा** ॥

गाई । आअ-आदेशः । **जातेरयान्त०** - ङी । **लुगित्यलोपः** ॥ १.१५८ ॥

औत ओत् ॥ १.१५९ ॥

[जोव्वणं] । यौवन । **तैलादौ** - द्वित्वम् ॥

[कोत्थुहो] । कौस्तुभ । **तैलादिषु** प्राप्तौ **द्वितीयतुर्येति** प्रथमः ॥ १.१५९ ॥

उत् सौन्दर्यादौ ॥ १.१६० ॥

सुंदेरं । **एच्छय्यादौ** - एत्वम् । **ब्रह्मचर्यतूर्येति** र्यस्य रः ॥

सुंदरियं[1] । **स्याद्भव्यचैत्येति** यात् प्राक् इः ॥

[सुगंधत्तणं] । सौगन्ध्य । त्वस्योपलक्षणत्वात् **त्वस्य** डिमात्तणौ वा इति ध्य(ट्य)णोऽपि त्तणः ॥ १.१६० ॥

कौक्षेयके वा ॥ १.१६१ ॥

कोच्छे [अ] यं । **छो**ऽक्ष्यादौ । **सेवादौ** वा[2] प्राप्ते **द्वितीयतुर्य०** ॥ १.१६१ ॥

अउः पौरादौ च ॥ १.१६२ ॥

[पउरिसं] । पौरुष । **पुरुषे** रोरिति रोः उकारस्य इः ॥ १.१६२ ॥

आच्च गौरवे ॥ १.१६३ ॥

नाव्यावः ॥ १.१६४ ॥

नावा । **आत्** - आप् ॥ १.१६४ ॥

एत् त्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यञ्जनेन ॥ १.१६५ ॥

[तेरह] । त्रयोदश । जसन्तः सिद्धम् । **सङ्ख्यागद्गदे** रः - दस्य रत्वम् । **दशपाषाणे** हः - शस्य हत्वम् ॥

---

१. सुंदरिअं - **मु.ता.** । २. (प्रायोऽत्र **तैलादौ** इत्यनेन भाव्यम् ।)

[तेवीसा] । त्रयोविंशति । **विं**शत्यादेर्लुक् । **ई**ज्जिह्वासिंह० ॥ १.१६५ ॥

स्थविर-विचकिला-ऽयस्कारे ॥ १.१६६ ॥

[वेइल्लं, एक्कारो] । विचकिल, अयस्कार । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥ १.१६६ ॥

वा कदले[1] ॥ १.१६७ ॥

वेतः कर्णिकारे ॥ १.१६८ ॥

[कण्णिआरो] । कर्णिकार । **क**र्णिकारे वा इति निषेधपक्षे **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥ १.१६८ ॥

अयौ वैत् ॥ १.१६९ ॥

बीहेमि । ञिभींक् भये । **भि**यो भाबीहौ । मिव् । **तृ**तीयस्य मिः । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **व**र्तमानापञ्चमीशतृषु वा - ए ॥

[उम्मत्तिए] । उन्मत्तिका । **न्मो** मः । **अ**नादौ० - द्वित्वम् । **क**गेति कलुक् । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्येति सिलुक् । **वा**प ए - [आ]कारस्य एत्वम् ॥ १.१६९ ॥

ओत् पूतर-बदर-नवमालिका-नवफलिका-पूगफले ॥ १.१७० ॥

नोहलिया । **फो** भहौ - फस्य हः ॥

[पोप्फलं][2] । पूगफल । **स**मासे वा प्राप्ते **द्वि**तीयतुर्य० ॥ १.१७० ॥

नवा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोदूखलोलूखले ॥ १.१७१ ॥

[चोग्गुणो] । चतुर्गुण । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥

[चोद्दह] । चतुर्दश । सिद्धः । **द**शपाषाणे हः ॥

[सोमालो] । सुकुमार । **ह**रिद्रादौ लः ॥

[कोउहल्लं] । कुतूहल । **कु**तूहले वा ह्रस्वश्चेति ओत्वं ह्रस्वश्च । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥

[तह] । तथा । **वा**ऽव्ययोत्खातादावेति अत्वम् ॥

१. द्वित्वम् । **वा** कदले । केचित् कदलीवाचकं कदलशब्दमाहुः । कदलप्रकृतिः । **जाते**रयान्तेति ङीप्र० । केली । शेषं सुगमम् । वेतः० - **क.** । २. तैला० - **ताटि.** ।

[मन्ने] । मन्ये । **अ**धो मन० । **अ**नादौ० - द्वित्वम् ॥

[कोहलिए] । कुतूहलिका । **वा**प ए ॥

[ओक्खलं][1] । उलूखल । **से**वादौ० प्राप्तौ **द्वि**तीयतु० ॥ १.१७१ ॥

अवापोते ॥ १.१७२ ॥

ओसारिअं । **लु**गावी क्त० - णिग्लोपः । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **अ**देल्लुक्यादेरत आ - अकारस्य आत्वम् । **क्ते** - इत्वम् ॥ १.१७२ ॥

ऊच्चोपे ॥ १.१७३ ॥

[ऊज्झाओ] । उपाध्याय । **सा**ध्वसध्यह्यां झः । **तै**लादिप्राप्तौ **द्वि**तीयतु० ॥ १.१७३ ॥

उमो निषण्णे ॥ १.१७४ ॥

प्रावरणे अङ्ग्वाऊ ॥ १.१७५ ॥

स्वरादसंयुक्तस्याऽनादेः ॥ १.१७६ ॥

क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ॥ १.१७७ ॥

[सयढं] । शकट । **स**टाशकटकैटभे ढः - टस्य ढः ॥

[जई] । यति । **आ**देर्यो जः ॥

[सुउरिसो] । सुपुरुष । **पु**रुषे रोः ॥

[वलयाणलो] । वडवानल । **डो** लः - डस्य लः ॥

[विजणं] । व्यजन । **अ**धो मनयाम् - यलुक् । **इः** स्वप्नादौ - व(व-अ)कारस्य इ । विजन ॥

नक्कंचरो इत्यत्र क्वचित् संयुक्तस्याऽपि लोप इत्यनेन अधस्तनस्य तकारस्य लोपः ॥

विसंतवो । द्विषन्तप ॥

[संवुडो[2]] । संवृत । **उ**दृत्वादौ । **प्र**त्यादौ डः ॥

वणो[3] । व्रणप्रकृति ।

---

१. **स**मासे० - **ताटि.** । २. बाहुलकात् **पो** वः - **ताटि.** (ततोऽत्र 'संपुट' इति प्रकृतित्वेन स्वीकृतं स्यात् ।)
३. वण्णो - **मु.** । वणो - **ता.** (तदुपरि) व्रण प्र. - **ताटि.** ।

बहुतरो । बहु तरति । **लिहा**दिभ्यः - अच् ॥

[इंधं] । **चिह्ने** न्धो वा - न्धादेशः । **ङ्**ञणनो व्यञ्जने ॥

[अमुगो] । अमुक । अम गतौ । कञ्चुकांशुकेति निपातः (उणादि. ५७) ॥

[आगरिसो] । आकर्ष । **र्श**र्षतप्तवज्रे वा - षात् प्राक् इः ॥ १.१७७ ॥

यमुना-चामुण्डा-कामुका-ऽतिमुक्तके मोऽनुनासिकश्च ॥ १.१७८ ॥

[अणिउँतयं][१] । अतिमुक्तक । **ग**र्भितातिमुक्तेति तस्य णः । **क**गटडेति कलुक् ॥

अइमुंतयं । **व**क्रादावन्तः ॥ १.१७८ ॥

नाऽवर्णात् पः ॥ १.१७९ ॥

अवर्णो यश्रुतिः ॥ १.१८० ॥

कुब्ज-कर्पर-कीले कः खोऽपुष्पे ॥ १.१८१ ॥

[बंधेउं] । बन्धंश् । क्त्वा । **क्त्व**स्तुमत्तूणतुआणा इति क्त्वास्थाने तुम् । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **ए**च्च क्त्वातुम्[तव्य]भविष्यत्सु - एत्वम् ॥ १.१८१ ॥

मरकत-मदकले गः, कन्दुके त्वादेः ॥ १.१८२ ॥

[गेंदुअं] । कन्दुक । **ए**च्छय्यादौ - एत्वम् ॥ १.१८२ ॥

किराते चः ॥ १.१८३ ॥

[चिलाओ] । **ह**रिद्रादौ लः ॥

नमिमो । णम् । मस् । **तृ**तीयस्य मोमुमाः - मो । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **इ**च्च मोमुमे वा इति आकारस्य इः ॥ १.१८३ ॥

शीकरे भ-हौ वा ॥ १.१८४ ॥

चन्द्रिकायां मः ॥ १.१८५ ॥

निकष-स्फटिक-चिकुरे हः ॥ १.१८६ ॥

---

१. अणिउंतयं - **ता.**, (तदुपरि) **व**क्रा० अनेन कृतस्याऽनुनासिकस्याऽनुस्वारः - **ताटि.** ।

[फलिहो] । स्फटिक । **स्फ**टिके लः इति टस्य लः ॥ १.१८६ ॥

ख-घ-थ-ध-भाम् ॥ १.१८७ ॥

लाहइ । श्लाघृङ् । वर्तमाना ते । **त्या**दीनामितीच् । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **क**गटडेति शलुक् ॥

कहइ[1] । कथण् । तिव् → इच् । **व्य**ञ्जनाददन्ते ॥

वाहो । व्याध ।

बाहइ । बाधृङ् रोटने ॥

[खंभो] । स्तम्भ । **स्त**म्भे स्तो वा - **खः** ॥

अक्खइ[2] । आख्याति । **ह्र**स्वः संयो०[3] । **अ**धो मनयाम् - यलुक् । **द्वि**तीयेति पूर्वः । **स्व**राणां स्वराः - ह्रस्वः । **क**गेति तलुक् ॥

अग्घइ[4] । राजृग् । **रा**जेरग्घछज्जसहेति अग्घादेशः ॥

सिद्धओ । सिध्रको वृक्षविशेषः ॥

लब्भइ । लभ(भ्य)ते । इच् । क्य । **ग**डा(मा)दीनां द्वित्वं क्यलोपश्च ॥

गज्जंते । गर्ज । अन्ति । **ब**हुष्वाद्यस्य न्तिन्तेइरे - न्ते । **व्य**ञ्जनाददन्ते ॥

गच्छइ । गम् । **ग**मिष्यमासां छः ॥

[सरिसवखलो] । सर्षपखल । **र्श**र्षतप्तवज्रे वा - षात् प्राक् इः ॥ १.१८७ ॥

पृथकि धो वा ॥ १.१८८ ॥

[पिधं, पुधं] । पृथक् । **इ**दुतौ वृष्टवृष्टीति इत्वम् उत्वं च ॥ १.१८८ ॥

शृङ्खले खः कः ॥ १.१८९ ॥

पुन्नाग-भागिन्योर्गो मः ॥ १.१९० ॥

[पुन्नामाइँ] । जस् । **ज**स्‌शस इँइंणयः सप्राग्दीर्घाः ॥

---

१. कहइ । कथण् । णिग् → अत् । अलोपः । तिव् । **त्या**दीनामिति इच् । **णे**रदे० - [अ]त्वम् - **दी.** । **स्व**राणां० । **अ**देल्लुकीत्यपवादः - **ताटि.** । २. आख्याति अक्षो वा - **ताटि.** । ३. ०संयोगे । **स्व**रादनतो वा - अत् । **लुक्** - अलोपः । अदभावे **स्व**राणां० - **दी.** । ४. अर्घिर्धात्वन्तरम् - **ताटि.** ।

[वसंते] । वसन्त । ङि । **डे**म्मि ङेः ॥ १.१९० ॥

छागे लः ॥ १.१९१ ॥

ऊत्वे दुर्भग-सुभगे वः ॥ १.१९२ ॥

[दूहवो] । दुर्भग । **र्लु**कि दुरो वा - ऊत्वम् ॥

[सूहवो] । सुभग । **ऊ**त्सुभगेति ऊत्वम् ॥ १.१९२ ॥

खचित-पिशाचयोश्चः स-ल्लौ वा ॥ १.१९३ ॥

जटिले जो झो वा ॥ १.१९४ ॥

टो डः ॥ १.१९५ ॥

सटा-शकट-कैटभे ढः ॥ १.१९६ ॥

[केढवो] । कैटभ । **कै**टभे भो वा - भस्य वः ॥ १.१९६ ॥

स्फटिके लः ॥ १.१९७ ॥

[फलिहो] । स्फटिक । **नि**कषस्फटिकेति कस्य हः ॥ १.१९७ ॥

चपेटा-पाटौ वा ॥ १.१९८ ॥

[चविला] । चपेटा । **ए**त इद्वा वेदनेति एकारस्य इत्वम् ॥

फाडेइ । पट गतौ । णिग् । तस्य **णे**रदेदावावे - एत्वम् । **अ**देल्लुक्यादेरत आ इति पकाराकारस्य आत्वम् । **पा**टिपरुषपरिघपरिखापनसपारिभद्रे फः इति फः ॥ १.१९८ ॥

ठो ढः ॥ १.१९९ ॥

[वेकुंठो] । वैकुण्ठ । **ऐ**त एत् ॥

चिट्ठइ । स्था । **स्थ**ष्ठाथक्कचिट्ठनिरप्पाः इति चिट्ठ ॥

ठाइ । **स्थ**ष्ठेति ठा । तिव् → इच् ॥ १.१९९ ॥

अङ्कोठे ल्लः ॥ १.२०० ॥

[तेल्लं] । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥

तुप्पं । म्रक्षितम् । देश्योऽयम् ॥ १.२०० ॥

पिठरे हो वा, रश्च डः ॥ १.२०१ ॥

डो लः ॥ १.२०२ ॥

[**मोण्डं, कोण्डं**] । मुण्ड, कुण्ड । **ओ**त् संयोगे - उकारस्य ओत्वम् ॥

[**णाडी, णड**] । नाडी, नडस्तृणविशेषः । **वा**ऽऽदौ - णत्वम् ॥

[**आमेलो**] । आपीड । **नी**पापीडे मो वा - पस्य मः । **ए**त् पीयूषापीडेति एत्वम् ॥

[**गउडो**] । गौड । **अ**उः पौरादौ च ॥

[**तडी**[1]] । तडित् । बाहुलकात् **स्त्रि**यामादविद्युत इति वा । 'संघडियतडिकडप्पुव्व' इत्यादिदर्शनात् ॥ १.२०२ ॥

वेणौ णो वा ॥ १.२०३ ॥

तुच्छे तश्च-छौ वा ॥ १.२०४ ॥

तगर-त्रसर-तूवरे टः ॥ १.२०५ ॥

प्रत्यादौ डः ॥ १.२०६ ॥

[**पाडिप्फद्धी**] । प्रतिस्पर्द्धिन् । **अ**तः समृद्ध्यादौ वा - पकारो(रा)कारस्य आत्वम् । **ष्प**स्पयोः फः । सि । **अ**न्त्यव्यं० । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥

[**पडिनिअत्तं**] । प्रतिनिवृत्त । **स**र्वत्रेति (?) वलुक्[2] । **ऋ**तोऽत् ॥

[**पडिवया**] । प्रतिपत् ॥

[**पडंसुआ**] । प्रतिश्रुत् । **प**थिपृथिवीति इकारस्य अत्वम् । **व**क्रादावन्तः - अनुस्वारः । **स्त्रि**यामादविद्युतः । तस्य आः ॥

[**पहुडि, पाहुडं**] । प्रभृति, प्राभृत । **उ**दृत्वादौ ॥

[**वावडो**] । व्यावृत । **ऋ**तोऽत् ॥

[**बहेडओ**] । बिभीतक । **प**थिपृथिवी० - अत्वम् । **ए**त्पीयूषेति एत्वम् ॥

---

१. तटी वा - **तांटि.** । २. (अत्र **क**गचजेति सूत्रेण भाव्यम् ।)

[हरडई] । हरीतकी । **ह**रीतक्यामीतोऽत् ॥

[पइण्णा] । प्रतिज्ञा । **म्न**ज्ञोर्ण इति ज्ञास्थाने णः ॥ १.२०६ ॥

इत्वे वेतसे ॥ १.२०७ ॥

गर्भिता-ऽतिमुक्तके णः ॥ १.२०८ ॥

[अणिउंतयं[1]] । अतिमुक्तक । **य**मुनाचामुण्डाकामुकेति मलुक् । **व**क्रादावन्त इत्यनुस्वारः ॥ १.२०८ ॥

रुदिते दिना ण्णः ॥ १.२०९ ॥

रिऊ । [ऋतु] । **ऋ**णर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा ॥

[उऊ । ऋतु] । **उ**दृत्वादौ - ऋकारस्य उः ॥

आकिई[2] । [आकृति] । **इ**त् कृपादौ ॥

निव्वुओ । [निर्वृत] । **उ**दृत्वादौ ॥

दुइओ । [द्वितीय] । **द्वि**न्योरुत् - उः । **पा**नीयादिष्वित् ॥ १.२०९ ॥

सप्ततौ रः ॥ १.२१० ॥

अतसी-सातवाहने लः ॥ १.२११ ॥

[सालाहणो] । सातवाहन । **क**गचजेति । **स्व**रस्योद्वृत्ते इति बाहुलकात् सन्धिरेव ॥

सालाहणी[3] । सातवाहनो देवताऽस्य । अण् । **प्र**त्यये ङी नवा ॥ १.२११ ॥

पलिते वा ॥ १.२१२ ॥

पीते वो ले वा ॥ १.२१३ ॥

वितस्ति-वसति-भरत-कातर-मातुलिङ्गे हः ॥ १.२१४ ॥

[विहत्थी] । वितस्ति । **स्त**स्य थोऽसमस्तस्तम्बे - थादेशः ॥

[काहलो] । कातर । **ह**रिद्रादौ लः ॥ १.२१४ ॥

---

१. अणिउँतयं - **मु.** । २. अकिई । अकृति - **ता.** । ३. सातवाहनस्येयम् । **तस्ये**दम् - अण् - **ताटि.** ।

मेथि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे थस्य ढः ॥ १.२१५ ॥

[सिढिलो] । शिथिर । **हरिद्रादौ** लः ॥

[सढिलो[१]] । शिथिल । **शिथिलेङ्गुदे वा** - अत्वम् ॥ १.२१५ ॥

निशीथ-पृथिव्योर्वा ॥ १.२१६ ॥

[पुढवी] । पृथिवी । **पथिपृथिवीत्यत्** ॥ १.२१६ ॥

दशन-दष्ट-दग्ध-दोला-दण्ड-दर-दाह-दम्भ-दर्भ-कदन-दोहदे दो वा डः ॥१.२१७॥

[डट्ठो] । दष्ट । **ष्टस्याऽनुष्ट्रेष्टेति** ठः ॥

[डड्ढो] । दग्ध । **दग्धविदग्धवृद्धीति** ग्धस्थाने ढः ॥

[डोहलो[२]] । दोहद । **प्रदीपिदोहदे** लः ॥ १.२१७ ॥

दंश-दहोः ॥ १.२१८ ॥

[डसइ[३]] । दशति सिद्धः ॥ १.२१८ ॥

सङ्ख्या-गद्गदे रः ॥ १.२१९ ॥

[एआरह, बारह] । एकादशादयः संस्कृतसिद्धाः । **दशपाषाणे हः** - शस्य हः ॥

तेरह । **एत्त्रयोदशादौ** ॥

ते । तद् । **अन्त्यव्यं०** । जस् । **अतः सर्वादेर्डेर्जसः** - जस्स्थाने डेरादेशः ॥ १.२१९ ॥

कदल्यामद्रुमे ॥ १.२२० ॥

केली । **वा** कदले - कस्य एः ॥ १.२२० ॥

प्रदीपि-दोहदे लः ॥ १.२२१ ॥

पलीवेइ । **णेरदेदा०[४]** ॥ १.२२१ ॥

---

१. सिढिलो - **मु.** । २. दशनादिसाहचर्यात् आदिभूतस्यैव डः । तेन दोहद इत्यत्र अन्त्यस्य दस्य डो न भवति । दोहं ददाति दुग्धे पूरयत्यभिलाप्यवस्तूनि दुग्धे पूर्यमाणो गर्भं वा कुमुदेति (उणादि. २४४) साधुः (?) - **ताटि.** । ३. **विंशत्यादे०** - **ताटि.** । ४. **णेरदेदा०** । दोहद । **अनादेरित्यधिकारात्** आदेर्न भवति । **दशनदष्टेत्यत्र** तु अन्येषां साहचर्यात् आदेरेव भवति । **कदम्बे** - **क.** ।

कदम्बे वा ॥ १.२२२ ॥

दीपौ धो वा ॥ १.२२३ ॥

दिप्पइ[1] । दीपैचि । ते → इच् । **श**कादीनां द्वित्वम् । **ह्रस्वः** संयोगे ॥ १.२२३ ॥

कदर्थिते वः ॥ १.२२४ ॥

[**कवट्टिओ**] । कदर्थित । **वृ**त्तप्रवृत्तमृत्तिकापत्तनकदर्थिते टः । द्वित्वम् ॥ १.२२४ ॥

ककुदे हः ॥ १.२२५ ॥

निषधे धो ढः ॥ १.२२६ ॥

वौषधे ॥ १.२२७ ॥

नो णः ॥ १.२२८ ॥

माणइ । मानि पूजायाम् । ते → इच् । **व्य**ञ्जना० ॥ १.२२८ ॥

वाऽऽदौ ॥ १.२२९ ॥

नेइ[2] । णींग् । **यु**वर्णस्य गुणः ॥ १.२२९ ॥

निम्ब-नापिते ल-ण्हं वा ॥ १.२३० ॥

पो वः ॥ १.२३१ ॥

[**कासवो**] । काश्यप[3] । **अ**धो मनयाम् । **श**षोः सः । **लु**प्तयरवेति दीर्घः ॥

[**महिवालो**] । महीपाल । **दी**र्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥

गोवइ[4] । गुपि गोपन० । **यु**वर्णस्य गुणः ॥

[**सुहेण**] । सुख । टा । **टा**-आमोर्णः । **टा**णशस्येत् ॥

पढइ । **ठो** ढः ॥ १.२३१ ॥

पाटि-परुष-परिघ-परिखा-पनस-पारिभद्रे फः ॥ १.२३२ ॥

फालेइ । **णे**रदेदावावे - एत्वम् । **च**पेटापाटौ वा - टस्य लः । **टो** डः ॥

---

१. **श**कादीनां द्वित्वं साध्यावस्थायाम् । दीप्यते वा प्रकृतिः । तदा **अ**धो मनयाम्, **अ**नादौ० - द्वित्वम्, **स्व**राणां स्वराः - ह्रस्वः - **ताटि.** । २. **स्व**राणां०, **यु**वर्णस्येति वा गुणः - **ताटि.** । ३. (**लु**प्तयरवेति सूत्रनिर्देशादत्र 'कश्यप' इति स्यात् ।) ४. गो-वइ - **मु.** । (गो-पति इतीह प्रकृतित्वेन चिन्तितं स्यात् ।)

[**फलिहो, फलिहा, फालिहद्दो**]। सर्वत्र हरिद्रादौ लः ॥ १.२३२ ॥

प्रभूते बः[१] ॥ १.२३३ ॥

[**बहुत्तं[२]**]। प्रभूत । **तैलादौ** । **ह्रस्वः** सं० ॥ १.२३३ ॥

नीपा-ऽऽपीडे मो वा ॥ १.२३४ ॥

आमेलो । **एत्** पीयूषापीडेति ईकारस्य एत्वम् ॥ १.२३४ ॥

पापर्द्धौ रः ॥ १.२३५ ॥

फो भ-हौ ॥ १.२३६ ॥

गुंफइ । गुफ गुंफत् ग्रन्थने ॥

[**पुप्फं**]। पुष्प । **ष्पस्पयोः** फः । फस्य भूतपूर्वकन्यायेन स्वरात् परत्वं ज्ञेयमन्यथा द्व्यङ्गविकलव्यावृत्तिः[३] स्यात् ॥

[**कसणफणी**]। कृष्णफणिन् । **कृष्णे** वर्णे वा - णात् प्राक् अकारः ॥ १.२३६ ॥

बो वः ॥ १.२३७ ॥

बिसिन्यां भः ॥ १.२३८ ॥

बिसतंतुपेलव । आम् । **टा**-आमोर्णः । **जस्**शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घः[४] ॥ १.२३८ ॥

कबन्धे म-यौ ॥ १.२३९ ॥

कैटभे भो वः ॥ १.२४० ॥

केढवो । **सटा**शकटेति ढः ॥ १.२४० ॥

विषमे मो ढो वा ॥ १.२४१ ॥

मन्मथे वः ॥ १.२४२ ॥

[**वम्महो**]। मन्मथ । **न्मो** मः । **ख**घथ० ॥ १.२४२ ॥

वाऽभिमन्यौ ॥ १.२४३ ॥

---

१. प्रभूते वः - **मु.** । २. वहुत्तं - **मु.** । ३. (स्वरादपरत्वं संयुक्तत्वं चेति द्व्यङ्गविकलता । तत्कृता सूत्रप्रवर्तनव्यावृत्तिः द्व्यङ्गविकलव्यावृत्तिः ।) ४. **क्त्वा**स्यादेरनुस्वार.....वाचकपेलवशब्द.... - **खटि.** ।

भ्रमरे सो वा ॥ १.२४४ ॥

भसलो । **ह**रिद्रादौ लः ॥ १.२४४ ॥

आदेर्यो जः ॥ १.२४५ ॥

युष्मद्यर्थपरे तः ॥ १.२४६ ॥

[**तुम्हारिसो**] । युष्मादृश । **प**क्ष्मश्मष्मस्मह्मां म्हः । **दृ**शः क्विप्टक्सकः ॥

तुम्हकेरो । युष्माकमयम् । **दोरीयः** । **अन्त्यव्यं०** - दलुक् । **इ**दमर्थस्य केर इतीयस्य केरः ॥ १.२४६ ॥

यष्ट्यां लः ॥ १.२४७ ॥

[**उच्छुलट्ठी**] । इक्षुयष्टि । **प्र**वासीक्षौ - उत्वम् । **छो**ऽक्ष्यादौ । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेष्टेति ठः ॥ १.२४७ ॥

वोत्तरीया-ऽनीय-तीय-कृद्ये ज्जः ॥ १.२४८ ॥

[**उत्तरिज्जं**] । उत्तरीय ॥

[**जवणिज्जं**[१] । यापनीय] । **वा**ऽव्ययोत्खातादावदातः[२] ॥

[**बिइओ**] । द्वितीय । **पा**नीयादिष्वित् ॥ १.२४८ ॥

छायायां होऽकान्तौ वा ॥ १.२४९ ॥

[**वच्छस्स**] । वृक्ष । **ऋ**तोऽत् । **छो**ऽक्ष्यादौ । ङस् । **ङ**सः स्सः ॥

[**छाही**] । छाया । **छा**याहरिद्रयोर्ङीः । **लु**गित्य(त्या)लुक् ॥ १.२४९ ॥

डाह-वौ कतिपये ॥ १.२५० ॥

किरि-भेरे रो डः ॥ १.२५१ ॥

पर्याणे डा वा ॥ १.२५२ ॥

पल्लाण । **प**र्यस्तपर्याणे लः[३] ॥ १.२५२ ॥

करवीरे णः ॥ १.२५३ ॥

---

१. यवनीयं जपनीयं वा यापनीयं वा । **वा**ऽव्ययोः० । आर्षाद्वा । **स्व**राणां० वा - **ताटि.** । २. अथवा **या**पेर्जवः - **दी.** ।
३. ०णेति ल्लः - **क.ख.** ।

हरिद्रादौ लः ॥ १.२५४ ॥

[हलद्दी[१]] । हरिद्रा । **प**थिपृथिवीति अत्वम् । **द्रे** रो नवा - रलुक् । **छा**याहरिद्रयोर्ङीः । **लु**गित्यालुक् ॥

गणे दरिद्रातीतिधातुग्रहणाद् दरिद्र-दारिद्र्यादावपि भवति ।

जहुट्ठिलो । [युधिष्ठिर ।] **उ**तो मुकुलादिष्वत् । **यु**धिष्ठिरे वा - उः ॥

सिढिलो । [शिथिर] । **मे**थिशिथिरशिथिलेति ढः ॥

इंगालो । [अङ्गार] । **प**क्वाङ्गारेति इः ॥

सोमालो । [सुकुमाल] । **न**वा मयूखेति कुशब्देन सह ओत्वम् ॥

चिलाओ । [किरात] । **कि**राते चः ॥

[फलिहा, फलिहो, फालिहद्दो] । [परिखा, परिघ, पारिभद्र] । **पा**टिपरुष० ॥

काहलो । [कातर] । **वि**तस्तिवसतिभरतकातरेति तस्य हः ॥

लुक्को । [रुग्ण] । **श**क्तमुक्तदष्टरुग्णेति कः ॥

भसलो । [भ्रमर] । **भ्र**मरे सो वा ॥

[दुवालसंगे] । द्वादशाङ्गे । आर्षत्वाद् वात् प्राक् उः, दस्य लश्च । **ह्र**स्वः संयोगे । **ङ**ञणनो व्यञ्जने । सि । **अ**त एत् सौ पुंसि मागध्याम् - अत एः ॥ १.२५४ ॥

स्थूले लो रः ॥ १.२५५ ॥

[थोरं] । **ओ**त् कूष्माण्डीतूणीरेति ओत्वम् ॥ १.२५५ ॥

लाहल[२]-लाङ्गल-लाङ्गूले वाऽऽदेर्णः ॥ १.२५६ ॥

[णंगलं] । लाङ्गू(ङ्ग)ल । **ह्र**स्वः संयोगे । **ङ**ञणनो व्यञ्जने ॥ १.२५६ ॥

ललाटे च ॥ १.२५७ ॥

[णिडालं] । ललाट । **प**क्वाङ्गारेति इः । **ल**ललाटे लडोर्व्यत्ययः ॥ १.२५७ ॥

१. हलिद्दी - **मु.** । हलद्दी - **ता.** । **प**थिपृथिवी० - **ताटि.** । २. (अस्य सूत्रस्य 'णाहलो' इत्युदाहरणस्योपरि) नाहलशब्दस्य भविष्यतीति न वाच्यं, यतो **वा**ऽऽदाविति विकल्पः प्राप्नोति । ततश्च नाहलरूपनिवृत्त्यर्थं वचनम् । नाहलशब्दस्य प्रयोगो न भवतीति भावार्थः - **खटि.** । नाहलशब्दस्य एतद्रूपं सिध्यति । परं **वा**ऽऽदौ विकल्पो मा भूदित्येवमर्थं - **ताटि.** ।

शबरे[1] वो मः ॥ १.२५८ ॥

स्वप्न-नीव्योर्वा ॥ १.२५९ ॥

[सिमिणो] । स्वप्न । **इः** स्वप्नादौ । **सर्वत्र** ल० । **पो** वः । अनेन मः । **स्वप्ने** नात् - इः ॥ १.२५९ ॥

श-षोः सः ॥ १.२६० ॥

[निसंसो] । नृशंस । **इत्** कृपादौ ॥

सोहइ[2] । शुभि दीप्तौ । ते → इच् । **व्यञ्जनाददन्ते** । **युवर्णस्य** गुणः ॥

[निहसो] । निकष । **निकषस्फटिकचिकुरे** हः ॥ १.२६० ॥

स्नुषायां ण्हो वा ॥ १.२६१ ॥

दश-पाषाणे हः ॥ १.२६२ ॥

दशादयः संस्कृतसिद्धाः । अन्यथा **जस्शस्ङसित्तोदोद्वामि** दीर्घः स्यात् ॥

बारह । **सङ्ख्यागद्गदे** रः ॥

तेरह । **एत्** त्रयोदशादौ ॥ १.२६२ ॥

दिवसे सः ॥ १.२६३ ॥

हो घोऽनुस्वारात् ॥ १.२६४ ॥

[सीहो] । सिंह । **मांसादेर्वा** । **ईर्जिह्वा०** ॥ १.२६४ ॥

षट्-शमी-शाव-सुधा[3]-सप्तपर्णेष्वादेश्छः ॥ १.२६५ ॥

[छत्तिवण्णो] । सप्तपर्ण । **सप्तपर्णे** वा - इः ॥ १.२६५ ॥

[4]सिरायां वा ॥ १.२६६ ॥

लुग् भाजन-दनुज-राजकुले जः सस्वरस्य नवा ॥ १.२६७ ॥

---

१. **शबरे** बो मः - **मु.** । **शबरे** वो मः - **दी.** । **शवरे** वो मः - **ता.** । (ता. प्रतौ अत्र 'समरो' इत्युदाहरणस्योपरि **बो** वः इति टिप्पितं वर्तते । तेन 'शबरे वो मः' इति पाठः सम्यक् प्रतिभाति ।) २. **स्वराणां०** - **ताटि.** । ३. अमृतवाचकस्य तु सुहा इत्येव बाहुलकात् - **ताटि.** । ४. शिरायां वा - **मु.** । सिरायां वा । सिराशब्दे.... - **ता.** ।

व्याकरण-प्राकारा-ऽऽगते क-गोः ॥ १.२६८ ॥

किसलय-कालायस-हृदये यः ॥ १.२६९ ॥

[सहिआ] । सहृदय । **इत्** कृपादौ । **जस्**शसोर्लुक् । **जस्**शस्ङसि० - दीर्घः ॥

जाला । यद् । **अन्त्यव्यं०** । सप्तम्येकवचनं ङिः । **ङे**र्डाहिडालाइआ काले इति ङिस्थाने डाला ॥

[सहिअएहिं] । सहृदय । भिस् । **भिसो** हिहिं० । **भिस्**भ्यस्सुपि - एत्वम् ॥

घि(घे)प्पंति । ग्रहीश् । अन्ते । **बहु**ष्वाद्यस्येति । क्य । **ग्रहे**र्घेप्प । क्यलुक् च । **व्य**ञ्जनाददन्ते ॥

[निसमणुप्पिअहिअस्स] । निशमने- श्रवणेऽर्पितं हृदयं येन स निशमनार्पितहृदय । **वा**ऽऽर्पौ इति अर्पेरकारस्य उत्वम् । **ङसः** स्स इति ॥ १.२६९ ॥

दुर्गादेव्युदुम्बर-पादपतन-पादपीठेऽन्तर्दः ॥ १.२७० ॥

[पावडणं] । पादपतन । **सं**[1]दपतोर्डः ॥

पावीढं । **ठो** ढः ॥ १.२७० ॥

यावत्-तावज्जीविता-ऽऽवर्त्तमाना-ऽवट-प्रावारक-देवकुलैवमेवे वः ॥ १.२७१ ॥

इति मलधारिशिष्य-पण्डितनरचन्द्रविरचिते प्राकृतप्रबोधे
प्रथमः पादः ॥

卐 卐 卐

---

१. शदपतोर्डः - **ख.ग.** ।

॥ द्वितीयः पादः ॥

संयुक्तस्य ॥ २.१ ॥

शक्त-मुक्त-दष्ट-रुग्ण-मृदुत्वे को वा ॥ २.२ ॥

[**डक्को**] । दष्ट । **द**शनदष्टदग्धदोलादण्डदरेति डः ॥

[**लुक्को, लुग्गो**] । रुग्ण । **ह**रिद्रादौ लः । **क्ते**नाऽप्फुण्णादयः - णलुक् [१]॥

[**माउक्कं, मउत्तणं**] । मृदुत्व । **आत्** कृशामृदुक० [२]। **त्व**स्य डिमात्तणौ वा ॥ २.२ ॥

क्षः खः क्वचित्तु छ-झौ ॥ २.३ ॥

झिज्जइ । क्षि क्षये । ते → इच् । क्य । **ईअइज्जौ** क्यस्य । **लुगिति** इलुक् [३]॥ २.३ ॥

ष्क-स्कयोर्नाम्नि ॥ २.४ ॥

[**पोक्खरं**] । पुष्कर । **ओत्** संयोगे [४]॥

निक्कओ । निष्क्रय ॥

[**नमोक्कारो**] । नमस्कार । **न**मस्कारपरस्परे - ओत्वम् [५]॥

[**सक्कयं, सक्कारो**] । संस्कृत, संस्कार । **विं**शत्यादेर्लुक् [६]॥ २.४ ॥

शुष्क-स्कन्दे वा ॥ २.५ ॥

---

१. यद्वा लत्वे कृते निमित्ताभावे नैमित्तिकाभावात् णत्वाभावे **अ**धोमनयाम् - नलोपः - **खटि.** । २. मृदुकमृदुत्वे वा आकारः । पक्षे त्वस्य० - **दी.** । (तेन त्वस्य ककाराभावे **आत्**कृशेति सूत्रं न लगतीति फलितं भवति ।) मउत्तणं - **ता.** । माउत्तणं - **मु.** । ३. क्षयति वा । **म**ध्ये च स्वरान्ताद्वेति प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये ज्जः - **ख.** । ४. **ओत्**संयोगे । **तै**लादौ द्वित्वप्रसङ्गे **द्वि**तीय० - **ताटि.** । ५. ओकारः । **स**मासे वा - **ताटि.** । ६. अनुस्वारस्य व्यञ्जनत्वाश्रयणाद् **धुटो** धुटि स्वे वेति सलुक् - **खटि.** ।

क्ष्वेटकादौ ॥ २.६ ॥

[खेडओ]। क्षयति जनोऽनेनेति घटाघाटाघण्टादयः (उणादि. १४१) इति टे क्ष्वेटः। **स्वार्थे** के क्ष्वेटकः।

[खोडओ]। क्ष्वोटको वृक्षविशेषः ॥ २.६ ॥

स्थाणावहरे ॥ २.७ ॥

[थाणुओ]। स्थाणु। ङस्। **ङसिङसोः** पुंक्लीबे वा - णो ॥ २.७ ॥

स्तम्भे स्तो वा ॥ २.८ ॥

थ-ठावस्पन्दे ॥ २.९ ॥

रक्ते गो वा ॥ २.१० ॥

शुल्के ङ्गो वा ॥ २.११ ॥

कृत्ति-चत्वरे चः ॥ २.१२ ॥

त्योऽचैत्ये ॥ २.१३ ॥

पच्चओ। प्रत्यय ॥

[चइत्तं]। चैत्य। **अइर्दैत्यादौ** च इत्यैकारस्य अइः ॥ २.१३ ॥

प्रत्यूषे षश्च हो वा ॥ २.१४ ॥

त्व-थ्व-द्व-ध्वां च-छ-ज-झाः क्वचित् ॥ २.१५ ॥

भोच्चा। ओत् संयोगे ॥

णच्चा। म्नज्ञोर्णः ॥

पिच्छी। इत् कृपादौ।

विज्जं। विद्वस्[1]। **अन्त्यव्यं०**। सि[2]। बाहुलकात् **वा** स्वरे मश्चेत्यन्त्यव्यञ्जनस्याऽपि मकारः। **मोऽ**नुस्वारः ॥

[सयलं]। सकला। अम्। **ह्रस्वोऽमि**। **अमोऽस्य** ॥

१. यद्वा विद्वानिति सिद्धप्रकृतिः। **वा**ऽव्ययोत्खातेत्यादिना ह्रस्वः - **खटि.**। २. अन्त्यव्यञ्जनस्य - सिलुक् - **दी.**। (अत्र विद्वस्-प्रकृतिस्थसकारस्यैव मकारोऽभिप्रेतः। प्रबोधे तु सिप्रत्ययस्थसकारस्य।)

[पिच्छि] । पृथ्वी । अम् । हस्वे **शेषे**ऽदन्तवदिति न्यायाद**मो**ऽस्य ॥

[अणण्णयग्गामि] । अनन्यकगामिन् । क्रियाविशेषणत्वादमि संस्कृतसिद्धः[1] ॥

चइऊण । त्यजं हानौ । क्त्वा । **त्यो**ऽचैत्ये - चः । **क्त्व**स्तुमत्तूण इति तूणः । **व्य**ञ्जनाद० । **ए**च्च क्त्वातुम्तव्येति इः ॥

काउं । कृग् । क्त्वा । **क्त्व**स्तुमत्तूणेति तुम् । **आः** कृगो भूतेत्याः ॥ २.१५ ॥

वृश्चिके श्चेञ्चुर्वा ॥ २.१६ ॥

[विंचुओ, विंछिओ[2]] । वृश्चिक । **इत्** कृपादौ । **ङ**ञणनो० । पक्षे **ह्र**स्वात् थ्यश्चः० - छः । **व**क्रादावन्तः ।

संयुक्ताधिकारे श्चिग्रहणमत्र सस्वरार्थम् ॥ २.१६ ॥

छोऽक्ष्यादौ ॥ २.१७ ॥

[उच्छू] । इक्षु । **प्र**वासीक्षौ - उः ॥

[छीअं] । क्षुत । **ई**[3] क्षुते ॥

[सरिच्छो] । सदृक्ष । **दृ**शः क्विप्टक्सकः - रि ॥

[वच्छो] । वृक्ष । **ऋ**तोऽत् ॥

[छुहा] । [क्षुध्] । **क्षु**धो हा[4]॥

[कुच्छेअयं[5]] । कौक्षेयक । **कौ**क्षेयके वा - उः ॥

[उच्छा] । उक्षन् । **पुं**स्यन इत्यतिदेशाद् **रा**ज्ञ इत्यात्वम् ॥ २.१७ ॥

क्षमायां कौ ॥ २.१८ ॥

[छमा] । [क्ष्मा] । **क्ष्मा**श्लाघारत्नेऽन्त्यव्यञ्जनादिति मात् प्राक् अकारः ॥ २.१८ ॥

ऋक्षे वा ॥ २.१९ ॥

[रिच्छं, रिक्खं] । ऋक्ष । **रिः** केवलस्य । पक्षे **क्षः** खः क्वचिदिति क्षस्य खः ॥ २.१९ ॥

---

१. संस्कृते सिद्धः - **ख.** ।० सिद्धः । सम्बोधनवाक्यमिदम् - **दी.** । २. विञ्छिओ - **मु.** । विंछिओ - **ता.** । ३. **ईः** क्षुते - **मु.** । ई क्षुते - **ताटि.** । ४. हा ॥ **[छुणो** (?) । क्षुण्ण (?)] । **क्ते**नाऽप्फुण्णादय इति णलुक् । कौक्षे० - **खः** । ५. गुणाद्याः० - **ताटि.** ।

क्षण उत्सवे ॥ २.२० ॥

ह्रस्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले ॥ २.२१ ॥

पच्छा । पथ्या ॥

[अच्छेरं] । आश्चर्य । **ह्रस्वः** सं० । **वल्ल्युत्करे**ति एत्वम् । **आश्चर्ये - रः** ॥

[पच्छा] । पश्चात् ॥

[मच्छलो] । मत्सर । **ह**रिद्रादौ ल इति लत्वम् [१]॥

चिइच्छइ । चिकित्सति ॥

लिच्छइ । लिप्सते ॥

जुगुच्छइ । जुगुप्सते ॥

[अच्छरा] । अप्सरस् । **अन्त्य**व्यं० । आप् [२]॥

[ऊसारिओ] । उत्सारित । **अनु**त्साहोच्छन्नेति उकारस्य दीर्घः ॥ २.२१ ॥

सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ॥ २.२२ ॥

ऊसुओ । **अनु**त्साहोच्छन्नेति ॥ २.२२ ॥

स्पृहायाम् ॥ २.२३ ॥

निप्पिहो । निर्स्पृह । **अन्त्य**व्यं० । **क**गटड० । **इत्** कृपादौ [३]॥ २.२३ ॥

द्यय्यर्यां जः ॥ २.२४ ॥

[वेज्जो] । वैद्य । **ऐ**त एत् ॥

जुई । द्युति ॥

जोओ । द्योत ॥

जज्जो । जय्य ॥

---

१. बाहुलकाद् वा लत्वम् - **खटि.** । २. अप्सरस् । आप् । **स्त्रि**यामादविद्युतः - आत्वम् - **दी.** । **स्त्रि**यामाद० - आत्वम् - **खटि.** । ३. लुंकि निरः - दीर्घत्वं, ह्रस्वः संयोगे - **खटि.** ।

[सेज्जा] । शय्या । **एच्छय्यादौ** ॥

[भारिआ] । भार्या । **स्याद्**भव्यचैत्येति यात् प्राक् इः ॥

वज्जं । वर्य्य ॥

पज्जाओ । पर्याय ॥

पज्जत्तं । पर्याप्तम् ॥ २.२४ ॥

अभिमन्यौ ज-ञ्जौ वा ॥ २.२५ ॥

[1]साध्वस-ध्य-ह्यां झः ॥ २.२६ ॥

बज्झए । बध्यते ॥

सज्झाओ । स्वाध्याय । **ह्रस्वः** सं० ॥

मज्झं । मह्यम् । चतुर्थ्यन्तः संस्कृतसिद्धः ॥

नज्झइ । नह्यति ॥ २.२६ ॥

ध्वजे वा ॥ २.२७ ॥

इन्धौ झा ॥ २.२८ ॥

विज्झाइ । ञिइन्धैपि विपूर्वः । ते । **त्या**दीनामाद्यत्रयस्य० - इच् । **लुगि**ति उपसर्गेकारस्य लुक् ॥ २.२८ ॥

वृत्त-प्रवृत्त-मृतिका-पत्तन-कदर्थिते टः ॥ २.२९ ॥

सर्वेषु **ऋ**तोऽत् ॥

[कवट्टिओ] । कदर्थित । **क**दर्थिते वः ॥ २.२९ ॥

र्त्तस्याऽधूर्त्तादौ ॥ २.३० ॥

[केवट्टो] । कैवर्त्त । **ऐ**त एत् ॥

जट्टो । जर्त्त ।

---

१. साधूनप्यस्यति **लिहादिभ्यः** - अच् - **खटि.** ।

पयट्टइ । वृतूङ् प्रपूर्वः । ते → इच् । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **ऋ**वर्णस्याऽर्[१] ॥

रायवट्टयं[२] । राजावर्त्तक[३] । **स्व**राणां स्वराः[४] ॥

नट्टई । नर्त्तकी ॥

निव्वत्तओ । निर्वर्त्तक ॥

वट्टा । वार्त्ता ॥ २.३० ॥

वृन्ते ण्टः ॥ २.३१ ॥

वेण्टं । इदेदोद् वृन्ते ॥ २.३१ ॥

ठोऽस्थि-विसंस्थुले ॥ २.३२ ॥

स्त्यान-चतुर्था-ऽर्थे वा ॥ २.३३ ॥

[थीणं] । [स्त्यान] । **ई** स्त्यानखल्वाटे । **स्त**स्य थोऽसमेति थः ॥ २.३३ ॥

ष्टस्याऽनुष्ट्रेष्टासन्दिष्टे ॥ २.३४ ॥

[लट्ठी] । यष्टि । यष्ट्यां लः ॥

[दिट्ठी, सिट्ठी] । दृष्टि, सृष्टि । **इ**त् कृपादौ ॥

[पुट्ठो] । पुष्ट ॥

[उट्टो] । उष्ट्र । **क**गटडेति षलुक् । **स**र्वत्र लव० ॥ २.३४ ॥

गर्त्ते डः ॥ २.३५ ॥

गड्डा । **स्व**स्रादेर्डा ॥ २.३५ ॥

सम्मर्द-वित्तर्दि-विच्छर्द-च्छर्दि-कपर्द-मर्दिते र्दस्य ॥ २.३६ ॥

छड्डइ । छर्दण् । णिच् । तिव् → इच् । **णे**रदेदावावे - णिच् → अकारः ॥ २.३६ ॥

---

१. लाक्षणिकस्य तावत् कार्यं न भवति, पुनः **क्व**थवर्द्धां ढ इति निर्देशात् स्यात् - **खटि.** । (अयमत्र भावः - वृत्तौ र्त्तस्य टो भवतीति यद् उक्तं तद् वृतूङ्धातोर्गुणे सति जायमानस्य र्त्तस्य न स्यात्, लक्षणतो (-व्याकरणसूत्रेण) निष्पन्नस्य तस्य लाक्षणिकत्वात्, अलाक्षणिके विधौ सम्भवति सति लाक्षणिके तस्य प्रतिषिद्धत्वात् । परं **क्व**थवर्द्धां ढ इति सूत्रे वर्धेरिव कृत - गुणस्य वृधेर्यद् ग्रहणं कृतं तेन ज्ञायते यद् अलाक्षणिकस्येव लाक्षणिकस्याऽपि क्वचिद् विधिर्भवति । तथैवाऽत्राऽपि लाक्षणिकस्याऽपि विधेयमिति ।) २. राइवट्टयं - **क.** । ३. राजवर्त्तक - **ग.दी.** । ०र्त्तक, रत्नविशेषः । स्वराणां० - **ख.दी.** । ४. यद्वा दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ - **दी.** ।

गर्दभे वा ॥ २.३७ ॥

कन्दरिका-भिन्दिपाले ण्डः ॥ २.३८ ॥

स्तब्धे ठ-ढौ ॥ २.३९ ॥

दग्ध-विदग्ध-वृद्धि-वृद्धे ढः ॥ २.४० ॥

वुड्ढी, वुड्ढो । उदृत्वादौ ॥

विद्ध । **इत्** कृपादौ ॥ २.४० ॥

श्रद्धर्द्धि-मूर्धा-ऽर्धेऽन्ते वा ॥ २.४१ ॥

इड्ढी । इत् कृपादौ ॥

रिद्धी । **रिः** केवलस्य ॥

[मुंढा] । मूर्द्धन् । **ह्रस्वः** संयोगे । **वक्रादावन्तः** । **अन्त्यव्यं०** - नलुक् । सि । **पुंस्यन** इत्यतिदेशाद् **राज्ञ** इत्यात्वम् । **अन्त्यव्यं०** - सिलुक् ॥ २.४१ ॥

म्न-ज्ञोर्णः ॥ २.४२ ॥

पञ्चाशत्-पञ्चदश-दत्ते ॥ २.४३ ॥

[पण्णासा] । पञ्चाशत् । **अन्त्यव्यं०** । **आत्** - आप् ॥

[पण्णरह] । पञ्चदश सिद्धः । **सङ्ख्यागद्गदे रः** । **दशपाषाणे हः** ॥

[दिण्णं] । दत्त । **इः** स्वप्नादौ ॥ २.४३ ॥

मन्यौ न्तो वा ॥ २.४४ ॥

स्तस्य थोऽसमस्त-स्तम्बे ॥ २.४५ ॥

सत्थि । स्वस्ति ॥ २.४५ ॥

स्तवे वा ॥ २.४६ ॥

पर्यस्ते थ-टौ ॥ २.४७ ॥

[पल्लट्टो[१]] । **पर्यस्तपर्याणेति ल्लः** ॥ २.४७ ॥

१. ननु एकस्य संयुक्तस्य उभावपि कथं न भवतः ? न । द्विवचनसामर्थ्यात् - **ताटि.** ।

वोत्साहे थो हश्च रः ॥ २.४८ ॥

[उच्छाहो] । उत्साह । **ह्रस्वात्** थ्यश्च० ॥ २.४८ ॥

आश्लिष्टे ल-धौ ॥ २.४९ ॥

लादिति विश्लेषबाधनार्थं लग्रहणम् ॥ २.४९ ॥

चिह्ने न्धो वा ॥ २.५० ॥

इंधं । प्रायोग्रहणादादेरपि[1] **क**गचजेति चस्य लुक् ॥

चिण्हं । **सूक्ष्म**श्नष्णेति ण्हः ॥ २.५० ॥

भस्मा-ऽऽत्मनोः पो वा ॥ २.५१ ॥

[अप्पा, अप्पाणो] । आत्मन् । सि । **पुंस्यन** इत्यनेनाऽतिदेश आणश्च ॥ २.५१ ॥

ड्म-क्मोः ॥ २.५२ ॥

कुंपलं । [कुड्मल] । **व**क्रादा० ॥

रुच्ममस्याऽस्ति रुच्मी ॥ २.५२ ॥

ष्प-स्पयोः फः ॥ २.५३ ॥

[पाडिप्फद्धी] । प्रतिस्पर्द्धिन् । **अतः** समृद्ध्यादौ० । **प्र**त्यादौ डः ॥

[बुहप्फई] । बृहस्पति । **वा** बृहस्पतौ - उः ॥

निप्पहो । निःप्रभं[2] ॥

[परोप्परं] । परस्पर । **न**मस्कारपरस्परे द्वितीयस्य - ओ ॥ २.५३ ॥

भीष्मे ष्मः ॥ २.५४ ॥

संयुक्ताधिकारादेव सिद्धे ष्मग्रहणमुत्तरार्थम् । न चोत्तरत्राऽपि **ला**दिति बाधनात् ष्मस्यैव भविष्यतीति वाच्यं, तस्य पक्षे[3] चरितार्थत्वात् ॥ २.५४ ॥

---

१. ('क्वचिदादेरपि' इत्यनेन ।) २. निष्प्रभ - **क.ख.दी.** । ३. ('तस्य पक्षे' इत्यस्याऽयं भावः - यदा बहुलाधिकाराद् **ला**दित्यनेन लकारात् पूर्वमिकारागमो न भवति तदा 'श्लेष्मन्-शब्दे संयुक्तस्य फो भवती'ति विधाने सति 'श्ले'-'ष्म' - इत्यनयोः कस्य फकारो भवतीति संशयः स्यादेव । तन्निराकरणायाऽत्र ष्मग्रहणमिति ।)

श्लेष्मणि वा ॥ २.५५ ॥

[सिलिम्हो] । **ला**दिति लात् प्राक् इकारः । **ह्रस्वः** सं० । **प**क्ष्मश्मष्म० ॥ २.५५ ॥

ताम्रा-ऽऽम्रे म्बः ॥ २.५६ ॥

ह्वो भो वा ॥ २.५७ ॥

जीहा । **ई**ज्जिह्वा० ॥ २.५७ ॥

वा विह्वले वौ वश्च ॥ २.५८ ॥

विहलो । **स**र्वत्र० - वलोपे **र**होरिति द्वित्वनिषेधः ॥ २.५८ ॥

वोर्ध्वे ॥ २.५९ ॥

कश्मीरे म्भो वा ॥ २.६० ॥

[कम्हारा] । कश्मीर । जस् । **ज**स्शसोर्लुक् । **ज**स्शस्ङसि० । **आ**त् कश्मीरे । **प**क्ष्मश्मष्म० ॥ २.६० ॥

न्मो मः ॥ २.६१ ॥

[वम्महो] । मन्मथ । **म**न्मथे वः ॥ २.६१ ॥

ग्मो वा ॥ २.६२ ॥

ब्रह्मचर्य-तूर्य-सौन्दर्य-शौण्डीर्ये र्यो रः ॥ २.६३ ॥

[बम्हचेरं, बम्हचरिअं] । ब्रह्मचर्य । **प**क्ष्मश्म० । **ब्र**ह्मचर्ये चः । **स्या**द्भव्येति इश्च ॥ **सुंदेरं** । उत् सौन्दर्यादौ । **ए**च्छय्यादौ ॥ २.६३ ॥

धैर्ये वा ॥ २.६४ ॥

धीरं । **ई**द् धैर्ये [१]॥ २.६४ ॥

एतः पर्यन्ते ॥ २.६५ ॥

पेरंतो । **व**ल्ल्युत्कर० ॥ २.६५ ॥

---

१. ईधैर्ये - **ग.** । ई धैर्ये - **ताटि.** ।

आश्चर्ये ॥ २.६६ ॥

अच्छेरं । **व**ल्ल्युत्कर० । **ह्र**स्वात् थ्यश्च० ॥ २.६६ ॥

अतो रिआ-ऽर-रिज्ज-रीअं ॥ २.६७ ॥

पर्यस्त-पर्याण-सौकुमार्ये ल्लः ॥ २.६८ ॥

[पल्लट्टं, पल्लत्थं] । **प**र्यस्त । **प**र्यस्ते थ-टौ ॥

[सोअमल्लं] । सौकुमार्य । **औ**त ओत् । **उ**तो मुकुलादिष्वत् । **ह्र**स्वः सं० ॥

[पलिअंको] । पर्यङ्क । **स्या**द्भव्य० ॥ २.६८ ॥

बृहस्पति-वनस्पत्योः सो वा ॥ २.६९ ॥

बहप्फई । **ऋ**तोऽत् । **ष्प**स्पयोः फः ॥

भयस्सई । **बृ**हस्पतौ बहो भयं ॥ २.६९ ॥

बाष्पे होऽश्रुणि ॥ २.७० ॥

[बप्फो] । बाष्प । **ष्प**स्पयोः फः ॥ २.७० ॥

कार्षापणे ॥ २.७१ ॥

दुःख-दक्षिण-तीर्थे वा ॥ २.७२ ॥

दाहिणो । **द**क्षिणे हे इत्यात्वम् । पक्षे - **[दक्खिणो]** । **क्षः** खः० ॥

तूहं । **ती**र्थे हे - ऊ ॥ २.७२ ॥

कूष्माण्ड्यां ष्मो लस्तु ण्डो वा ॥ २.७३ ॥

[कोहण्डी] । **ओ**त् कूष्माण्डीतूणीर० । **ह्र**स्वः सं० ॥ २.७३ ॥

पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः ॥ २.७४ ॥

[पम्हाइं] । पक्ष्मन् । **अ**न्त्यव्यं० । जस् । **ज**स्शस इँइं० ॥

[कुम्हाणो] । कुश्मानो देशविशेषः ॥

कम्हारा । **आ**त् कश्मीरे ॥

[**उम्हा**] । उष्मन् । सि । **अन्त्यव्यञ्ज०** । **पुंस्यन** इत्यात्वम् ॥

अम्हारिसो । **दृशः** क्विप्टक्सकः - रि ॥

[**बम्हचेरं**] । ब्रह्मचर्य । **ब्रह्मचर्ये** चः - ए । **ब्रह्मचर्यतूर्य०** - रः ॥ २.७४ ॥

सूक्ष्म-श्न-ष्ण-स्न-ह्न-ह्ण-क्ष्णां ण्हः ॥ २.७५ ॥

सण्हं । **अदूतः** सूक्ष्मे वा - अत्वम् ॥

सण्हं । श्लक्ष्ण ॥

[**कसणो**] । कृष्ण । **कृष्णे** वर्णे वा - अः ॥

[**कसिणो**] । कृत्स्न । **ईः**श्रीह्रीकृत्स्नेति इः ॥ २.७५ ॥

ह्लो ल्हः ॥ २.७६ ॥

क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-●क-⌣पामूर्ध्वं लुक् ॥ २.७७ ॥

[**छप्पओ**] । षट्पद । **षट्शमीशावेति** च्छः ॥

[**मोग्गरो**] । मुद्गर । **ओत्** संयोगे ॥

चुअइ[१] । च्युत् (श्च्युत्) । तिव् → इच् । **व्यञ्जनाद०** ॥

[**छट्ठो**] । षष्ठ । **षट्शमीशा०** ॥ २.७७ ॥

अधो म-न-याम् ॥ २.७८ ॥

वाहो[२] । व्याध[३] ॥ २.७८ ॥

सर्वत्र ल-व-रामवन्द्रे ॥ २.७९ ॥

[**लोद्धओ**] । लुब्धक । **ओत्** संयोगे ॥

पिक्कं । **पक्वाङ्गारललाटे** वा - इः ॥

[**धत्थो**] । ध्वस्त । **स्तस्य** थो० । **द्वितीयतुर्य०** ॥

---

१. **स्वराणां** स्वराः - **ताटि.** । २. नाहो - **मु.** । वाहो - **ता.** । ३. व्याध । अथवा बाह्य । बहिर्भवो **गम्भीर**पञ्चजन० अल्पे बाह्या वा । क्वचित् **सा**ध्वसध्यह्यां झ इति न भवति - **ख.** ।

[बीओ] । द्वितीय । **क**गचज० - तलुक् । **स्व**रस्योद्वृत्ते इति क्वचिद् वा सन्धिः ॥

दुआई । **द्वि**न्योरुत् ॥ २.७९ ॥

द्रे रो न वा ॥ २.८० ॥

[१]स्थितिपरिवृत्तौ । **ह्र**दे हदोरिति व्यत्यये इत्यर्थः ॥

सिक्खंतु । शिक्षि विद्योपादाने । अन्ताम् । **ब**हुषु न्तुहमो - न्तु । **व्य**ञ्जनाद० । **क्षः** खः० ॥

वोद्रहीउ[२] । जस् । **स्त्रि**यामुदोतौ वा - उत्वम् ॥

[पडिआ] । पतिता । **स**दपतोर्डः ॥ २.८० ॥

धात्र्याम् ॥ २.८१ ॥

तीक्ष्णे णः ॥ २.८२ ॥

ज्ञो ञः ॥ २.८३ ॥

[णाणं] । ज्ञान । **म्न**ज्ञोर्णः ॥

अप्पण्णू[३] । **ज्ञो** णत्वेऽभिज्ञादाविति उः । **भ**स्मात्मनोः पो वा ॥

[दइवज्जो] । दैवज्ञ । **ए**च्च दैवे - अइः ॥

[सण्णा] । संज्ञा । **मां**सादेर्वा - लुक् ॥ २.८३ ॥

मध्याह्ने हः ॥ २.८४ ॥

[मज्झण्हो] । **सा**ध्वसध्यह्यां झः । **ह्र**स्वः सं० । **सू**क्ष्मश्नष्ण० ॥ २.८४ ॥

दशार्हे ॥ २.८५ ॥

आदेः श्मश्रु-स्मशाने ॥ २.८६ ॥

मासू[४] । **लु**प्तयरवशषसां दीर्घः ॥

मंसू । **व**क्रादावन्तः । **मां**सादिष्वनुस्वारे - ह्रस्वः ॥

मस्सू । प्रथमं **अ**नादौ द्वित्वे ततो **लु**प्तयरवेति दीर्घत्वे **ह्र**स्वः सं० ॥ २.८६ ॥

---

१. (अत्र वृत्तिस्थस्याऽस्य पदस्याऽर्थश्चिन्त्यते ।) २. वोद्रहीओ - **मु.** । ३. अल्पज्ञ-आत्मज्ञाभ्यां सिद्धम् - **ख.** । ४. मासू । **वा**ऽक्ष्यर्थेति पुंस्त्वम् । लुप्तय० - **ख.** ।

श्चो हरिश्चन्द्रे ॥ २.८७ ॥

रात्रौ वा ॥ २.८८ ॥

अनादौ शेषा-ऽऽदेशयोर्द्वित्वम् ॥ २.८९ ॥

[डक्को] । दष्ट । **दशनदष्टदग्धदोलेति** डः । **शक्तमुक्तदष्टरुग्णेति** कः ॥

[रग्गो] । रक्त । **रक्ते** गो वा - गः ॥

[किच्ची] । कृत्ति । **इत्** कृपादौ । **कृत्तिचत्वरे** चः ॥

[रुप्पी] । रुक्मिन् । **ड्मक्मोः** ॥

[कसिणो] । **ऋतो**ऽत् । **ईश्रीह्री०** - नात् प्राक् इः ॥

[थेरो] । स्थविर । **स्थविरविचकिलायस्कारे** - विशब्देन सह ए ॥

[खंभो] । **स्तम्भे** स्तो वा - खः ॥

[विञ्चुओ] । वृश्चिक । **वृश्चिके** श्चेर्ञ्चुर्वा ॥

[भिण्डिवालो] । भिन्दिपाल । **कन्दरिकाभिन्दिपाले** ण्डः ॥ २.८९ ॥

द्वितीय-तुर्ययोरुपरि पूर्वः ॥ २.९० ॥

[मज्झं] । मध्य । **साध्वस०** ॥

[पट्ठी] । स्पृष्टि[१] । **ऋतो**ऽत् । **ष्टस्या**ऽनुष्ट्रे० - ठः ॥

[वुड्ढो] । वृद्ध । **उदृत्वादौ** । **दग्धविदग्धवृद्धेति** ढः ॥

[आलिद्धो] । आश्लिष्ट । **आश्लिष्टे** लधौ ।

[भिब्भलो] । विह्वल । **वा** विह्वले वौ वश्च ॥

[ओक्खलं] । उदूखल । **न** वा मयूखेति दूशब्देन सह ओत्वम्[२] ॥

कइद्धओ । कपिध्वज ॥

खाओ । ख्यात[३] ॥ २.९० ॥

१. पृष्टि - **ग.** । २. ओत्वम् । **तैलादौ** - द्वित्वम् - **ख.** । ३. खात - **ताटि.** ।

दीर्घे वा ॥ २.९१ ॥

न दीर्घा-ऽनुस्वारात् ॥ २.९२ ॥

[छूढो] । क्षिप्त । **वृ**क्षक्षिप्तयो रुक्खछूढौ ॥

[नीसासो] । निर्-श्वास[1] । **लुं**कि निरः ।

[फासो] । स्पर्श[2] । **लु**प्तयरव० ॥

ओमालं । [अवमाल्य] । **अ**वापोते - ओ ॥

आणा । [आज्ञा] । **म्न**ज्ञोर्णः ॥

तंसं । [त्र्यस्र] । **व**क्रादा० ॥

[कंसालो] । कांस्यताल[3] । **ह्र**स्वः सं० । **क**गचज० - तलुक् । **स्व**रस्योद्वृत्ते इति क्वचित् सन्धिः ॥ २.९२ ॥

र-होः ॥ २.९३ ॥

[सुंदेरं] । सौन्दर्य । **उ**त् सौन्दर्यादौ । **ए**च्छय्यादौ । **ब्र**ह्मचर्यतूर्यपर्यन्त० ॥

[पेरंतं] । पर्यन्त । **व**ल्ल्युत्कर० । **ए**तः पर्यन्ते ॥

[विहलो] । विह्वल । **स**र्वत्र ल० ॥

[कहावणो] । कार्षापण । **ह्र**स्वः सं० । **का**र्षापणे हः ॥ २.९३ ॥

[4]धृष्टद्युम्ने णः ॥ २.९४ ॥

कर्णिकारे वा ॥ २.९५ ॥

दृप्ते ॥ २.९६ ॥

[दरिअसीहेण] । दृप्तसिंह । **अ**रिर्दृप्ते । **मां**सादेर्वा । **ई**ज्जिह्वा० । टा । **टा**-आमोर्णः । **टा**णशस्येत् ॥ २.९६ ॥

---

१. निर्श्वास । **नि**र्दुरोर्वा - रलुग् । **लुं**कि निरः - **क.** । २. **स्पृ**शः फासफंस० - फासआदेशः - **दी.** । ३. कांश्यताल - **ख.** । कांशताल - **ग.** । कांस्यताल - **तादि.** । ४. **ऋ**तोऽत् । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेति ठः । **द्य**य्यर्यां जः - ज । **म्न**ज्ञोर्णः - णः । सूत्रेण द्वित्वनिषेधः - **क.** ।

समासे वा ॥ २.९७ ॥

[**नइग्गामो**] । नदीग्राम । **दी**र्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥

[**हरक्खंदा**] । हरस्कन्द । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - जस् । **ज**स्शसोर्लुक् । **ज**स्शस्ङसि० । **शु**ष्कस्कन्दे वा - खः[१] ॥

[**आणालक्खंभो**] । आलानस्तम्भ । **आ**लाने लनोर्व्यत्ययः । **स्त**म्भे स्तो वा - खः ॥

[**पम्मुक्कं**] । प्रमुक्त । **श**क्तमुक्तदृष्टेति कः ॥

[**अद्दंसणं**] । अदर्शन । **व**क्रादा० ॥ २.९७ ॥

तैलादौ ॥ २.९८ ॥

[**वेइल्लं**] । विचकिल । **स्थ**विरविचकिलायेति चेन सह ए ॥

[**अज्जू**] । ऋजु । **उ**दृत्वादौ ॥

[**बहुत्तं**] । प्रभूत । **प्र**भूते बः ॥

विस्सोअसिआ । व्रतभङ्गपरिणामे विषयेच्छा ॥ २.९८ ॥

सेवादौ वा ॥ २.९९ ॥

[**नेड्डं**] । नीड । **नी**डपीठे वा - ए ॥

[**माउक्कं**] । मृदुक । **आ**त् कृशामृदुक० ॥

[**कोउहल्लं**] । कुतूहल । **कु**तूहले वा ह्रस्वश्च ॥

[**थोरो**] । स्थूल । **ओ**त् कूष्माण्डी० । **स्थू**ले लो रः ॥

[**दइव्वं**] । दैव । **ए**च्च दैवे ॥

[**तुण्हिक्को**] । तूष्णीक । **पा**नीयादिष्वित् ॥

[**खण्णू**] । स्थाणु । **स्था**णावहरे - खः ॥

[**थिण्णं**] । स्त्यान । **ई** स्त्यान० । **स्त**स्य थो० ॥

१. अथवा **ष्क**स्कयोर्नाम्नि - खः - **दी.** । **ष्क**स्कयोः - **ताटि.** ।

[अम्हक्केरं] । अस्मदीय । **इदमर्थस्य केरः** । **अन्त्यव्यं०** - दलुक् ॥ २.९९ ॥

शार्ङ्गे ङात् पूर्वोऽत् ॥ २.१०० ॥

क्ष्मा-श्लाघा-रत्नेऽन्त्यव्यञ्जनात् ॥ २.१०१ ॥

[छमा] । **क्ष्**मायां कौ - छः ॥ २.१०१ ॥

स्नेहा-ऽग्न्योर्वा ॥ २.१०२ ॥

प्लक्षे लात् ॥ २.१०३ ॥

र्ह-श्री-ह्री-कृत्स्न-क्रिया-दिष्ट्यास्वित् ॥ २.१०४ ॥

नाणं । ज्ञान । **म्नज्ञोर्णः** । **व्यत्ययश्चे**ति न्यायात् **नो** णः[1] ॥ २.१०४ ॥

र्श-र्ष-तप्त-वज्रे वा ॥ २.१०५ ॥

आयंसो । आदर्श । **व**क्रादावन्तः ॥

वासं । [वर्ष] । **लुप्तयरव०** - दीर्घः ॥ २.१०५ ॥

लात् ॥ २.१०६ ॥

पिलुट्ठं । प्लुष्ट ॥

[सुक्किलं] । शुक्ल । **से**वादौ वा ॥

किलम्मइ[2] । क्लमूच् । तिव् । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥

उप्पावेइ । उत्प्लुङ् । णिग् । **उवर्णस्याऽऽवः** । तिव् → इच् । **णेर**देदावा० । **अदेल्लु**क्यादेः ॥ २.१०६ ॥

स्याद्-भव्य-चैत्य-चौर्यसमेषु यात् ॥ २.१०७ ॥

सिआवाओ । स्याद्वाद ॥

---

१. (अत्रेदं प्रतिभाति - **व्यत्ययश्चे**ति सूत्रस्य वृत्तौ त्याद्यादेशानामपि व्यत्ययो भवतीति ज्ञापितमस्ति । ततो **नो** ण इति सूत्रेण यथा नकारस्य णकारो विधीयते, तथा **व्यत्ययश्चे**ति सूत्रबलेन तेन णकारस्य नकारोऽपि विहितो भवेत् । ततश्च ज्ञानशब्दस्थ-ज्ञकारस्य णकारे कृते **व्यत्ययश्च**-सूत्रार्पितबलेन **नो** ण इति सूत्रेण तस्य णकारस्य नकारो विधीयते । एवं च 'नाण' इति शब्दस्य निष्पत्तिरिति ।) २. क्लाम्यति । यदा साध्यं तदा **श**कादौ द्वित्वम् - **ताटि.** ।

गहीरिअं[१] । गम्भीरे साधु । **तत्र** साधौ - यः ॥

[**आइरिओ**[२]] । **आ**चार्ये चोऽच्च - चकारस्य इः ॥

[**सुंदरिअं**] । सौन्दर्य । उत् सौन्दर्या० ॥

सोरिअं । शौर्यम् ॥

[**धीरिअं**] । धैर्य । **ई**र्धैर्ये ॥

[**बंभचरिअं**] । ब्रह्मचर्य । **ह्मो** म्भो वा ॥ २.१०७ ॥

स्वप्ने नात् ॥ २.१०८ ॥

[**सिविणो**] । स्वप्न । **इः** स्वप्नादौ ॥ २.१०८ ॥

स्निग्धे वाऽदितौ ॥ २.१०९ ॥

कृष्णे वर्णे वा ॥ २.११० ॥

उच्चाऽर्हति ॥ २.१११ ॥

अरुहो[३] । **सुग्द्वि**षार्ह इति शतृ (अतृश्) ॥

अरुहंतो[४] । **श**त्रानशः - न्त । **व्य**ञ्जनाद० ॥ २.१११ ॥

पद्म-छद्म-मूर्ख-द्वारे वा ॥ २.११२ ॥

पोम्मं । [पद्म] । **ओ**त् पद्मे । **से**वादौ वा[५] ॥

देरं । [द्वार] । **द्वा**रे वा - ए ॥ २.११२ ॥

तन्वीतुल्येषु ॥ २.११३ ॥

[**गरुवी**] । गुर्वी । **उ**तो मुकुलादिष्वत् ॥

[**पुहुवी**] । पृथ्वी । **उ**दृत्वादौ ॥ २.११३ ॥

---

१. (गम्भीरे साध्विति व्युत्पत्त्यनुरोधेनाऽत्र 'गम्भीरिअं' इत्यनेन भवतिव्यम् ।) २. आयरिओ- **मु.** । आइरिओ - **ता.** । ३. अरुहो इत्यादि प्रथमोदाहरणेषु (- अरुहो, अरहो, अरिहो इत्येतेषु) **अ**न्त्यव्यञ्जनस्येति तलुक् । ततो **अ**तः सेर्डोः - **खटि.** । ('अर्हत्' इति प्रकृतित्वेनेत्थं सिध्यति ।) अर्ह मह पूजायाम् । अर्हतीति **अर्हो**ऽच् - अ-प्र. । अर्ह इति प्रकृतिः **दी.** । अर्हत् प्र० - **ताटि.** । ४. अतृश् स्थाने **गौ**णादयः - न्त । यदा शतृ तदा - **खटि.** । ५. **तै**लादौ - **ताटि.** ।

एकस्वरे श्वः-स्वे ॥ २.११४ ॥

[सुवे] । श्वस् । **अन्त्यव्यं०** । ङि । **डेम्मि ङेः**[१] ॥

[सुवे] । स्व । जस् । **अतः** सर्वादेर्डेर्जसः ॥ २.११४ ॥

ज्यायामीत् ॥ २.११५ ॥

करेणू-वाराणस्यो र-णोर्व्यत्ययः[२] **॥ २.११६ ॥**

आलाने ल-नोः ॥ २.११७ ॥

अचलपुरे च-लोः ॥ २.११८ ॥

महाराष्ट्रे ह-रोः ॥ २.११९ ॥

[मरहट्ठं] । महाराष्ट्र । **म**हाराष्ट्रे - ह्रस्वः ॥ २.११९ ॥

ह्रदे ह-दोः ॥ २.१२० ॥

[हरए] । ह्रद । सि । **अत** एत् सौ पुंसि० । **अन्त्यव्य०** ॥

[महपुंडरिए[३] **]** । महापुण्डरीक । **दीर्घ**ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ । **पा**नीयादिष्वित् ॥ २.१२० ॥

हरिताले र-लोर्न वा ॥ २.१२१ ॥

लघुके ल-होः ॥ २.१२२ ॥

ललाटे ल-डोः ॥ २.१२३ ॥

ह्ये ह्योः ॥ २.१२४ ॥

स्तोकस्य थोक्क-थोव-थेवाः ॥ २.१२५ ॥

दुहितृ-भगिन्योर्धूआ-बहिण्यौ ॥ २.१२६ ॥

[दुहिआ] । दुहितृ । **स्व**स्रादेर्डा ॥ २.१२६ ॥

वृक्ष-क्षिप्तयो रुक्ख-छूढौ ॥ २.१२७ ॥

वनिताया विलया ॥ २.१२८ ॥

---

१. **अव्यय**स्येति ङिलुकि **ए**च्छय्यादौ - एत्वमिति वा । **कयं** । कृतम् । **सम्भाव**ने सिद्धवत् - क्तः - **खटि.** । २. सूत्रेण रकार-णकारयोर्व्यत्ययः सस्वरो नैव । स्वराः स्वस्थाने एव तिष्ठन्ति - **खटि.** । ३. **अत** एत् सौ० - **खटि.** ।

गौणस्येषतः कूरः ॥ २.१२९ ॥

[पिक्का][1] । पक्व । **प**क्वाङ्गारेति इः ॥

ईसि । ईषत् । **इः** स्वप्नादौ ॥ २.१२९ ॥

स्त्रिया इत्थी ॥ २.१३० ॥

धृतेर्दिहिः ॥ २.१३१ ॥

मार्जारस्य मञ्जर-वञ्जरौ ॥ २.१३२ ॥

वैडूर्यस्य वेरुलिअं ॥ २.१३३ ॥

एण्हिं-एत्ताहे इदानीमः ॥ २.१३४ ॥

इयाणिं । **पा**नीयादिष्वित् ॥ २.१३४ ॥

पूर्वस्य पुरिमः ॥ २.१३५ ॥

त्रस्तस्य हित्थ-तट्ठौ ॥ २.१३६ ॥

बृहस्पतौ बहो भयः ॥ २.१३७ ॥

[भयस्सई] । **बृ**हस्पति-वनस्पत्योः सो वा ॥

पक्षे - **[भयप्फई]** । **ष्प**स्पयोः फः ॥

[भयप्पई] । **क**गटडेति सलुक् ॥ २.१३७ ॥

मलिनोभय-शुक्ति-छुप्ता-ऽऽरब्ध-पदाते-
मइला-ऽवह-सिप्पि-छिक्का-ऽऽढत्त-पाइक्कं ॥ २.१३८ ॥

[अवहोआसं] । उभयावकाशे[2] । **अ**वापोते - उः ॥ २.१३८ ॥

दंष्ट्राया दाढा ॥ २.१३९ ॥

बहिसो बाहिं-बाहिरौ ॥ २.१४० ॥

बाहिरं । सेर्बाहुलकाद् **मो**ऽनुस्वार इत्यनुस्वारः ॥ २.१४० ॥

---

१. **[चिंच व्व]** । चिञ्चा प्रकृतिः । इव । **मि**वपिवविवव्वेति वः । **ह्र**स्वः सं० । **[कूरपिक्का]** । ईषत्पक्व। ईषत्स्थाने कूरः । **स**र्वत्रेति वलुक् । **प**क्वाङ्गा० - **ख.** । २. उभयः सूर्यकृतो दीपकृतश्चाऽवकाशो यत्र - **खटि.** ।

अधसो हेट्ठं[1] ॥ २.१४१ ॥

मातृ-पितुः स्वसुः सिआ-छौ ॥ २.१४२ ॥

ऋकारस्य **गौ**णान्त्यस्येति उः ॥ २.१४२ ॥

तिर्यचस्तिरिच्छिः ॥ २.१४३ ॥

पेच्छइ । दृशृं । **दृ**शो नियच्छपेच्छा० ॥

तिरिआ । **आर्ष**त्वाद् दीर्घः ॥ २.१४३ ॥

गृहस्य घरोऽपतौ ॥ २.१४४ ॥

शीलाद्यर्थस्येरः ॥ २.१४५ ॥

[हसिरो] । हस । तृन् ॥

[रोविरो] । रुदृक् । तृन् । **युवर्ण**स्य गुणः । **रु**दनमोर्वा - दस्य वः ॥

[लज्जिरो] । लस्ज् । **इङि**तो व्यञ्जनाद्यन्तादनः ॥

जंपिरो । **क**थेर्वज्जरपज्जरोप्पाल० । तृन् ॥

[वेविरो] । वेपृङ् । **चाल**शब्दार्थादकर्मकादनः ॥

[भमिरो] । **भ्र**मूच् । **शम**ष्टकाद् घिनण् ॥

ऊससिरो । **अ**नुत्साहोच्छन्ने० - ऊ ॥

[नमिरो] । नम् । **स्म्यज**सहिंसेति रः ॥

[गमिरो] । गम् । **शॄक**मगमेत्यादिना उकण् । शीलधर्मसाधुषु ॥ २.१४५ ॥

क्त्वस्तुम-ऽत्-तूण-तुआणाः ॥ २.१४६ ॥

[दट्ठुं] । दृशृं । **दृ**शस्तेन ट्ठ इति शस्य द्विरुक्तः ठः ॥

[मोत्तुं] । मुच्लृंती । **रु**दभुजमुचां तोऽन्त्यस्य - तः ॥

[भमिअ] । भ्रम् । **व्य**ञ्जनाद० । **ए**च्च क्त्वातुम्तव्य० ॥

[घेत्तूण] । ग्रहीश् । **क्त्वा**तुम्तव्येषु घेत् ॥

---

१. हेट्ठं - **मु.** । अमकारान्तनिर्देशो 'हेट्ठिट्ठियसूरनिवारणाय' इत्यादिसिद्ध्यर्थमेवं 'बाहिर' इत्य[त्राऽ]प्यभ्यूह्यम् - **ताटि.** ।

[काऊण] । कृग् । **आः** कृगो भूत० ॥

वंदित्तुं[1] । **मां**सादेर्वा - अनुस्वारलोपः[2] ॥

कट्टु । कृत्वा ॥ २.१४६ ॥

इदमर्थस्य केरः ॥ २.१४७ ॥

[तुम्हकेरो] । युष्मदीय । **युष्मद्यर्थपरे** तः । **अन्त्यव्यं०** - दलुक् ॥

[पाणिणीआ] । पाणिनेरिमे च्छात्राः । **दोरीयः** ॥ २.१४७ ॥

पर-राजभ्यां क्क-डिक्कौ च ॥ २.१४८ ॥

[पारक्कं] । परस्येदम् । **पर**जनराज्ञोऽकीयः । **अतः** समृद्ध्या० ॥ २.१४८ ॥

युष्मदस्मदोऽञ एच्चयः ॥ २.१४९ ॥

[तुम्हेच्चयं] । **वा युष्म**दस्मदोऽञीनञौ युष्माकास्माकमित्याद्यञ् । **युष्मद्यर्थ**परे तः ॥ २.१४९ ॥

वतेर्व्वः ॥ २.१५० ॥

[महुरव्व] । मथुरा[या]मिव [3]**तत्रे**ति वत्-प्रत्ययः ॥[4] २.१५० ॥

सर्वाङ्गादीनस्येकः ॥ २.१५१ ॥

पथो णस्येकट् ॥ २.१५२ ॥

[पहिओ[5]] । पान्थः । **विंशत्या**देर्लुक् ॥ २.१५२ ॥

ईयस्याऽऽत्मनो [6]णयः [7]॥ २.१५३ ॥

त्वस्य डिमा-त्तणौ वा ॥ २.१५४ ॥

पीणदा[8] । **तो** दोऽनादौ शौरसेन्याम्० ॥ २.१५४ ॥

---

१. वंदित्तुं - **क. ख. ग.** । **तै**लादौ - **ताटि.** । २. **विं**शत्यादेर्लुक् - **ताटि.** । ३. **स्यादे**रिवे - वत् - **क. ख.** । **तत्रे**ति वत् - **ताटि.** । ४. मतान्तरे इद(वा?)न्तः, स्वमते तु वत् - **दी.** । ५. (**ख.** प्रतौ साधनिकान्तरं -) पथिन् । नित्यं पन्थानं वहति । **नित्यं** णः पन्थश्च - णप्र०, पन्थादेशः । वृद्धिः । अनेन इकट् । निमित्ताभावात् पुनः पथिन्रूप । **अन्त्य०** - नलोपः । **लुक्**- इलुक् । **ख**घथध० ॥ **ह्रस्वः** संयोगे । **विं**शत्यादे० - **ताटि.** । ६. आत्मीय । अनेन णय । **भ**स्मात्मनोः प० - त्म → प । **अ**नादौ - द्वित्वम् । **अन्त्य०** - नलुक् - **खटि.** । ७. त्मनोऽणयः - **ता.** । ८. पीनस्य भावः । पुष्पस्य भावः । **भावे** त्वतल् । **नो** णः । **ष्प**स्पयोः फः । अनेन । पीणदा - **क.** । पीनस्य भावः । पुष्पस्य भावः । **भावे** त्वतल् । **नो** णः । **डित्य०**- अलुक् । **वे**माञ्जल्याद्याः० - पुंस्त्वम् । पीणदा - **ख.** ।

अनङ्कोठात् तैलस्य डेल्लः ॥ २.१५५ ॥

[अंकोलतेल्लं] । अङ्कोठ । **अङ्कोठे** ल्लः । अङ्कोठस्य स्नेहः । **तिला**दिभ्यः स्नेहे० - तैलप्रत्ययः । **तैला**दौ - द्वित्वम् ॥ २.१५५ ॥

यत्-तदेतदोऽतोरित्तिअ, एतल्लुक् च ॥ २.१५६ ॥

इदं-किमश्च डेत्तिअ-डेत्तिल-डेद्दहाः ॥ २.१५७ ॥

कृत्वसो हुत्तं ॥ २.१५८ ॥

[हुत्तं] । अभिमुखार्था देशी ॥ २.१५८ ॥

आल्विल्लोल्लालवन्तमन्तेत्तेरमणा मतोः ॥ २.१५९ ॥

लज्जालुआ । **स्वार्थे** कश्च वा ॥

[सोहिल्लो] । शोभावान् । **लु**गित्यादिलुक् ॥

[जामइल्लो] । यामवान् । बाहुलकाल्लुगित्यकारस्य न लुक् ॥

मंसुल्लो [1] । श्मश्रुवा(मा)न् । **आदेः** श्मश्रु० - शलुक् । **व**क्रादा० ॥

[जोण्हालो] । ज्योत्स्नावान् । **क**गटडेति तलुकि **सू**क्ष्मश्नष्णस्न० ॥

हणुमंतो [2] । उर्भ्रूहनूमत्० ॥

[सिरिमंतो] । श्रीमान् । **ई**श्रीह्री० - इः । **दीर्घ**ह्रस्वौ मिथो० ॥

रेहिरो । रेखावान् ॥

[धणी] । धनी । **शिखा**दिः ॥

अत्थिओ । अर्थोऽस्याऽस्ति । [3] **अतो**ऽनेकस्वरात् - इक-प्र० ॥ २.१५९ ॥

त्तो-दो तसो वा ॥ २.१६० ॥

एगदो [4] । **अना**दौ स्वरादसंयुक्तानां कखतथपफां गघदधबभाः ॥

कत्तो । किम् । तस् । **किमः** कस्त्रतसोश्च ॥ २.१६० ॥

---

१. मांस । **मां**सादिष्व० - **ताटि.** । २. केचिदनजिरादौ वदन्ति - **ताटि.** । (**अन**जिरादि०-सूत्रस्याऽत्र सन्दर्भः ।) अनजिरादौ पठन्ति तन्मते दीर्घत्वं न । इह तु **उर्भ्रू**० - दी । **३. अर्था**ऽर्थान्ताद् भावादिति बलात् **अतो**ऽनेकस्वरात् - **दी.** । **४.** एकदो - मु. । एगदो - **ता.** । अनादौ स्वराद० - **ताटि.** ।

त्रपो हि-ह-त्थाः ॥ २.१६१ ॥

वैकाद् दः सि-सिअं-इआ ॥ २.१६२ ॥

एक्कसिअं[1] । **से**वादौ० ॥ २.१६२ ॥

डिल्ल-डुल्लौ भवे ॥ २.१६३ ॥

गामिल्लिआ[2] । ग्रामे भवाः । डिल्लः । **स्वार्थे**० - कः । आप् । **अस्या**ऽयत्तत्क्षिपका० ॥

हेट्ठिल्लं । **अ**धसो हेट्ठ ॥ २.१६३ ॥

स्वार्थे कश्च वा ॥ २.१६४ ॥

[**धरणीहरपक्खुब्भंतयं**] । धरतीधरपक्षोद्भ्रान्त ॥

[**दुहिअए**] । दुःखिते(त) । **दुः**खदक्षिणतीर्थे वा - हः ॥

[**इहयं**] । इहक । सि । बाहुलकाद् **वा** स्वरे मश्चेति सेर्म् ॥

आलिद्धुयं[3] । **ष्टस्या**ऽनुष्ट्रे० । **विंश**त्यादेर्लुक् । कः । सि । बाहुलकाद् **वा** स्वरे० ॥

[**वतनके, वतनकं**] । [4]वंदनक । **त**दोस्तः । **डे**म्मि ङेः । **अ**मोऽस्य ॥

[**समप्पेत्तून**] । समर्पि । क्त्वा । **क्त्व**स्तूनः । **णे**रदेदा० ॥

मह । अस्मद् । ङस् । **मे**मइममहमहं० ॥ २.१६४ ॥

ल्लो नवैकाद् वा ॥ २.१६५ ॥

उपरेः संव्याने ॥ २.१६६ ॥

[**अवरिल्लो**] । उपरि । **वो**परौ - अः । **पो** वः ॥

अवरिं । **व**क्रादावन्तः ॥ २.१६६ ॥

भ्रुवो मया-डमया ॥ २.१६७ ॥

[**भुमया**] । **उ**र्भ्रूहनूमत्० ॥ २.१६७ ॥

---

१. इक्कसिअं - **क. ग.** । २. ग्रामे भवाऽनेन डिल्लः । ततो **अ**जातेः पुंस इति ङीः । तदन्तात् **स्वार्थे** कः । ततो आपि **पा**नीयादित्वात् ईकारस्य इकारः - **ताटि.** । ३. आलेद्धुअं - **मु.** । ४. वन्दनक - **ग.** । वेदनक - **क. ख.** ।

शनैसो डिअं ॥ २.१६८ ॥

मनाको न वा डयं च ॥ २.१६९ ॥

मिश्राड्डालिअः ॥ २.१७० ॥

[मीसालिअं] । मिश्र । लुप्तयरव० ॥ २.१७० ॥

रो दीर्घात् ॥ २.१७१ ॥

त्वादेः सः ॥ २.१७२ ॥

[मउअत्तयाइ] । मृदुकत्वशब्दादनेन तल् ॥ २.१७२ ॥

विद्युत्-पत्र-पीता-ऽन्धाल्लः ॥ २.१७३ ॥

पीवलं । **पी**ते वो ले वा ॥ २.१७३ ॥

गोणादयः ॥ २.१७४ ॥

गावीओ । जातेरयान्त० - ङी । जस् । **स्त्रि**यामुदोतौ वा - ओ ॥

[आऊ] । अप् । अनेन आउ । **ज**स्शसोर्लुक् । **ज**स्शस्ङसित्तोदो० - दीर्घः ॥

[पाडिसिद्धी] । प्रतिस्पर्द्धायाः पडिसिद्धि । **अ**तः समृद्ध्यादौ वा - आत्वम् । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥

[भिमोरो][1] । हिमस्य उरो मध्यं हिमोरः ॥

गउओ । गो । **ग**व्यउआअः - अउः । **स्वा**र्थे० - कः । सि → डो ॥

आहित्थं । चलितं कुपितमाकुलं च ॥

लल्लक्कं । भीषणम् ॥

विड्डिर(रो?) । आभोगः ॥

पच्चड्डिअं । क्षरितम् ॥

उब्भेहडं । उद्भटम् ॥

मडप्फरो । गर्वः ॥

१. शीतलः - **ताटि.** ।

पड्डिच्छिरं । सदृशम् ॥

अट्टमट्टं । आलमालम् ॥

विहडप्फडो । व्याकुलः ॥

उज्जल्ल । वेलामोदिका[1] ॥

हल्लप्फल । आनन्दः ॥

अवयासइ । अवकाशं ददाति ॥

[2]**फुंफुलइ** । टिरिटिरिं करोति फलति वा[3] ॥

उप्फालेइ । उत्पाटयति कथयति वा ॥

विउसा । विद्वस् । आर्षत्वाद् विउस । जस् । लुक् । **ज**स्शस्ङसि० - दीर्घः ॥

पुणो । पुनः । सिद्धः । **अ**तो डो० ॥ २.१७४ ॥

अव्ययम् ॥ २.१७५ ॥

तं वाक्योपन्यासे ॥ २.१७६ ॥

आम अभ्युपगमे ॥ २.१७७ ॥

[वणोली] । वनाली । **ओ**दाल्यां पङ्क्तौ ॥ २.१७७ ॥

णवि वैपरीत्ये ॥ २.१७८ ॥

हा । संस्कृतसिद्धः ॥ २.१७८ ॥

पुणरुत्तं कृतकरणे ॥ २.१७९ ॥

अइ । सम्भावने ॥

सुप्पइ । स्वप् । ते → इच् । क्य । **स**र्वत्र ल० । **स्व**पावुच्च । **ग**मादीनां द्वित्वम् । क्यलुक् च ॥

[पंसुलि] । पांसुल । **मां**सादिष्वनुस्वारे - अत्[4] । **अ**जातेः पुंसः - ङी । **लु**गित्यलुक् । सि । **ई**दूतौ ह्रस्वः । **अ**न्त्यव्यं० - सिलुक् ॥

[णीसहेहिं[5]] । निर्सह । **र्लु**कि निरः । भिस् । **भि**सो हिहिँहिं । **भि**स्भ्यस्सुपि - एत्वम् ॥ २.१७९ ॥

---

१. हठः - **ताटि.** । २. पंफुलइ - **ख.** । ३. चपलीभवति - **दी.** । ४. ह्रस्वः संयोगे - **ताटि.** । ५. णीसहेहिँ - **मु.** । णीसहेहिं - **ता.** ।

हन्दि विषाद-विकल्प-पश्चात्ताप-निश्चय-सत्ये ॥ २.१८० ॥

[चलणे] । चरण । **ह**रिद्रादौ० ॥

हुज्ज[1] । भू । यात् । **अ**विति **हु:** । **व**र्त्तमानाभविष्यन्त्योश्च ज्जज्जा वा ॥

[एत्ताहे] । इदानीम् । **एण्हि**एत्ताहे इदानीमः ॥

होही । भू । **भु**वेर्होहुव० । स्यति । **त्या**दीनामिच् । **भ**विष्यति हिरादिः । बाहुलकात् **प**दयोः सन्धिर्वेत्येकपदेऽपि सन्धिः ॥

भणिरी । भण् । तृन् । **शी**लाद्यर्थस्येरः । **अ**जातेः पुंसः - ङी ॥

सिज्जइ[2] । स्विदांच् । **स्वि**दां ज्जः ॥

[तुह] । युष्मद् । ङस् । **त**इतुतेतुम्हंतुह० ॥ २.१८० ॥

हन्द च गृहाणार्थे ॥ २.१८१ ॥

पलोएसु । लोकृण् प्रपूर्वः । पञ्चमी स्व । **दु**सुमु विध्यादिषु - सु । **व्य**ञ्जनाद० । **व**र्त्तमानापञ्चमीशतृषु वा - ए ॥

[इमं] । इदम् । अम् । **इ**दम इमः । **अ**मोऽस्य । **मो**ऽनुस्वारः ॥ २.१८१ ॥

मिव-पिव-विव-व्व-व-विअ इवार्थे वा ॥ २.१८२ ॥

जेण-तेण लक्षणे ॥ २.१८३ ॥

गौणात् समयेति द्वितीया ॥ २.१८३ ॥

णइ-चेअ-चिअ-च्च अवधारणे ॥ २.१८४ ॥

[गईए] । गति । टा[3] । **टा**ङस्ङेरदादिदे० - ए दीर्घश्च ॥

[मउलणं] । मुकुलन । **उ**तो मुकुलादिष्वत् ॥

[लोअणाण[4]] । लोचन । आम् । **टा**आमोर्णः । **ज**स्शस्ङसित्तोदो० ॥

[ते] । तद् । **अ**न्त्यव्यं० । जस् । **अ**तः सर्वादेर्डेर्जसः ॥

[सुपुरिसा[5]] । पुरुष । **पु**रुषे रोः - इः ॥ २.१८४ ॥

---

१. भू । सप्तमी यात् । **व**र्त्तमानाभविष्य० । **भु**वेर्हो० । **म**ध्ये च स्वरान्ता० - **ताटि.** । २. सिध्यति प्र० - **ताटि.** । ३. ङस् - **ताटि.** । ४. लोअणाणं - **मु.** । लोअणाण - **ता.** । ५. सुवुरिसा - **ता.** ।

बले निर्धारण-निश्चययोः ॥ २.१८५ ॥

किरेर-हिर किलार्थे वा ॥ २.१८६ ॥

[कल्लं] । कल्य । ङि । **स**प्तम्या द्वितीया - अम् । **अ**मोऽस्य । **मो**ऽनुस्वारः ॥

[पिअवयंसो] । प्रियवयस्य । **व**क्रादा० ॥

[सिविणए] । स्वप्न । **इः** स्वप्नादौ । **स्व**प्ने नात् - इः ॥ २.१८६ ॥

णवर केवले ॥ २.१८७ ॥

[पिआइं] । प्रिय । जस् । **ज**स्शस इँ० ॥

णिव्वडंति । भू । **पृ**थक्स्पष्टे णिव्वडः[1] ॥ २.१८७ ॥

आनन्तर्ये णवरि ॥ २.१८८ ॥

[से] । तद् । ङस् । **वे**दन्तदेतदो ङसाभ्यां सेसिमौ ॥ २.१८८ ॥

अलाहि निवारणे ॥ २.१८९ ॥

अण-णाइँ[2] नञर्थे ॥ २.१९० ॥

अमुणंती[3] । ज्ञांश् । **ज्ञो** जाणमुणौ । शतृ । **श**त्रानशः । न्त । [4]**प्र**त्यये० - ङी ॥

करेमि । कृग् । मिव् । **तृ**तीयस्य मिः । **ऋ**वर्णस्याऽर् । **व्य**ञ्जनाद० । **व**र्त्तमानापञ्चमीशतृषु वा - ए ॥ २.१९० ॥

[5]माइँ मार्थे ॥ २.१९१ ॥

काहीअ । कृग् । दि । **सी**हीहीय भूतार्थस्य । **आः** कृगो० ॥ २.१९१ ॥

हद्धी निर्वेदे ॥ २.१९२ ॥

धाह धाह । धावूग् । पञ्चमी त । **म**ध्यमस्येत्थाहचौ - ह । **खाद**धावोर्लुक् । **भृशा**भीक्ष्ण्या-विच्छेदे द्विः० ॥ २.१९२ ॥

वेव्वे भय-वारण-विषादे ॥ २.१९३ ॥

[त्ति] । इति । **इतेः** स्वरात् तश्च द्विः - इलुक् द्विश्च ॥

---

१. निव्वड - **ग.** । २. णाइं - **मु.** । ३. नञ्पूर्वो ज्ञाधातुः - **ताटि.** । ४. अजातेः पुंसः - **ताटि.** । ५. माइं - **मु.** ।

जूरणे । खिदिंच् । **खि**देर्जूरविसूरौ । अनट् ॥

उल्लाविरीइ । उल्लपतीत्येवंशीला । तृन् । **शी**लाद्यर्थस्येरः । **स्व**राणां स्वरा - आत्वम् । **अ**जातेः पुंसः - ङी । स् । **टा**ङस्ङे० ॥

[वि] । अपि । **प**दादपेर्वा । **पो** वः ॥

[तुहं] । युष्मद् । ङस् । **त**इतुतेतुम्हं० ॥

[मयच्छि] । मृगाक्षी । **ऋ**तोऽत् । **ह्र**स्वः संयोगे । **छो**ऽक्ष्यादौ । **ई**दूतोर्ह्रस्वः । **अ**न्त्यव्यं० - सिलुक् ॥

[किं] । किम् । सि । **कि**मः किम् ॥

[णेयं] । ज्ञेय । **म्न**ज्ञोर्णः ॥

[उल्लावेंतीए] । उल्लापि । शतृ । **श**त्रानशः - न्त । **णे**रदेदा० - ए । **ङ**ञणनो० । टा । **टा**ङस्ङे० ॥

जूरंतीए । खिदिंच् । **खि**देर्जूरविसूरौ ॥

उव्वाडिरीए । वट परिभाषणे (धा. १०३१) उत्पूर्वः । तृन् । **शी**लाद्यर्थस्येरः । **स्व**राणां स्वराः । **अ**जातेः पुंसः - ङी ॥

[तीए] । तद् । **अ**न्त्यव्यं० । **किं**यत्तदोऽस्यमामि - ङी ॥

विम्हरिमो । विस्मृ । **वि**स्मुः पम्हुसविम्हरवीसराः । मस् । **तृ**तीयस्य मो० । **व्य**ञ्जनाद० । **इ**च्च मोमु० ॥ २.१९३ ॥

वेव्व च आमन्त्रणे ॥ २.१९४ ॥

[गोले] । गोला । सि । **वा**प ए । **अ**न्त्यव्यं० - सिलुक् ॥

[वहसि] । वहीं । सिव् । **द्वि**तीयस्य सिसे ॥ २.१९४ ॥

मामि-हला-हले सख्या वा ॥ २.१९५ ॥

पणवह । णमं । पञ्चमी त । **म**ध्यमस्येत्थाहचौ । **व्य**ञ्जनाद० । **रु**दनमोर्वः ॥

[माणस्स] । मान । अम् । **क्व**चिद् द्वितीयादेः - ङस् । **ङ**सः स्सः ॥

[एरिसि च्चिअ] । ईदृशी । **एत्** पीयूषापीड० । **दृशः** क्विप्टक्सकः - रिः ॥ **णइ** चेअ० । **सेवादौ** वा । **ह्रस्वः** सं० ॥ २.१९५ ॥

दे संमुखीकरणे च ॥ २.१९६ ॥

[पसिअ] । प्रसीद । **पा**नीयादिष्वित् ॥

आ इति वाक्यालङ्कारे ॥ २.१९६ ॥

हुं दान-पृच्छा-निवारणे ॥ २.१९७ ॥

[१]**गेण्ह** । ग्रहीश् । **ग्रहो** बलगेण्ह० । हि । **दुसुमु** विध्यादिषु - सु । **व्यञ्ज**नाद० । **अत** इज्जस्विज्जहिज्जेलुको वा ॥

[अप्पणो] । **स्वय**मोऽर्थे अप्पणो नवा ॥

साहसु । कथण् । **क**थेर्वज्जरपज्जरोप्पाल० - साह । हि । **दुसुमु**० । **व्यञ्ज**नाद० ॥

समोसर । समपसर । **अ**वापोते - ओ ॥ २.१९७ ॥

हु-खु निश्चय-वितर्क-सम्भावन-विस्मये ॥ २.१९८ ॥

[णवरं] । **ण**वर केवले । **व**क्रादावन्तः ॥

[संगहिआ] । सङ्गृहीता । **पा**नीयादिष्वित् ॥

तरिउं । शकृंट् । **श**केश्चयतरतीर० । तुम् । **व्यञ्ज**नाद० । **ए**च्च क्त्वातुम्० ॥

[इमं] । इदम् । **इ**दम इमः[२] ॥

[को] । किम् । सि । **किमः** कस्त्रतसोश्च ॥ २.१९८ ॥

ऊ गर्हा-ऽऽक्षेप-विस्मय-सूचने ॥ २.१९९ ॥

मए । अस्मद् । टा । **मि**मेममंममएममाइमइ० ॥

कह । कथम् । **मां**सादेर्वा ॥

अहयं । **अस्मदो** म्मिअम्मिअम्हिहंअहयं सिना ॥ २.१९९ ॥

---

१. गिण्ह - **ग.** । २. ०इमः । आप् । ह्रस्वोऽमि । केवलमिमां नदीं तरितुं न सम्भावयामीत्यर्थः- **ख.** ।

थू कुत्सायाम् ॥ २.२०० ॥

रे-अरे सम्भाषण-रतिकलहे ॥ २.२०१ ॥

मडहं[१] । तुच्छम् । देश्योऽयम् ॥

[सरिआ] । सरित् । **स्त्रि**यामादविद्युतः ॥

मए । अस्मद् । टा । **मि**मेममंममए० ॥

करेसु । कृग् । हि । **दुसुमु** विध्या० । **ऋ**वर्णस्याऽर् । **व्य**ञ्जनाद० । **व**र्त्तमानापञ्चमीशतृषु वा - ए ॥ २.२०१ ॥

हरे क्षेपे च ॥ २.२०२ ॥

[पुरिसा] । पुरुष । **पुरुषे** रोः । सि[२] । **डो**दीर्घौ वा । **अन्**त्यव्यं० - सिलुक् ॥ २.२०२ ॥

ओ सूचना-पश्चात्तापे ॥ २.२०३ ॥

[अविणयतत्तिल्ले] । अविनयतप्तिमत् । **आ**ल्विल्लोल्लालेति इल्ल । **लु**गिति इलुक् । आप् । सि । **वा**प ए । **अन्**त्यव्यं० - सिलुक् ॥

इत्तिआए । एतावत् । **य**त्तदेतदोऽतोरित्तिअ एतल्लुक् च । आप् । **टा**ङस्ङे० ॥

[ओ] । उत । सिद्धः । **अ**वापोते ॥

विरएमि । रचण् । णिच् । मिव् । **तृ**तीयस्य मि । **णे**रदेदा० । **व**र्त्तमानापञ्चमीशतृषु वा - ए ॥

[नह०] । नभस्० । **अन्**त्यव्यं० ॥ २.२०३ ॥

अव्वो सूचना-दुःख-सम्भाषणा-ऽपराध-विस्मया-ऽऽनन्दा-ऽऽदर-भय-खेद-विषाद-पश्चात्तापे ॥ २.२०४ ॥

[किमिणं] । किम् । सि । **किमः** किम् । इदम् । सि । **क्ली**बे स्यमेदमिण० । **वा** स्वरे मश्च ॥

[तह] । तथा । **वा**ऽव्ययोत्खातादा० ॥

[वि] अपि । सिद्धः । **प**दादपेर्वा । **पो** वः ॥

वेसा । द्वेष्याः ॥

---

१. मडहं । अल्प । **गो**णादयः - मडह आदेशः - **क.** । २. आमन्त्रणे सि - **ख.** ।

[अज्जम्ह] । अद्य । **द्य**य्ययां जः । अम्ह । अस्मद् । **णे**णोमज्झअम्ह० । **त्य**दाद्यव्ययात् तत्स्वरस्य लुक् इति अकारलुक् ॥

[सप्फलं] । सफल । **स**मासे वा ॥

[जीअं] । जीवित । **या**वत्तावज्जीवितावर्त्तमानेति वलुक् ॥

[अइअंमि] । अतीत । **पा**नीयादिष्वित् ॥

तुमे । [युष्मद् । ङि] **तु**मेतुमएतुमाइ० ॥

जूरिहिइ । खिदिंच् । **खि**देर्जूरविसूरौ । स्यते । **त्या**दीनामिच् । **भ**विष्यति हिरादिः । **व्य**ञ्जनाद० । **ए**च्च क्त्वातुम्तव्य० ॥

[छित्तं[१]] । क्षेत्र । **छो**ऽक्ष्यादौ[२] । **ह्र**स्वः संयोगे ॥

नासेंति । नाशि । अन्ति । **ब**हुष्वाद्यस्य० - न्ति । **णे**रदेदा० ॥

दिहिं । **धृ**तेर्दिहिः ॥

वड्ढेंति । वृधूङ् । णिग् । गुण: । **क्व**थवर्धां ढः । **णे**रदेदा० ॥

देंति । दांग्क् । **स्व**राणां स्वराः - ए: ॥

तस्स एव । **लु**गित्यलुकि **तस्सेअ** ।

[ते] । तद् । **अ**न्त्यव्यं० । जस् । **अ**तः सर्वादेर्डे० ॥

कह । कथम् । **मां**सादेर्वा ॥

[तह] । तथा । **वा**ऽव्ययोत्खातादा० ॥

[कस्स] । किम् । ङस् । **कि**मः कस्त्रतसोश्च । **ङ**सः स्सः ॥

[साहेमि] । **क**थेर्वज्जरपज्जरो० । मिव् । **तृ**तीयस्य मिः । **व्य**ञ्जनाद० । **व**र्त्तमानापञ्चमीशतृषु वा - ए ॥ २.२०४ ॥

अइ सम्भावने ॥ २.२०५ ॥

[दिअर] । देवर । **ए**त इद्वा वेदनाचपेटा० ॥

पेच्छसि । दृशो निअच्छपेच्छा० ॥ २.२०५ ॥

---

१. छेत्तं - मु. ता. । २. क्षः खः क्वचित्तु छझौ - दी. ।

वणे निश्चय-विकल्पा-ऽनुकम्प्ये च ॥ २.२०६ ॥

देमि । दांग्क् । मिव् । **स्वराणां स्वराः** - ए ॥

[मुच्चइ] । मुच्यते । मुच्लृंती । ते → इच् । क्य । **गमादीनां** द्वित्वं क्यलुक् ॥

[नत्थि] । न । अस्ति । **अत्थिस्त्यादिना** । **लुगि[ति]** अकारलुक् ॥ २.२०६ ॥

मणे विमर्शे ॥ २.२०७ ॥

अम्मो आश्चर्ये ॥ २.२०८ ॥

पारिज्जइ । **शकेश्चयतरतीरपाराः** । ईयइज्जौ क्यस्य ॥

स्वयमोऽर्थे अप्पणो न वा ॥ २.२०९ ॥

विसयं[1] । विशदम्[2] ॥

[करणिज्जं] । करणीय । **वोत्तरीयानीयतीयकृद्ये** ज्जः ॥ २.२०९ ॥

प्रत्येकमः पाडिक्कं-पाडिएक्कं ॥ २.२१० ॥

उअ पश्य ॥ २.२११ ॥

इहरा इतरथा ॥ २.२१२ ॥

[नीसामन्नेहि][3] । निर्सामान्य । **अन्त्यव्यं०** । **र्लुकि** निरः । **भिसो** हिहिँ० । **भिस्भ्यस्सुपि** ॥ २.२१२ ॥

एक्कसरिअं झगिति-सम्प्रति ॥ २.२१३ ॥

मोरउल्ला मुधा ॥ २.२१४ ॥

दराऽर्धा-ऽल्पे ॥ २.२१५ ॥

किणो प्रश्ने ॥ २.२१६ ॥

धुवसि । धूग्ट् । **धूगेर्धुवः** । सिव् । **द्वितीयस्य** सिसे । **व्यञ्जनाद०** ॥ २.२१६ ॥

---

१. क्रियाविशेषणं - **ताटि.** । २. (कमलसरा इत्यत्र) कमलसरस् । **अन्त्यव्यं०** - सलुक् । **स्नमदामशिरोनभः** - पुंस्त्वम् । **जस्शसोर्लुक्** । **जस्शस्ङसीति** दीर्घः - **खटि.** । ३. नीसामन्नेहिँ - **मु.** ।

इ-जे-राः पादपूरणे ॥ २.२१७ ॥

[न उणा] । न पुनर् । **ना**त् पुनर्यादाई वा ॥

[अच्छीइं] । अक्षि । **छो**ऽक्ष्यादौ । **ज**स्शस इँइं० ॥

वोत्तुं । वचंक् वचने । तुम् । **व**चो वोत् ॥

गेण्हइ । **ग्र**हो बलगेण्ह० ॥ २.२१७ ॥

॥ इति श्रीमलधारिशिष्य-पण्डितनरचन्द्रविरचिते प्राकृतप्रबोधे द्वितीयः पादः ॥

卐 卐 卐

॥ तृतीयः पादः ॥

वीप्स्यात् स्यादेर्वीप्स्ये स्वरे मो वा ॥ ३.१ ॥

एक्केक्कं । **प्लुप्** चादावेकस्य स्यादेर्द्वित्वं स्यादिलुक् च । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥ ३.१ ॥

अतः सेर्डोः ॥ ३.२ ॥

वैतत्-तदः ॥ ३.३ ॥

[एस] । एतद् ।[1] **त**दश्च तः सो० ॥ ३.३ ॥

जस्-शसोर्लुक् ॥ ३.४ ॥

वच्छे । **टा**णशस्येत् ॥ ३.४ ॥

अमोऽस्य ॥ ३.५ ॥

टा-आमोर्णः ॥ ३.६ ॥

वच्छाण । **ज**स्शस्ङसित्तोदो० ॥ ३.६ ॥

भिसो हि-हिँ-हिं ॥ ३.७ ॥

[छाही] । छाया । **छा**यायां होऽकान्तौ वा । **छा**याहरिद्रयोर्डी । **लु**गित्यालुक् ॥ ३.७ ॥

ङसेः त्तो-दो-दु-हि-हिंतो-लुकः ॥ ३.८ ॥

[वच्छत्तो] । **ज**स्शस्ङसित्तोदो० । **ह्र**स्वः संयोगे ॥ ३.८ ॥

---

१. **[एसो]** एतद् । **अ**न्त्येति दलोपः । तस्य स । **अ**तः सेर्डो । पक्षे - **अ**न्त्येति सिलुक् । एवं तच्छब्दस्याऽपि । **वै**सेणमिणमो सिना - अनेन एस इति रूपे सिद्धे यद् एतद्-ग्रहणं तदेवं ज्ञापयति - **वै**सेणमिणमो इति सूत्रे एस-रूपं प्रायिकम्; तेन एसा महीत्यादि प्रयोक्तव्यम् - **क.** ।

भ्यसः त्तो-दो-दु-हिंतो-सुंतो ॥ ३.९ ॥

सर्वत्र **भ्य**सि वेति दीर्घः, **भि**स्भ्यस्सुपि - एत्वम् ॥

वच्छत्तो । ह्रस्वः सं० ॥ ३.९ ॥

ङसः स्सः ॥ ३.१० ॥

[पेम्मस्स] । प्रेमन् । **तै**लादौ ॥

[सीअलत्तणं] शैत्यमित्यर्थकथनम् । प्रकृतिस्तु शीतलत्वम् । **त्व**स्य डिमात्तणौ वा ॥ ३.१० ॥

डे-म्मि ङेः ॥ ३.११ ॥

जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः ॥ ३.१२ ॥

भ्यसि वा ॥ ३.१३ ॥

टाण-शस्येत् ॥ ३.१४ ॥

[अप्पणा, अप्पणिआ, अप्पणइआ] । आत्मन् । टा । **पुं**स्यन इत्यतिदेशात् **टा** णा वा । **आ**त्मनष्टो णिआणइआ ॥ ३.१४ ॥

भिस्-भ्यस्-सुपि ॥ ३.१५ ॥

इदुतो दीर्घः ॥ ३.१६ ॥

शेषेऽदन्तवदिति न्यायात् - इदुदन्तादिति[१] **भि**सो हि[हिँ]हिमित्यादयः ॥

ठिअं[२] । **स्थ**ष्ठाथक्कचिट्ठनिरप्पाः । क्ते **स्व**रादनतो वा । **क्ते** - इ । **लु**गित्यालुक् ॥[३]

[दिअभूमिसु] । द्विजभूमिषु । द्विजा- ब्राह्मणा एव सुकृतबीजप्ररोहहेतुत्वाद् भूमय इव तासु ॥

[दाणजलोल्लिआइं] । दानजल-आर्द्रितानि । **उदो**द् वार्द्रे । **लु**गिति लकारा-ऽकारलुक् । **ह**रिद्रादौ लः । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥

[गिरिं] । गिरि । अम् । **शेषे**ऽदन्तवद् न्यायात् **अमो**ऽस्य ॥ ३.१६ ॥

---

१. (**भि**सो हिहिँहिमित्यादिषु 'अतः' इत्येव नियमः । तत्र 'अतः' स्थाने 'इदुदन्ता'दिति **शेषे**ऽदन्तवदित्यनेन स्थाप्यते इतीह भावः ।) २. ठियं - **ग.** । ३. (स्था + क्त → ठा + क्त → ठाअ + क्त → ठाइ + क्त → ठि + क्त → ठिअं - इतीह प्रक्रिया ।)

चतुरो वा ॥ ३.१७ ॥

लुप्ते शसि ॥ ३.१८ ॥

गिरिणो । **ज**स्‌शसोर्णो वा ॥

णवि[१] प्रतिषेधो **न** दीर्घो णो इत्यनेन ॥ ३.१८ ॥

अक्लीबे सौ ॥ ३.१९ ॥

पुंसि जसो डउ-डओ वा ॥ ३.२० ॥

अग्गी । लुप्ते शसि - दीर्घः ॥ ३.२० ॥

वोतो डवो ॥ ३.२१ ॥

पक्षे **[साहओ, साहउ, साहू, साहुणो]** । क्रमेण **पुं**सि जसो डउ-डओ वा, **ज**स्‌शसोर्लुक्, **ज**स्‌शसोर्णो वा ॥ ३.२१ ॥

जस्-शसोर्णो वा ॥ ३.२२ ॥

रेहंति । राजेरग्घछज्ज० ॥ ३.२२ ॥

ङसि-ङसोः पुं-क्लीबे वा ॥ ३.२३ ॥

भ्यसश्च हिः, **ङ**सेर्लुगिति हि-लोपनिषेधः ।

गिरिणा । **टो** णा ॥

बुद्धीअ । **टा**ङस्ङेरदादिदेदिति अः दीर्घश्च ॥ ३.२३ ॥

टो णा ॥ ३.२४ ॥

[गामणिणा] । ग्रामणी । **क्विप** इति ह्रस्वः ॥

दहिं । **क्ली**बे स्वरान् म् सेः ॥ ३.२४ ॥

क्लीबे स्वरान् म् सेः ॥ ३.२५ ॥

[पेम्मं] । प्रेमन् । **तै**लादौ ॥ ३.२५ ॥

---

१. णवि अदन्त इति न्यायेन (**शेषे**ऽदन्तवदिति) **ज**स्‌शसेत्यादिना दीर्घस्तु प्राप्तोऽपि **न** दीर्घो णो इत्यनेन निषेत्स्यते लक्षानुरोधार्थः इति प्रयोगाननुसृत्य शसौ न सर्वत्र दीर्घत्वं, किन्तु यथादर्शनं क्वचिद् दीर्घत्वं क्वचिदेवं चेत्यर्थः - **खटि.**।

जस्-शस इँ-इं-णयः सप्राग्दीर्घाः ॥ ३.२६ ॥

अम्हे । **अम्ह**अम्हेअम्हो० ॥

जेम । भुजंप् । **भु**जो भुंजजिमजेम० । पञ्चमी सु । **दु**सुमु० - सु । **व्य**ञ्जना० । **अत** इज्जस्विज्जहीज्जे - लुक् ॥

हुंति । **अ**विति हुः ॥ ३.२६ ॥

स्त्रियामुदोतौ वा ॥ ३.२७ ॥

पक्षे **ज**स्शसोर्लुक्, **ज**स्शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घः ॥ ३.२७ ॥

ईतः सेश्चा वा ॥ ३.२८ ॥

हसंती[१] । **प्र**त्यये ङी० ॥

गोरीओ । गौरी । **औ**त ओत् । जस् । **स्त्रि**यामुदोतौ वा ॥ ३.२८ ॥

टा-ङस्-ङेरदादिदेद्, वा तु ङसेः ॥ ३.२९ ॥

[**मुद्धिआअ**] । मुग्धा । क । **इच्चा**ऽपुंसोऽनित्क्याप्परे - इः ॥

विहवो । विभवः ॥ ३.२९ ॥

नाऽऽत आत् ॥ ३.३० ॥

प्रत्यये ङीर्न वा ॥ ३.३१ ॥

साहणी । साध्यतेऽनया । **कर**णाधारे - अनट् ॥

कुरुचरी । कुरुषु चरति । **चरेष्टः** ॥ ३.३१ ॥

अजातेः पुंसः ॥ ३.३२ ॥

सुप्पणही । सूर्पनखा ॥

इमीइ । **इ**दम इमः । **टा**ङस्ङेरदा० ॥

इमीणं । **टा**आमोर्णः । **क्त्वा**स्यादेर्णस्वोर्वा ॥ ३.३२ ॥

---

१. अजातेः पुं० - **ताटि.** ।

किं-यत्-तदोऽस्यमामि ॥ ३.३३ ॥

कं, जं, तं । **ह्रस्वो**ऽमि ॥ ३.३३ ॥

छाया-हरिद्रयोः ॥ ३.३४ ॥

[छाही] । **छा**यायां होऽकान्तौ वा ॥

[हलद्दी] । हरिद्रा । **ह**रिद्रादौ लः । **प**थिपृथिवीप्रतिश्रुत्० ॥ ३.३४ ॥

[1]स्वस्रादेर्डा ॥ ३.३५ ॥

गउआ[2] । **ग**व्यउआअः । * अथवा गवय । **ग**वये व उः ॥ ३.३५ ॥

ह्रस्वोऽमि ॥ ३.३६ ॥

नाऽऽमन्त्र्यात् सौ मः ॥ ३.३७ ॥

सर्वे**ष्व**न्त्यव्यं० - सिलुक् ॥ ३.३७ ॥

[3]डो-दीर्घौ वा ॥ ३.३८ ॥

दोण्णि । द्वि । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् । **दु**वे दोण्णि बेण्णि च जस्शसा ॥

[पहू] । प्रभु । सि । **अ**न्त्यव्यं० । **अ**क्लीबे सौ - दीर्घः ॥

[जिअलोए] । जीवलोक । **पा**नीयादिष्वित् ॥

[चप्फलया] । मिथ्यावादक । **गो**णादयः - चप्फल ॥

[निग्घिणया] । निर्घृण **स्वार्थे**० - कः ॥ ३.३८ ॥

ऋतोऽद् वा ॥ ३.३९ ॥

पिअरं[4] । **ना**म्न्यरं वा ॥

दायार । **आ**रः स्यादौ ॥ ३.३९ ॥

नाम्न्यरं वा ॥ ३.४० ॥

कत्तार । **आ**रः स्यादौ ॥ ३.४० ॥

---

१. स्वस्रा० । **दुहिआसुओ** । दुहितरि दुहितुः सकाशात् वा सुतः । अन्यथा षष्ठ्या लुक् न स्यात् संस्कृते **ऋतां** विद्यायोनि-सम्बन्धे । आत्वं प्राकृते अनेन । गउआ - **क.ख.** । २. गो । क प्र० । **गव्यउआअ** - **ताटि.** । ३. **डो**दीर्घो वा - **मु.** । **डो**दीर्घौ वा - **ता.** । ४. पियरं - **ग.** ।

वाऽऽप ए ॥ ३.४१ ॥

पज्जिए । प्राजिका[1] ॥

[पिउच्छा] । पितृस्वसृ । **गौणान्त्यस्य** - उः ।[2] **मातृपितुः** स्वसुः सिआच्छौ ॥

अम्मो । अम्ब । **सर्वत्र** लव० ॥

भणामि । **मौ** वा - दीर्घः ॥ ३.४१ ॥

ईदूतोर्ह्रस्वः ॥ ३.४२ ॥

क्विपः ॥ ३.४३ ॥

ऋतामुदस्यमौसु वा ॥ ३.४४ ॥

[3]**भत्तओ** । **पुंसि** जसो डउडओ वा ॥

भत्तारा । **आरः** स्यादौ ॥

ङसि - **भत्तुणो** । **ङसिङसोः** पुंक्लीबे वा - णो ॥

भत्तूसु । **इदुतो** दीर्घः ॥

पिऊहिं । **इदुतो** दीर्घः ॥

पिआ । **आ** सौ नवा ॥

पिअरं । **नाम्यरः** ॥ ३.४४ ॥

आरः स्यादौ ॥ ३.४५ ॥

आ-अरा मातुः ॥ ३.४६ ॥

[4]**माआओ** । जस् । **स्त्रियामुदोतौ** वा ॥

माअं । **ह्रस्वोऽमि** ॥

माअराण । **चतुर्थ्याः** षष्ठी ॥

[माइदेवो] । मातृदेव[5] । **मातुरिद्** वा ॥ ३.४६ ॥

---

१. प्रार्यिका - **क.** । पद्यिका प्रार्यिका वा प्र० - **ताटि.** । २. ०स्य उः । **स्वस्रादेर्डा** । **मातृ०** - **ख.** । ३. ऋता० । भत्तउ, भत्तओ । पुंसि० - **क.ख.** । ४. आअ० । माआउ । माआओ - **क.ख.** । ५. मातुर्देव - **क.दी.** ।

नाम्न्यरः ॥ ३.४७ ॥

आ सौ न वा ॥ ३.४८ ॥

राज्ञः ॥ ३.४९ ॥

पक्षे **पुंस्यन** आण० ॥

हे रायं । **मो** वा - नस्य मः ॥ ३.४९ ॥

जस्-शस्-ङसि-ङसां णो ॥ ३.५० ॥

रायाणो । **ज**स्‌शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घः ॥

राइणो । **इ**र्जस्य णोणाङौ ॥

रण्णो । **आ**जस्य टाङसिङस्सु सणाणोष्वण् ॥ ३.५० ॥

टा णा ॥ ३.५१ ॥

इर्जस्य णो-णा-ङौ ॥ ३.५२ ॥

इणममामा ॥ ३.५३ ॥

राईणं । **ई**द् भिस्भ्यसाम्सुपि - ई । **क्त्वा**स्यादेर्ण० ॥ ३.५३ ॥

ईद् भिस्-भ्यसाम्-सुपि ॥ ३.५४ ॥

पक्षे **पुंस्यन**० ॥ ३.५४ ॥

आजस्य टा-ङसि-ङस्सु स-णाणोष्वण् ॥ ३.५५ ॥

पुंस्यन आणो, राजवच्च ॥ ३.५६ ॥

अप्पाणकयं । आत्मना कृतमात्मकृतम् ॥

अप्पाणो चिट्ठंति पेच्छ वा । **ज**स्शस्ङसिङसां णो ॥

गावाणो । ग्रावन् ॥

निएइ । **दृ**शो नियच्छपेच्छेति निअ । **व**र्तमानापञ्चमीशतृषु वा - ए ॥

[सुकम्माणो[१]] । सुकर्मन् । **अन्त्यव्यं॰** - लुक् । शस् । **ज**स्शस्ङसिङसां णो । **ज**स्शस्ङसि॰ - दीर्घः ॥ ३.५६ ॥

आत्मनष्टो णिआ-णइआ ॥ ३.५७ ॥

पाउसे[२] । प्रावृष् । **उदृत्वादौ** । **दिक्प्रावृषोः** सः ॥

[विअड्डि-खाणिआ] । वितर्दिश्चाऽऽसौ खानिता च । प्राकृतत्वाद्[३] विशेष्यस्याऽपि प्राग्निपातः । **संमर्दवितर्दीति** **ड्डः** ॥ ३.५७ ॥

अतः सर्वादेर्डेर्जसः ॥ ३.५८ ॥

एक्के । **से**वादौ ॥

सव्वाओ । **स्त्रिया**मुदोतौ वा ॥

रिद्धीओ । **रिः** केवलस्य ॥ ३.५८ ॥

ङेः स्सि-म्मि-त्थाः ॥ ३.५९ ॥

अमुम्मि । **डे**म्मि ङेः । **मुः** स्यादौ ॥ ३.५९ ॥

न वाऽनिदमेतदो हिं ॥ ३.६० ॥

इमस्सि । **इदम** इमः ॥ ३.६० ॥

आमो डेसिं ॥ ३.६१ ॥

किं-तद्भ्यां डासः ॥ ३.६२ ॥

किं-यत्-तद्भ्यो ङसः ॥ ३.६३ ॥

ईद्भ्यः स्सा-से ॥ ३.६४ ॥

किंयत्तदोऽस्यमामीति सर्वत्र ङी ॥ ३.६४ ॥

ङेर्डाहे-डाला-इआ काले ॥ ३.६५ ॥

जाअंति । **ज**नो जाजम्मौ । **स्व**रादनतो वा ॥

---

१. सुकम्माणे - **मु.** । सुकम्माणो - **ता.** । २. पाउसो - **ग.** । ३. प्राकृतशब्दत्वाद् - **ग.** ।

ते । **अतः** सर्वादेर्डे० ॥

[सहिअएहि] । सहृदय । **इत्** कृपादौ ॥

[1]**घेप्पंति** । **ग्रहेर्घेप्पः**[2], क्यलुक् च ॥

कहिं । **किमः** कस्त्रतसोश्च । **न**वाऽनिदमेतदो हिं - ङेर्हिं ॥

[कस्सि, कम्मि, कत्थ][3] । **ङेः** स्सिम्मित्थाः ॥ ३.६५ ॥

ङसेर्म्हा ॥ ३.६६ ॥

तदो डो[4] ॥ ३.६७ ॥

किमो डिणो-डीसौ ॥ ३.६८ ॥

इदमेतत्-किं-यत्-तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ३.६९ ॥

तदो णः स्यादौ क्वचित् ॥ ३.७० ॥

[सोअइ अ] । शोचति च ॥

तो । तद् । ङसि । **त**दो डो ॥ ३.७० ॥

किमः कस्त्र-तसोश्च ॥ ३.७१ ॥

कत्थ । **त्र**पो हिहत्थाः ॥

कओ । **अ**तो डो विसर्गस्य ॥

कत्तो, कदो । **त्तो**दो तसो वा ॥ ३.७१ ॥

इदम इमः ॥ ३.७२ ॥

इमे । **अतः** सर्वादेर्डे० ॥

इमे । **जस्**शसोर्लुक् । **टा**णशस्येत् ॥ ३.७२ ॥

पुं-स्त्रियोर्न वाऽयमिमिआ सौ ॥ ३.७३ ॥

[वाणिअधूआ] । वणिगेव वाणिजः, **प्रज्ञा**द्यण् । **दुहितृभगिन्योर्धू**आ० ॥ ३.७३ ॥

---

१. घिप्पंति - **ग.** । २. ०घिप्पः - **ग.** । ३. शेषेसु ङेः स्सिं० - **क.ख.** । ४. तदो डोः - **मु.** ।

स्सिं-स्सयोरत् ॥ ३.७४ ॥

ङेः स्सिम्मित्थाः । **ङसः** स्सः ॥ ३.७४ ॥

ङेर्मेन हः ॥ ३.७५ ॥

न त्थः ॥ ३.७६ ॥

णोऽम्-शस्-टा-भिसि ॥ ३.७७ ॥

अमेणम् ॥ ३.७८ ॥

क्लीबे स्यमेदमिणमो च ॥ ३.७९ ॥

किमः किं ॥ ३.८० ॥

तुह । **त**इतुतेतुम्हंतुहतुहं ॥

[पडिहा] । प्रतिभा ॥

अतियोगे **गौणा**त्समयेत्यादिशब्दात् किमो द्वितीया ॥ ३.८० ॥

वेदं-तदेतदो ङसाम्भ्यां से-सिमौ ॥ ३.८१ ॥

इमेसिं । **इदम इमः** । **आमो** डेसिं ॥ ३.८१ ॥

वैतदो ङसेस्त्तो-ताहे ॥ ३.८२ ॥

एत्तो । **त्थे** च तस्य लुक् ॥ ३.८२ ॥

त्थे च तस्य लुक् ॥ ३.८३ ॥

एत्थ । **ङेः** स्सिम्मित्थाः ॥ ३.८३ ॥

एरदीतौ म्मौ वा ॥ ३.८४ ॥

वैसेणमिणमो सिना ॥ ३.८५ ॥

तदश्च तः सोऽक्लीबे ॥ ३.८६ ॥

वाऽदसो दस्य हो, नोदाम् ॥ ३.८७ ॥

अह णे हिअएण । **अम्हे**अम्होअम्हणे शसा ॥

अमू । **मुः** स्यादौ । **अ**क्लीबे सौ ॥ ३.८७ ॥

मुः स्यादौ ॥ ३.८८ ॥

अमुणो । **ज**स्शसोर्णो वा ॥

[१]**अमूओ** । **स्त्रि**यामुदोतौ वा ॥

अमूहि । **इ**दुतो दीर्घः ॥

अमुणो । **ङ**सिङसोः पुंक्लीबे वा - णो ॥

अमूसु । **इ**दुतो दीर्घः ॥ ३.८८ ॥

म्मावयेऔ वा ॥ ३.८९ ॥

युष्मदस्तं-तुं-तुवं-तुह-तुमं सिना ॥ ३.९० ॥

भे-तुब्भे-तुब्भं[२]-तुम्ह-तुय्हे-उय्हे जसा ॥ ३.९१ ॥

चिट्ठह । पञ्चमी त । **ब**हुषु न्तुहमो ॥[३]

एवं चाऽऽष्टरूप्यम् । अष्टावेव रूपाणि, न तु दश । यतो तुब्भ इत्यत्र **ब्भो** म्हज्झौ वेति न प्रवर्तते, अत्र सूत्रे तुम्ह इति पृथग्गणनात् । यदि ङ्यादेशो भविष्यति[४] तदा तुम्ह इति ॥ ३.९१ ॥

तं-तुं-तुमं-तुवं-तुह-तुमे-तुए अमा ॥ ३.९२ ॥

वंदामि । वदुङ् । नोऽन्तः[५] । ए । **तृ**तीयस्य मिः । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **मौ** वा ॥ ३.९२ ॥

वो-तुब्भं[६]-तुब्भे-तुय्हे-उय्हे-भे शसा ॥ ३.९३ ॥

भो-दि-दे-ते-तइ-तए-तुमं-तुमइ-तुमए-तुमे-तुमाइ टा ॥ ३.९४ ॥

[७]भे-तुब्भेहि-उब्भेहि-उम्हेहि-तुय्हेहि-उय्हेहि भिसा ॥ ३.९५ ॥

तइ-तुव-तुम-तुह-तुब्भा ङसौ ॥ ३.९६ ॥

तइत्तो । **ङ**सेस्त्तोदो० । **ज**स्शस्ङसित्तोदो० - दीर्घः । **ह्र**स्वः सं० ॥ ३.९६ ॥

---

१. अमूउ, अमूओ - **क.ख.** । २. ०तुब्भेतुज्झतुम्ह० - **मु.** । ०तुब्भेतुब्भतुम्ह० - **ता.** । ३. ०हमो । **तं**तुंतुमं - **क.ख.** । ४. (तुतुवतुमतुहतुब्भा ङौ इत्यनेन) ५. (**उ**दितः स्वरान्नोऽन्तः ।) ६. **वो**तुज्झ० - **मु.** । ७. **भो**तुब्भेहिंउज्झेहिंउम्हेहिंतुय्हेहिंउय्हेहिं भिसा - **मु.** ।

तुय्ह-तुब्भ-तहिंतो ङसिना ॥ ३.९७ ॥

तुब्भ-तुय्होय्होम्हा भ्यसि ॥ ३.९८ ॥

तइ-तु-ते-तम्हं[१]-तुह-तुहं-तुव-तुम-तुमे-तुमो-तुमाइ-दि-दे-इ-ए-तुब्भोब्भोय्हा ङसा ॥ ३.९९ ॥

तु-वो-भे-तुब्भ-तुब्भं-तुब्भाण-तुवाण-तुमाण-तुहाण-उम्हाण आमा ॥३.१००॥

तुमे-तुमए-तुमाइ-तइ-तए ङिना ॥ ३.१०१ ॥

तु-तुव-तुम-तुह-तुब्भा ङौ ॥ ३.१०२ ॥

सुपि ॥ ३.१०३ ॥

ब्भो म्ह-ज्झौ वा ॥ ३.१०४ ॥

अस्मदो म्मि-अम्मि-अम्हि-हं-अहं-अहयं सिना ॥ ३.१०५ ॥

पम्हुट्ठो । प्रमुषित । **क्तेना**ऽप्फुणादयः साधुः ॥ ३.१०५ ॥

अम्ह-अम्हे-अम्हो-मो-वयं-भे जसा ॥ ३.१०६ ॥

भणामो । भण् । मस् । **तृतीयस्य** मोमुमाः । **व्यञ्जनाद०** । **इच्च** मोमुमे वा ॥ ३.१०६ ॥

णे-णं-मि-अम्मि-अम्ह-मम्ह-मं-ममं-मिमं-अहं अमा ॥ ३.१०७ ॥

अम्हे-अम्हो-अम्ह-णे शसा ॥ ३.१०८ ॥

मि-मे-ममं-ममए-ममाइ-मइ-मए-मयाइ-णे टा ॥ ३.१०९ ॥

अम्हेहि-अम्हाहि-अम्ह-अम्हे-णे भिसा ॥ ३.११० ॥

मइ-मम-मह-मज्झा ङसौ ॥ ३.१११ ॥

ममा-ऽम्हौ भ्यसि ॥ ३.११२ ॥

ममाहिंतो । **भ्य**सि वा - दीर्घः[२] ॥

ममेसुंतो । **भ्य**सस्त्तोदोदु० । **भिस्**भ्यस्सुपि - ए ॥ ३.११२ ॥

---

१. तुम्हं - **मु.** । २. ममेहिंतो अम्हेहिंतो इत्यपि - **खटि.** ।

मे-मइ-मम-मह-महं-मज्झ-मज्झं-अम्ह-अम्हं ङसा ॥ ३.११३ ॥

णे-णो-मज्झ-अम्ह-अम्हं-अम्हे-अम्हो-अम्हाण-ममाण-महाण-मज्झाण आमा ॥ ३.११४ ॥

मि-मइ-ममाइ-मए-मे ङिना ॥ ३.११५ ॥

सर्वत्र ङि[१] ॥ ३.११५ ॥

अम्ह-मम-मह-मज्झा ङौ ॥ ३.११६ ॥

सुपि ॥ ३.११७ ॥

त्रेस्ती तृतीयादौ ॥ ३.११८ ॥

तिण्हं[२] । **स**ङ्ख्याया आमो ण्हण्हं । **ह्र**स्वः सं० ॥ ३.११८ ॥

द्वेर्दो-वे ॥ ३.११९ ॥

दुवे-दोण्णि-वेण्णि च जस्-शसा ॥ ३.१२० ॥

सर्वेषु **द्वि**वचनस्य बहुवचनम्[३] ॥ ३.१२० ॥

त्रेस्तिण्णिः ॥ ३.१२१ ॥

चतुरश्चत्तारो-चउरो-चत्तारि ॥ ३.१२२ ॥

सङ्ख्याया आमो ण्ह-ण्हं ॥ ३.१२३ ॥

चउण्ह । **अ**न्त्यव्यं० ॥

छण्ह । **ष**ट्शमीशावेति छः ॥

पण्णरसण्हं । **प**ञ्चाशत्पञ्चदशदत्ते - ण्णः । **स**ङ्ख्यागद्गदे रः ॥

[अट्ठारसण्हं] । अष्टादशन् । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेष्टा० ॥

[समणसाहस्सीणं] । श्रमणसहस्र । **अतः** समृद्ध्या० । **आर्ष**त्वात् स्त्रीत्वे[४], **अजातेः** पुंसः - ङी ॥ ३.१२३ ॥

---

१. (अस्याः वृत्तेः मर्म न सम्यग् ज्ञायते । कदाचिदेतदनन्तरसूत्रवृत्तिस्थ-'अम्हम्मि-ममम्मि' इत्याद्युदाहरणसम्बन्धिनी 'सर्वत्र ङेः स्सिम्मित्थाः' इति वृत्तिः स्यात्, सा च लेखकेनाऽनवधानेनाऽस्मिन् सूत्रे त्रुटितरूपेण योजिता स्यादिति संभाव्यते ।) **मि**मइ० । **अम्ह**मम० । सर्वत्र **ङेः** स्सिम्मित्थाः - **दी.** । (**अम्ह**मम० सूत्रे -) '**ङेः** स्सिम्मित्थाः' - **ताटि.** । (**मि**मइ० सूत्रे न काऽपि टिप्पणी ता. प्रतौ वर्तते ।) २. तिण्ह - **ग.** । ३. ०वचनम् । **स**र्वत्र लव० । **ज**स्शसोर्लुक् - **ख.** । ०वचनम् । **ज**स्शसोर्लुक् - **क.** । ४. **वे**माञ्जल्याद्याः० - स्त्रीत्वं - **खटि.** । अञ्जल्यादित्वात् स्त्रीत्वं - **ताटि.** ।

शेषेऽदन्तवत् ॥ ३.१२४ ॥

सहिं, वहुं । ह्रस्वोऽमि ॥

गामणिं, खलपुं । **क्विपः** - ह्रस्वः ॥

[हाहाण] । हाहा देवगायनः।[1] आम् । **टाणशस्येदिति** एत्वस्य **एत्** इत्यनेन निषेधः ॥

[गिरीण, गुरूण] । गिरि, गुरु । **इदुतो** दीर्घः ॥

[2]ङे-निषेधः **ङेर्डेरि**त्यनेन ॥

भिस्भ्यस्सुपीत्यस्य निषेधः **एत्** इत्यनेन ॥ ३.१२४ ॥

न दीर्घो णो ॥ ३.१२५ ॥

अग्गिणो । **जस्**शसोर्णो वा ॥

अग्गी । **जस्**शसोर्लुकि **जस्**शस्ङसित्तोदो० ॥

अग्गीओ । ङसेस्त्तोदोदुहि० ॥ ३.१२५ ॥

ङसेर्लुक् ॥ ३.१२६ ॥

भ्यसश्च हिः ॥ ३.१२७ ॥

ङेर्डेः ॥ ३.१२८ ॥

एत् ॥ ३.१२९ ॥

मालाओ । शस् । **स्त्रियामुदोतौ** वा ॥

[अग्गिणो[3], वाउणो] । अग्नि, वायु । शस् । **जस्**शसोर्णो वा ॥ ३.१२९ ॥

द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ ३.१३० ॥

दोहिं । **द्वे**र्दोवे० ॥ ३.१३० ॥

चतुर्थ्याः षष्ठी ॥ ३.१३१ ॥

तादर्थ्यङेर्वा ॥ ३.१३२ ॥

---

१. ०गायन - **क.ग.** । २. वेति(?)निषेधः - **ग.** । ३. अग्गिओ - **मु.** । अग्गिणो - **ता.** ।

वधाड्डाइश्च ॥ ३.१३३ ॥

क्वचिद् द्वितीयादेः ॥ ३.१३४ ॥

[सीमाधरस्स] । सीमां धरति, **लिहा**द्यच् ॥

तिस्सा । **किं**यत्तदोऽस्यमामि - ङी । ङस् । **ईद्भ्यः** स्सासे ॥

भरिमो । **स्मरे**र्झरिति । **तृ**तीयस्य मोमु० । **इ**च्च मोमु० ॥

[मुक्का] । मुक्ता । **श**क्तमुक्तदष्ट० - **क**ः ॥

तेसिं । **आमो** डेसिं । **वा** स्वरे मश्च ॥

चरिसमानार्थः स्तृ(चृ?) इति धात्वन्तरम् । आचीर्णमिति प्रयोगः । आचरितमिति त्वर्थकथनम् ॥

बीहइ । **भि**यो भाबीहौ ॥

इयराइं जाण । इतराणि जानीहि । **ज्ञो** जाणमुणौ ॥

[पायंतिमिल्ल] । पादान्तिम । **स्वार्थे** कश्च वेति डिल्लप्रत्ययः ॥

पिट्ठीए । पृष्ट । **जा**तेरयान्त० - ङी० । **लु**गित्यलुक् । **पृष्ठे** वाऽनुत्तरपदे - इः ॥ ३.१३४ ॥

द्वितीया-तृतीययोः सप्तमी ॥ ३.१३५ ॥

[गामे] । ग्राम । **काला**ध्वभावदेशं वेति द्वितीया ॥

मइं[1] । **मि**मइममाइमए० ॥

वेविरीए । वेपृङ् । **चाल**शब्दार्थादकर्म्मकादित्यनः । **शी**लाद्यर्थस्येरः । **अ**जातेः पुंसः - ङी ॥

तिसु । **त्रे**स्ती तृतीयादौ । **पा**नीयादि० ॥

[पुहवी] । पृथिवी । **उ**दृत्वादौ । **प**थिपृथिवी० - अत् ॥ ३.१३५ ॥

पञ्चम्यास्तृतीया च ॥ ३.१३६ ॥

[अंतेउरे] । अन्तर्पुर । **अ**न्त्यव्यं० । **तो**ऽन्तरि - एं[2] ॥ ३.१३६ ॥

---

१. अस्मद् । टा । अनेन ङी - **खटि.** । २. **[रमिउ]** । रमिं क्रीडायाम् । रमणं पूर्वं क्त्वा । **क्त्व**स्तुमत्तूणतुआणाः - तुम् । **व्य**ञ्जनाददन्ते । **ए**च्च क्त्वातुम्० - ए(इ)त्वम् । **[विज्जुज्जोयं]** । विद्युत्-द्योत । **अ**न्त्य० - तलुक् । **द्य**य्य० - ज । **अ**मोऽस्य - अलोपः । **मो**ऽनुस्वारः । **[रत्तिं]** । रात्रि । **ह्र**स्वः संयोगे । अनेन । **अ**मोऽस्य । **मो**ऽनुस्वारः - **खटि.** ।

सप्तम्या द्वितीया च ॥ ३.१३७ ॥

क्यङोर्यलुक् ॥ ३.१३८ ॥

[गरुआअइ]। गुरुक । **गुरौ** के वा[1] - अत्वम् । **च्व्यर्थे** भृशादित्वात् क्यङ् । **स्व**रादनतो वेति बाहुलकात् अकारान्तादपि ॥[2]

[दमदमाइ]। दमत्[3] । अदमत् दमत् भवति । **अव्य**क्तानुकरणा० - डाच् द्विश्च । **डाच्या**दौ - तलुक् ॥ ३.१३८ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्याऽऽद्यस्येचेचौ ॥ ३.१३९ ॥

द्वितीयस्य सि-से ॥ ३.१४० ॥

तृतीयस्य मिः ॥ ३.१४१ ॥

बहुजाणय[4] । बहु जानाति, णकः । **ज्ञो** जाणमुणौ ॥

रूसिउं । **रुषा**दीनां द्वित्वम् । **एच्च** क्त्वा० ॥

सक्कं । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥

न मरं । **ऋ**वर्णस्याऽरः ॥ ३.१४१ ॥

बहुष्वाद्यस्य न्ति-न्ते-इरे ॥ ३.१४२ ॥

रक्खसाणं । क्वचिद् द्वितीयादेरिति पञ्चम्याः षष्ठी ॥

उप्पज्जंते । पदिंच् । अन्ते → न्ते । **स्विदां** ज्जः । **व्य**ञ्जना० ॥

[कव्वरयणाइं] । काव्यरत्न । **क्ष्मा**श्लाघारत्नेऽन्त्यव्यञ्जनात् इति अः ॥

पहुप्पिरे । **प्र**भौ हुप्पो वा ।[5] **लुगि**त्यलुक् । बहुवचनम् ॥

विच्छुहिरे । **क्षः** खः क्वचित्तु० ॥

सूसइरे । शुषंच् । **रुषा**दीनां दीर्घः ॥

चिक्खल्लो[6] । देश्यः । संस्कृतस्य चीत्कुर्वन् स्खलति । **पृषो**दरादित्वात् साधुः ॥ ३.१४२ ॥

---

१. के च - **ग.** । २. (इदं च **दीर्घ**श्च्व्यिङ्यक्क्येषु चेति सूत्रप्रवृत्तेः प्रागेव यलोपमङ्गीकृत्य विधानम् । लोपात् पूर्वं **दीर्घ**श्च्वति सूत्रस्य प्रवर्तने 'गरुआ' इति आकारान्त एव धातुर्निष्पद्यते । ततो न तत्र 'बाहुलका'दित्युल्लेखस्याऽऽवश्यकत्वम् । ता. प्रतौ टिप्पण्यामपि केवलं **स्व**रादनतो वेति सूत्रमेव दर्शितम् । न पुनः बाहुलकादित्युल्लिखितम् ।) **३.** अदमत् - **ग.** । **४. ज्ञो** ञः - लुक् - **ताटि.** । **५.** ०हुप्पो वा । **द्वि**वचनस्य बहु० - **क.ख.** । **६.** चिक्खिल्लो । राजादित्वात् साधुः - **ग.** ।

मध्यमस्येत्था-हचौ ॥ ३.१४३ ॥

जं जं ते । युष्मद् । **चतुर्थ्याः**[1] षष्ठी । **तइतुतेतुम्हं०** ॥ ३.१४३ ॥

तृतीयस्य मो-मु-माः ॥ ३.१४४ ॥

हसामो । **इच्च** मोमु० ॥

तुवरामो ।[2] **त्वर**स्तुवर० ॥ ३.१४४ ॥

अत एवैच्-से ॥ ३.१४५ ॥

वसुआइ । वांक् गतौ उत्पूर्वः । [3]**उद्वा**केरोरुम्मावसुआ ॥ ३.१४५ ॥

सिनाऽस्तेः सिः ॥ ३.१४६ ॥

अत्थि तुमं । **द्वि**तीयस्य सिसे इति से । **अ**त्थिस्त्यादिना ॥ ३.१४६ ॥

मि-मो-मैर्म्हि-म्हो-म्हा वा ॥ ३.१४७ ॥

एस म्हि । एतद् । **वै**सेणमिणमो सिना ॥

गय म्हो । गताः स्मः । **ह्रस्वः** सं० ॥ ३.१४७ ॥

अत्थिस्त्यादिना ॥ ३.१४८ ॥

णेरदेदावावे ॥ ३.१४९ ॥

दरिसइ । **वृ**षादीनामरिः ॥

कारेइ । **अ**देल्लुक्यादेरत आः ॥

भावेइ । **उ**वर्णस्याऽऽवः ॥ ३.१४९ ॥

गुर्वादेरविर्वा ॥ ३.१५० ॥

सोसिअं । **यु**वर्णस्य गुणः ॥ ३.१५० ॥

भ्रमेराडो वा ॥ ३.१५१ ॥

[भमाडेइ] । भ्रम् । णिग् । **व**र्तमानापञ्चमीशतृषु वा - ए ॥ ३.१५१ ॥

१. चतुर्थ्यां षष्ठी - **ग.** । २. तुवरामो । ञित्वरिष् सम्भ्रमे । वर्त० महे । **त्व**रस्तु० - **ख.** । ३. उद्वाते० - **मु.** ।

लुगा-ऽऽवी क्त-भाव-कर्मसु[1] ॥ ३.१५२ ॥

अदेल्लुक्यादेरत आः ॥ ३.१५३ ॥

पाडइ । **स**[2]दपतोर्डः ॥

दूसेइ । **रु**षादीनां दीर्घः - दीर्घः ॥

सामलीए । **अ**जातेः पुंसः - ङी । **टा**ङस्ङेरदादिदे० ॥ ३.१५३ ॥

मौ वा ॥ ३.१५४ ॥

इच्च मो-मु-मे वा ॥ ३.१५५ ॥

क्ते ॥ ३.१५६ ॥

नविअं ।[3] **रु**दनमोर्वः ॥

झायं । **ध्या**गोर्झागौ ॥

लूअं । **स्व**राणां स्वराः ॥

हूअं ।[4] भू । **क्ते** हूः ॥ ३.१५६ ॥

एच्च क्त्वा-तुम्-तव्य-भविष्यत्सु ॥ ३.१५७ ॥

हासहिइ । स्यति → इच् । **भ**विष्यति हिरादि० । **व्य**ञ्जनाद० ॥

काऊण । **आः** कृगो० ॥ ३.१५७ ॥

वर्त्तमाना-पञ्चमी-शतृषु वा ॥ ३.१५८ ॥

हसिम । **इ**च्च मोमुमे वा ॥

हसेउ । **दु**सुमु विध्यादिष्वे० - दु ॥

सुणेउ । **चि**जिश्रुहुस्तुलूपूधूगां णो० - ण ॥ ३.१५८ ॥

---

१. [**कारिअं, कराविअं**] । कृ । णिग् । **ऋ**वर्णस्याऽरः । क्तप्रत्य० । सूत्रेण प्रथमे णिग्लोपः । द्वितीये णिग्स्थाने आवि-आदेशः । प्रथमे **व्य**ञ्जनाददन्ते - अकारागमः । **क्ते** इति पदेन अस्य इः । **व्य**ञ्जना० । **अ**देल्लुक्यादेरत आकारः । एवं हस्, क्षमौषि सहने क्षम् । णिग् । शेषं पूर्ववत् । डुकृंग् करणे । कृ । ४ वार णिग् प्रत्ययः । **ऋ**वर्णस्याऽरः । सूत्रेण प्रथमे तृतीये स्थाने णिग्लोपः । द्वितीये चतुर्थे सूत्रेण णिगः स्थाने आवि-आदेशः । कर्मणि ते - क्य । **ई**अइज्जौ क्यस्य - ईअ-इज्ज-आदेशः । **त्या**दी० । **अ**देल्लुक्या० - अत आ । हस् । ४ णिग् । शेषं पूर्ववत् - **कटि.** । **२. श**दपतो० - **क.ख.** । **३.** णुक् स्तुतौ । क्त । **उ**वर्णस्याऽऽवः । **व्य**ञ्जनाददन्ते । अनेन इ - **दी.** । **४.** ह्वेंग् स्पर्द्धायाम् । हूयते स्म । क्त प्र० । **यजा**दिवचेः किति - य्वृत् । **दीर्घ**मवोऽन्त्यम् - दीर्घः - **दी.** ।

ज्जा-ज्जे ॥ ३.१५९ ॥

हसेज्जा[१] । **व**र्त्तमानाभविष्यन्त्योश्च ज्जज्जा वा ॥ ३.१५९ ॥

ईअ-इज्जौ क्यस्य ॥ ३.१६० ॥

होईअइ । **अ**विति हुः । **स्व**राणां स्वराः - ओ ॥

नवेज्ज । णम् । ते । **व**र्तमानाभविष्यन्त्योश्च ज्जज्जा वा । **रु**दनमोर्वः । **व्य**ञ्जनाद० । **व**र्तमानापञ्च० - ए ॥

नविज्जेज्ज । **ई**अइज्जौ० । **व**र्तमानापञ्चमी० - ए ॥

अच्छेज्ज । आसिक् । **ग**मिष्यमासां छः ॥ ३.१६० ॥

दृशि-वचेर्डीस-डुच्चं ॥ ३.१६१ ॥

सी-ही-हीअ भूतार्थस्य ॥ ३.१६२ ॥

इणं । इदम् । अम् । **क्ली**बे स्यमेदमिणमो च ॥ ३.१६२ ॥

व्यञ्जनादीअः ॥ ३.१६३ ॥

हुवीयं[२] । **भु**वेर्होहुव० ॥ ३.१६३ ॥

तेनाऽस्तेरास्यहेसी ॥ ३.१६४ ॥

ज्जात् सप्तम्या इर्वा ॥ ३.१६५ ॥

होज्जइ । **व**र्त्तमानाभवि० - ज्ज ॥ ३.१६५ ॥

भविष्यति हिरादिः ॥ ३.१६६ ॥

होहित्था । भविष्यन्ती स्यथ । **म**ध्यमस्येत्थाहचौ ॥

हसिइ । **व्य**ञ्जनाद० । **ए**च्च क्त्वातुम्त० ॥

काहिइ । **आः** कृगो० ॥ ३.१६६ ॥

मि-मो-मु-मे स्सा-हा न वा ॥ ३.१६७ ॥

मो-मु-मानां हिस्सा-हित्था ॥ ३.१६८ ॥

---

१. हसिज्जा - **क.ख.** । २. हुवीअ - **मु.** ।

मेः स्सं ॥ ३.१६९ ॥

कित्तइस्सं । कृतण् । णिच् । **कृतः** कीर्तिः । **ह्रस्वः** सं० । **सर्वत्र** ल० । स्यामि । **तृतीयस्य** मिः । **मेः** स्सं । **णेरदेदा**० - अत् । **एच्च** क्त्वातुम्तव्य० ॥ ३.१६९ ॥

कृ-दो हं ॥ ३.१७० ॥

श्रु-गमि-रुदि-विदि-दृशि-मुचि-वचि-छिदि-भिदि-भुजां सोच्छं-गच्छं-रोच्छं-वेच्छं-दच्छं-मोच्छं-वेच्छं-छेच्छं-भेच्छं-भोच्छं ॥ ३.१७१ ॥

सोच्छादय इजादिषु हिलुक् च वा ॥ ३.१७२ ॥

सोच्छिइ । स्यति → इच् । **व्य**ञ्जनाद० । **एच्च** क्त्वातु० ॥ ३.१७२ ॥

दु-सु-मु विध्यादिष्वेकस्मिंस्त्रयाणाम् ॥ ३.१७३ ॥

हसामु । **व्य**ञ्जनाद० । **इच्च** मोमुमे वा - आत्वम् ॥

पेच्छसु । प्रपूर्व ईक्षिधातुरात्मनेपदार्थं दर्शितः ॥ ३.१७३ ॥

सोर्हिर्वा ॥ ३.१७४ ॥

देहि । **स्वराणां स्वराः** - एः ॥ ३.१७४ ॥

अत इज्ज-स्विज्ज-हीज्जे-लुको वा ॥ ३.१७५ ॥

हसेज्जसु । पञ्चमी हि सप्तमी यास् च । **दुसुमु** विध्यादिषु० - सु । क्वचिदेकपदेऽपि सन्धिरिति **व्य**ञ्जनाददन्ते इत्यस्य इज्जसु-इकारेण सह **अवर्ण**स्येवर्णादिना० - एत्वम् ॥ ३.१७५ ॥

बहुषु न्तु-ह-मो ॥ ३.१७६ ॥

[१]**हसामो** । **इच्च** मोमु० - आकारः ॥

तुवरंतु । **त्वरे**स्तुवरजअडौ ॥ ३.१७६ ॥

वर्त्तमाना-भविष्यन्त्योश्च ज्ज-ज्जा वा ॥ ३.१७७ ॥

हसेज्ज । **ज्जा**ज्जे - एत्वम् ॥

सुणिज्ज । **चिजि**श्रुहुस्तु० - ण ॥

---

१. बहु० । तुवरंतु । ञित्वरिष् । **त्वरे**० - **क.ख.** ।

अइवाएज्जा । अतिपातयामि[१] । **णे**रदेदा० - अः । **ज्जा**ज्जे - एत्वम् ॥

अइवायावेज्जा । **णे**रदेदा० - आवे ॥ ३.१७७ ॥

मध्ये च स्वरान्ताद् वा ॥ ३.१७८ ॥

होज्जस्सं । **मेः** स्सं ॥ ३.१७८ ॥

क्रियातिपत्तेः ॥ ३.१७९ ॥

[**वण्णणिज्जो**] । वर्णनीय । **वो**त्तरीयानीयतीयकृद्ये ज्जः ॥ ३.१७९ ॥

न्त-माणौ ॥ ३.१८० ॥

अत्र स्थानित्वपरिभाषाया अनित्यत्वाश्रयणाद् न्तादेशे स्याद्युत्पत्तिः ॥

जइ [सि] । [२]**प्या**दय इति **सि** अव्ययम् ॥

निवेसंतो । विशंत् । णिग् । क्रियातिपत्ति स्यस् । **णे**रदेदा० - अत्वम् ॥

सहंतो । षहिं । स्यथास् । **व्य**ञ्जनाद० ॥

तो । तद् । ङसि । **त**दो डोः ॥ ३.१८० ॥

शत्रानशः ॥ ३.१८१ ॥

ई च स्त्रियाम् ॥ ३.१८२ ॥

॥ इति मलधारिश्रीशिष्य-नरचन्द्रविरचिते प्राकृतप्रबोधे तृतीयः पादः ॥

卐 卐 卐

१. अतिपातयति - **क.ख.** । २. **सो**च्छादय(?)इति सि - **ग.** ।

॥ चतुर्थः पादः ॥

इदितो वा ॥ ४.१ ॥

कथेर्वज्जर-पज्जरोप्पाल-पिसुण-संघ-बोल्ल-चव-जंप-सीस-साहाः ॥ ४.२ ॥

पक्षे **कहइ** । कथण् । साध्यत्वादत्र णिजभावः[१] । णिचि वा **णे**रदेदेति अः[२] । **अ**देल्लुक्यादेरत आः । **स्व**राणां स्वरा इत्याकारस्य अत्वम् ॥ ४.२ ॥

दुःखे णिव्वरः ॥ ४.३ ॥

जुगुप्सेर्झुण-दुगुच्छ-दुगुंछाः ॥ ४.४ ॥

[जुगुच्छइ] । **ह्र**स्वात् थ्यश्च०[३] ॥ ४.४ ॥

बुभुक्षि-वीज्योर्णीरव-वोज्जौ ॥ ४.५ ॥

वीजमिवाऽऽचरतीति **कर्तुः** क्विप्० ॥ ४.५ ॥

ध्या-गोर्झा-गौ ॥ ४.६ ॥

झाअइ । **स्व**रादनतो वा - अत् ॥ ४.६ ॥

ज्ञो जाण-मुणौ ॥ ४.७ ॥

णायं[४] । **म्न**ज्ञोर्णः ॥

जाणिऊण । **ए**च्च क्त्वातुम्० ॥ ४.७ ॥

उदो ध्मो धुमा ॥ ४.८ ॥

---

१. 'प्रायो ण्यन्ताश्चुरादय' इति न्यायात् साध्यत्वाद् वा णिजभावः - **दी.** । २. **णे**रदेदेति आत्व - **ख.ग.** । ३. पक्षे **ह्र**स्वात् थ्यश्च० - छ - **क.ख.** । ४. नायं - **ख.** ।

श्रदो धो दहः ॥ ४.९ ॥

पिबेः पिज्ज-डल्ल-पट्ट-घोट्टाः ॥ ४.१० ॥

पक्षे **पिअइ** । पां । **स्व**रादनतो वा - अत् । **स्व**राणां स्वराः - इः ॥ ४.१० ॥

उद्वाकेरोरुम्मा-वसुआ ॥ ४.११ ॥[१]

निद्राकेरोहीरोंघौ ॥ ४.१२ ॥[१]

आघ्रेराइग्घः ॥ ४.१३ ॥

स्नाकेरब्भुत्तः ॥ ४.१४ ॥[१]

ण्हाइ । **सू**क्ष्मश्नष्णस्नेति ण्हः[२] ॥ ४.१४ ॥

समः स्त्यः खाः ॥ ४.१५ ॥

स्थष्ठा-थक्क-चिट्ठ-निरप्पाः ॥ ४.१६ ॥

उट्ठिओ । **स्व**रादन० । **क्ते** - इः । **लु**गित्यालुक् ॥

पट्ठाविओ । **लु**गावीक्तभावेति आविः । **लु**गित्यालुक् ॥ ४.१६ ॥

उदष्ठ-कुक्कुरौ ॥ ४.१७ ॥

म्लेर्वा-पव्वायौ ॥ ४.१८ ॥

[३]**मिलाइ** । **ला**दिति इः ॥ ४.१८ ॥

निर्मो निम्माण-निम्मवौ ॥ ४.१९ ॥

क्षेर्णिज्झरो वा ॥ ४.२० ॥

झिज्जइ । **क्षः** ख इति झः । **म**ध्ये च स्वरान्ताद् वा - ज्जः ॥ ४.२० ॥

छदेर्णेर्णुम-नूम-सन्नुम-ढक्कौम्वाल-पव्वालाः ॥ ४.२१ ॥

छायइ । **णे**रदेदावावे ॥ ४.२१ ॥

---

१. (त्रिष्वपि स्थानेषु के-स्थाने) ते - **मु.** । २. ण्हः । **सम**ः० । सङ्ख्यायां क्तेः (?) । **स्थष्ठा**० - **क.ख.** । ३. म्ले० । क्षेर्णि० - **ग.** ।

निव्रि-पत्योर्णिहोडः ॥ ४.२२ ॥

निवारइ । वृग् । णिग् । **ऋ**वर्णस्याऽर**ः** - अर् । तिव् → इच् । **णे**रदेदा० - एत्वम् । **अ**देल्लुक्यादेरत आः ॥

पाडेइ । **स**दपतोर्डः ॥ ४.२२ ॥

दूङो दूमः ॥ ४.२३ ॥

धवलेर्दुमः ॥ ४.२४ ॥

धवलं करोति णिच् धवलइ । णेरत्वे बाहुलकाददेल्लुक्यादेर्न । **स्व**राणां स्वरा वा - पुनरत्वम् ॥ ४.२४ ॥

तुलेरोहामः ॥ ४.२५ ॥

विरिचेरोलुण्डोल्लुण्ड-पल्हत्थाः ॥ ४.२६ ॥

विरेअइ । **यु**वर्णस्य गुणः ॥ ४.२६ ॥

तडेराहोड-विहोडौ ॥ ४.२७ ॥

मिश्रेर्वीसाल-मेलवौ[१] ॥ ४.२८ ॥

उद्धूलेर्गुण्ठः ॥ ४.२९ ॥

भ्रमेस्तालिअण्ट-तमाडौ ॥ ४.३० ॥

भामेइ । **अ**देल्लुक्यादे० ॥

भमाडेइ । **भ्र**मेराडो वेति णेराडः ॥

भमावेइ । **णे**रदेदा० - आवे ॥ ४.३० ॥

नशेर्विउड-नासव-हारव-विप्पगाल-पलावाः ॥ ४.३१ ॥

दृशेर्दाव-दंस-दक्खवाः ॥ ४.३२ ॥

दरिसइ । **वृ**षादीनामरिः ॥ ४.३२ ॥

उद्घटेरुग्गः ॥ ४.३३ ॥

---

१. ०मेलवौ । उद्धूले० । धूलिमुत्क्षिपति । **णिज्** बहुलं - णिच् । पक्षे **णे**रदेदावा० । भ्रमे० - **ख.** ।

स्पृहः सिहः ॥ ४.३४ ॥

सम्भावेरासंघः ॥ ४.३५ ॥

उन्नमेरुत्थंघोल्लाल-गुलुगुंछोप्पेलाः ॥ ४.३६ ॥

उन्नावइ[१] । **रुदनमोर्वः** ॥ ४.३६ ॥

प्रस्थापेः पट्ठव-पेण्डवौ ॥ ४.३७ ॥

विज्ञपेर्वोक्का-ऽवुक्कौ ॥ ४.३८ ॥

विण्णवइ । **म्न**ज्ञोर्णः[२] ॥ ४.३८ ॥

अर्पेरल्लिव-चच्चुप्प-पणामाः ॥ ४.३९ ॥

[अप्पेइ] । ऋंक् गतौ अथवा ऋं प्रापणे च । ऋच्छति इयर्ति वा कश्चित् । णिग् । **अर्ति**ह्री इत्यादिना पोऽन्तः । **पुस्पौ** - गुणः-अर् । **णे**रदे० - एत् ॥ ४.३९ ॥

यापेर्जवः ॥ ४.४० ॥

प्लावेरोम्वाल-पव्वालौ ॥ ४.४१ ॥

पावेइ[३] । च्युंङ् ज्युङ् प्लुङ् गतौ । **उवर्णस्या**ऽवः ॥ ४.४१ ॥

विकोशेः पक्खोडः ॥ ४.४२ ॥

कुशच् श्लेषे विपूर्वः[४] । विकोशनं विकोशः । **भावाकर्त्रो**र्घञ् ॥ ४.४२ ॥

रोमन्थेरोग्गाल-वग्गोलौ ॥ ४.४३ ॥

कमेर्णिहुवः ॥ ४.४४ ॥

प्रकाशेर्णुव्वः ॥ ४.४५ ॥

कम्पेर्विच्छोलः ॥ ४.४६ ॥

---

१. उन्नामइ - **मु.** । **२. म्न**ज्ञोर्णः । **णे**रदेदा० । **स्व**राणां स्वराः - [ए]कारः ह्रस्वश्च । प्लावे० - **क.ग.** । **३.** च्युङ् ज्युङ् जुङ् प्रुङ् प्लुङ् इति दण्डकधातुः । प्लु । प्लवन्तं प्रयुङ्क्ते, णिग् । **णे**रदेदा० - एत् । **स**र्वत्रेति ललोपः । **उ**वर्ण० - **ख.** । **४.** ०विपूर्वः । दोले० - **क.** । ०विपूर्वः । रोम० । रोमन्थं करोति, **रोम**न्थाद् व्याप्यादुच्चर्वणे - णिग् । **त्र्यन्त्य०** - अलुक् । प्रका० । कशिक् गतिशातनयोः (?) । टुवेपृङ् केपृङ् गेपृङ् कपुङ् चलने । दोले० - **ख.** ।

आरोपेर्वलः ॥ ४.४७ ॥

दोले रङ्खोलः ॥ ४.४८ ॥

दुलण् उत्क्षेपे ॥ ४.४८ ॥

रञ्जे रावः ॥ ४.४९ ॥

घटेः परिवाडः ॥ ४.५० ॥

वेष्टेः परिआलः ॥ ४.५१ ॥

वेढेइ[१] । **क**गटडेति षलोपे **वेष्टः** इत्यनेन टस्य ढः ॥ ४.५१ ॥

क्रियः किणो, वेस्तु के[२] **च ॥ ४.५२ ॥**

विक्किणइ । **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥ ४.५२ ॥

भियो भा-बीहौ ॥ ४.५३ ॥

भाइअं[३] । क्त । **स्व**रादनतो वा - अत् । **क्ते** - इः ॥ ४.५३ ॥

आलीडोऽल्ली ॥ ४.५४ ॥

[४]**अल्लिअइ** । लीङ्च् श्लेषणे । **स्व**रादन० । **स्व**राणां स्वराः - इः ॥

अल्लीणो । [५]**क्ते**नाऽप्फुण्णादयः ॥ ४.५४ ॥

निलीङेर्णिलीअ-णिलुक्क-णिरिग्घ-लुक्क-लिक्क-ल्हिक्काः ॥ ४.५५ ॥

निलिज्जइ । **म**ध्ये च स्वरान्ताद् वा - ज्जः । **ह्रस्वः** सं० ॥ ४.५५ ॥

विलीङेर्विरा ॥ ४.५६ ॥

रुके[६] **रुञ्ज-रुण्टौ ॥ ४.५७ ॥**

[७]टुक्षुरुकुंक् शब्दे । **रवइ** । **उवर्ण**स्याऽवः - अव् ॥ ४.५७ ॥

---

१. वेष्टि वेष्टने - **खटि.** । २. वेस्तु के च - **मु.** । ३. ञिभींक् भये । बिभेति स्म - **खटि.** । ४. अल्लियइ । **स्व**राद० - **क.ख.** । ५. क्ते प्रत्यय नाणादयः(?) - **ग.** । ६. रुते० - **मु.** । ७. रुके० । रवइ - **क.ख.** ।

श्रुटेर्हणः ॥ ४.५८ ॥

सुणइ । **चि**जि० ॥ ४.५८ ॥

धूगेर्धुवः ॥ ४.५९ ॥

धुणइ । **चि**जिश्रिहुस्तु० - णो ह्रस्वश्च ॥ ४.५९ ॥

भुवेर्हो-हुव-हवाः ॥ ४.६० ॥

उब्भुअइ । भुअ आदेशः ॥ ४.६० ॥

अविति हुः ॥ ४.६१ ॥

पृथक्-स्पष्टे णिव्वडः ॥ ४.६२ ॥

प्रभौ हुप्पो वा ॥ ४.६३ ॥

क्ते हूः ॥ ४.६४ ॥

कृगेः कुणः ॥ ४.६५ ॥

काणेक्षिते णिआरः ॥ ४.६६ ॥

निष्टम्भा-ऽवष्टम्भे णिट्ठुह-संदाणं ॥ ४.६७ ॥

श्रमे वावंफः ॥ ४.६८ ॥

मन्युनौष्ठमालिन्ये णिव्वोलः ॥ ४.६९ ॥

शैथिल्य-लम्बने पयल्लः ॥ ४.७० ॥

निष्पाता-ऽऽच्छोटे णीलुंछः ॥ ४.७१ ॥

क्षुरे कम्मः ॥ ४.७२ ॥

चाटौ गुललः ॥ ४.७३ ॥

स्मरेर्झर-झूर-भर-भल-लढ-विम्हर-सुमर-पयर-पम्हुहाः ॥ ४.७४ ॥

विस्मुः पम्हुस-विम्हर-वीसराः ॥ ४.७५ ॥

व्याहृगेः कोक्क-पोक्कौ ॥ ४.७६ ॥

प्रसरेः पयल्लोवेल्लौ ॥ ४.७७ ॥

महमहो गन्धे ॥ ४.७८ ॥

निःसरेर्णीहर-नील-धाड-वरहाडाः ॥ ४.७९ ॥

नीसरइ । लुँकि निरः - दीर्घः ॥ ४.७९ ॥

जाग्रेर्जग्गः ॥ ४.८० ॥

व्याप्रेराअड्डः ॥ ४.८१ ॥

संवृगेः साहर-साहट्टौ ॥ ४.८२ ॥

आदृङेः सन्नामः ॥ ४.८३ ॥

प्रहृगेः सारः ॥ ४.८४ ॥

अवतरेरोह-ओरसौ ॥ ४.८५ ॥

ओअरइ । **अ**वापोते - ओत्वम् ॥ ४.८५ ॥

शकेश्चय-तर-तीर-पाराः ॥ ४.८६ ॥

सक्कइ । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥

चयइ । त्यज् । **त्यो**ऽचैत्ये - चः ॥ ४.८६ ॥

फक्कस्थक्कः ॥ ४.८७ ॥

श्लाघः सलहः ॥ ४.८८ ॥

खचेर्वेअडः ॥ ४.८९ ॥

[१]खचि सौत्रधातुः सम्बन्धनार्थः ॥ ४.८९ ॥

पचेः सोल्ल-पउल्लौ[२] ॥ ४.९० ॥

मुचेश्छड्डा-ऽवहेड-मेल्लोस्सिक्क-रेअव-णिल्लुंछ-धंसाडाः ॥ ४.९१ ॥

दुःखे णिव्वलः ॥ ४.९२ ॥

वञ्चेर्वेहव-वेलव-जूरवोमच्छाः ॥ ४.९३ ॥

---

१. खचि सौत्रः सम्बन्धनार्थः । अथवा खचशहेरश्वत्(?) इति एनं केचित् खचंश् इति पठन्ति - **ख.** । २. ०पउलो - **मु.** ।

रुचेरुग्गहा-ऽवह-विडविड्डाः ॥ ४.९४ ॥

समारचेरुवहत्थ-सारव-समार-केलायाः ॥ ४.९५ ॥

सिचेः सिंच-सिंपौ ॥ ४.९६ ॥

सेअइ । **युवर्णस्य** गुणः ॥ ४.९६ ॥

प्रच्छः पुच्छः ॥ ४.९७ ॥

गर्जेर्बुक्कः ॥ ४.९८ ॥

वृषे ढिक्कः ॥ ४.९९ ॥

राजेरग्घ-छज्ज-सह-रीर-रेहाः ॥ ४.१०० ॥

मस्जेराउड्ड-णिउड्ड-बुड्ड-खुप्पाः ॥ ४.१०१ ॥

पुञ्जेरारोल-वमालौ ॥ ४.१०२ ॥

पुञ्जिः सौत्रः ॥ ४.१०२ ॥

लस्जेर्जीहः ॥ ४.१०३ ॥

तिजेरोसुक्कः ॥ ४.१०४ ॥

तेअणं । [१]तिजि क्षमानिशानयोः । तिज्यते निशायते तेजनम्, अनट् ॥४.१०४॥

मृजेरुग्घुस-लुंछ-पुंछ-पुंस-फुस-पुस-लुह-हुल-रोसाणाः ॥ ४.१०५ ॥

मज्जइ । **ऋ**तोऽत् । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥ ४.१०५ ॥

भञ्जेर्वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड-विर-पविरंज-करंज-नीरंजाः ॥ ४.१०६ ॥

अनुव्रजेः पडिअग्गः ॥ ४.१०७ ॥

अणुवच्चइ । **व्र**जनृतमदां च्चः ॥ ४.१०७ ॥

अर्जेर्विढवः ॥ ४.१०८ ॥

युजो जुंज-जुज्ज-जुप्पाः ॥ ४.१०९ ॥

---

१. तिज् क्षमानिशानयोः । तेअणं । निशायते तेजनं अनट् - **ख.** । तेअणं । निशायते तेजनं अनट् - **क.** ।

भुजो भुंज-जिम-जेम-कम्माण्ह-चमढ-समाण-चड्डाः ॥ ४.११० ॥

वोपेन कम्मवः ॥ ४.१११ ॥

उवभुंजइ[१] । भुजो भुंजजिमजेम० ॥ ४.१११ ॥

घटेर्गढः ॥ ४.११२ ॥

समो गलः ॥ ४.११३ ॥

हासेन स्फुटेर्मुरः ॥ ४.११४ ॥

मण्डेश्चिंच-चिंचअ-चिंचिल्ल-रीड-टिविडिक्काः ॥ ४.११५ ॥

तुडेस्तोड-तुट्ट-खुट्ट-खुडोक्खुडोल्लुक्क-णिलुक्क-लुक्कोल्लूराः ॥ ४.११६ ॥

घूर्णो घुल-घोल-घुम्म-पहल्लाः ॥ ४.११७ ॥

विवृतेर्ढंसः ॥ ४.११८ ॥

विवट्टइ । वृत् । ते → इच् । **व्यञ्जनाद०** । **ऋवर्णस्याऽरः** । **र्त्तस्याऽधूर्त्तादौ – ट्टः** ॥ ४.११८ ॥

क्वथेरट्टः ॥ ४.११९ ॥

क्वथे निष्पाके । **कढइ** । **क्वथवर्द्धां ढः** ॥ ४.११९ ॥

ग्रन्थो गंठः[२] **॥ ४.१२० ॥**

गंठी । ग्रन्थश् सन्दर्भे ।[३] ग्रन्थनं ग्रन्थिः । पदिपठिपचिस्थलीत्यादिना (उणादि० ६०७) इः । सि । **अन्त्यव्यञ्जनस्य** । **अक्लीबे सौ – दीर्घः** ॥ ४.१२० ॥

मन्थेर्घुसल-विरोलौ ॥ ४.१२१ ॥

ह्लादेरवअच्छः ॥ ४.१२२ ॥

नेः सदो मज्जः ॥ ४.१२३ ॥

एत्थ[४] ।[५] अत्र । **त्रपो हिहत्थाः** । **एच्छय्यादौ** ।[६] ४.१२३ ॥

---

१. उवहुञ्जइ – **मु.** । २. ग्रन्थेर्गण्ठः – **मु.** । ३. ०सन्दर्भे । पदिपठि० – **क.ख.** । ४. (अत्ता इत्यत्र) आत्मन् । **ह्रस्वः सं०** । **अधो मन०** । **पुंस्यन आणो राजवच्च** इति बलात् **राज्ञः – आ** । **अन्त्येति** सिलुक् – **खटि.** । ५. एत्थ । एतद् । अत्र – **ग.** । ६. ०य्यादौ । **[णुमज्जइ]** षद्लृं । षद् निर् – पू० । **द्विन्योरुत् – उत्वम्** । **वाऽऽदौ – णु** । छिदे० – **ख.** ।

छिदेर्दुहाव-णिच्छल्ल-णिज्झोड-णिव्वर-णिल्लूर-लूराः ॥ ४.१२४ ॥

छिंदइ ।[1] छिदूंपी द्वैधीकरणे । **छिदभिदो न्दः** ॥ ४.१२४ ॥

आङा ओअंदोद्दालौ ॥ ४.१२५ ॥

[2]**अच्छिंदइ** । **तैलादि** द्वित्वम् । **ह्रस्वः** सं० ॥ ४.१२५ ॥

मृदो मल-मढ-परिहट्ट-खड्डु-चड्डु-मड्डु-पन्नाडाः ॥ ४.१२६ ॥

स्पन्देश्चुलुचुलः ॥ ४.१२७ ॥

निरः पदेर्वलः ॥ ४.१२८ ॥

निप्पज्जइ । **स्विदां** ज्जः ॥ ४.१२८ ॥

विसंवदेर्विअट्ट-विलोट्ट-फंसाः ॥ ४.१२९ ॥

शदो झड-पक्खोडौ ॥ ४.१३० ॥

आक्रन्देर्णीहरः ॥ ४.१३१ ॥

खिदेर्जूर-विसूरौ ॥ ४.१३२ ॥

खिज्जइ ।[3] खिदिंच् दैन्ये । **स्विदां** ज्जः ॥ ४.१३२ ॥

रुधेरुत्थंघः ॥ ४.१३३ ॥

रुंधइ ।[4] रुधूंपी आवरणे । **रुधो** न्धम्भौ च ॥ ४.१३३ ॥

निषेधेर्हक्कः ॥ ४.१३४ ॥

क्रुधेर्जूरः ॥ ४.१३५ ॥

कुज्झइ ।[5] क्रुधंच् कोपे ।[6] **युधबुधगृधक्रुधसिधमुहां** ज्झः ॥ ४.१३५ ॥

जनो जा-जम्मौ ॥ ४.१३६ ॥

तनेस्तड-तड्डु-तड्डुव-विरल्लाः ॥ ४.१३७ ॥

तृपस्थिप्पः ॥ ४.१३८ ॥

---

१. छिंदइ । **छिदभिदो** न्दः - **क.ख.** । २. आछिंदइ - **क.ग.** । ३. खिज्जइ । **स्विदां** ज्जः - **क.ख.** । ४. रुंधइ । रुधो० - **क.ख.** । ५. कुज्झइ । युध० - **क.ख.** । ६. ०कोपे । क्रपि कृपायाम् । **युध०** - **ग.** ।

उपसर्पेरल्लिअः ॥ ४.१३९ ॥

कृतगुणस्येति भणनात् **ऋ**वर्णस्याऽर इत्युपान्त्यस्याऽपि अर् ॥ ४.१३९ ॥

सन्तपेर्झंखः ॥ ४.१४० ॥

तपिंच् ऐश्वर्ये । **संतप्पइ** । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥ ४.१४० ॥

व्यापेरोअग्गः ॥ ४.१४१ ॥

वावेइ । **व**र्त्तमानापञ्चमीशतृषु वा - एत्वम् ॥ ४.१४१ ॥

समापेः समाणः ॥ ४.१४२ ॥

क्षिपेर्गलत्था-ऽड्डुक्ख-सोल्ल-पेल्ल-णोल्ल-छुह-हुल-परी-घत्ताः ॥ ४.१४३ ॥

खिवइ । **क्षः** खः० । प्राकृतत्वान्न गुणः ॥ ४.१४३ ॥

उत्क्षिपेर्गुलगुंछोत्थंघा-ऽल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक्क-हक्खुवाः ॥ ४.१४४ ॥

आक्षिपेर्णीरवः ॥ ४.१४५ ॥

स्वपेः कमवस-लिस-लोट्टाः ॥ ४.१४६ ॥

सुवइ ।[1] ञिष्वपंक् शये । **स्व**पावुच्च ॥ ४.१४६ ॥

वेपेरायंबा-ऽऽयज्झौ ॥ ४.१४७ ॥

विलपेर्झंख-वडवडौ ॥ ४.१४८ ॥

लिपो लिंपः ॥ ४.१४९ ॥

[2]गुपेर्विर-णडौ ॥ ४.१५० ॥

गुपच् व्याकुलत्वे । पक्षे **[गुप्पइ]** । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥ ४.१५० ॥

क्रपोऽवहो णिः ॥ ४.१५१ ॥

अवहावेइ ।[3] क्रपि कृपायाम् । **णे**रदेदावावे ॥ ४.१५१ ॥

प्रदीपेस्तेअव-संदुम-संधुक्का-ऽब्भुत्ताः ॥ ४.१५२ ॥

पलीवेइ ।[4] दीपैचि दीप्तौ । **प्रदीपि**दोहदे लः ॥ ४.१५२ ॥

---

१. सुवइ । **स्व**पा० - **क.ख.** । २. गुप्येर्वि० - **मु.** । ३. ०हावेइ । **णे**रदे० - **क.ख.** । ४. ०वेइ । **प्रदीपि**० - **क.ख.** ।

लुभेः संभावः ॥ ४.१५३ ॥

लुब्भइ[१] । लुभच् गार्द्ध्ये । **श**कादीनां द्वित्वमिति प्राप्तौ **द्वि**तीयतुर्ययोरुपरि० ॥ ४.१५३ ॥

क्षुभेः खउर-पड्डुहौ ॥ ४.१५४ ॥

आङो रभे रंभ-ढवौ ॥ ४.१५५ ॥

उपालम्भेर्झंख-पच्चार-पेलवाः ॥ ४.१५६ ॥

अवेर्जृम्भो जंभा ॥ ४.१५७ ॥

भाराक्रान्ते नमेर्णिसुढः ॥ ४.१५८ ॥

विश्रमेर्णिव्वा ॥ ४.१५९ ॥

वीसमइ[२] । श्रमूच् खेदतपसोः । **लु**प्तयरव० - **दी**र्घः ॥ ४.१५९ ॥

आक्रमेरोहावोत्थारच्छुंदाः ॥ ४.१६० ॥

भ्रमेष्टिरिटिल्ल-ढुंढुल्ल-ढंढल्ल-चक्कम्म-भम्मड-भमड-भमाड-तलअंट-झंट-झंप-भुम-गुम-फुम-फुस-ढुम-ढुस-परी-पराः ॥ ४.१६१ ॥

गमेरई-अइच्छा-ऽणुवज्जा-ऽवज्जसोक्कुसा-ऽक्कुस-पच्चड्डु-पच्छंद-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्क-पदअ-रंभ-परिअल्ल-वोल-परिअल-णिरिणास-णिवहा-ऽवसेहा-ऽवहराः ॥ ४.१६२ ॥

णीहम्मइ । **र्लुकि** निरः - **दी**र्घः ॥ ४.१६२ ॥

आङा अहिपच्चुअः ॥ ४.१६३ ॥

आगच्छइ । **ग**मिष्यमासां छः ॥ ४.१६३ ॥

समा अब्भिडः ॥ ४.१६४ ॥

अभ्याङोम्मत्थः ॥ ४.१६५ ॥

प्रत्याङा पलोट्टः ॥ ४.१६६ ॥

पच्चागच्छइ । **त्यो**ऽचैत्ये - चः । **ग**मिष्य० ॥ ४.१६६ ॥

---

१. लुब्भइ । शका० - **क.ख.** । २. ०मइ । लुप्त० - **क.ख.** ।

शमेः पडिसा-परिसामौ ॥ ४.१६७ ॥

रमेः संखुड्ड-खेड्डोब्भाव-किलिकिंच-कोट्टुम-मोट्टाय-णीसर-वेल्लाः ॥ ४.१६८ ॥

पूरेरग्घाडा-ऽग्घवोद्धुमां-ऽगुमा-ऽहिरेमाः ॥ ४.१६९ ॥

त्वरस्तुवर-जअडौ ॥ ४.१७० ॥

त्यादि-शत्रोस्तूरः ॥ ४.१७१ ॥

अत एव सूत्रादात्मनेपदस्याऽनित्यत्वाद् वा त्वरेरात्मनेपदिनोऽपि शतृप्रत्ययः ॥ ४.१७१ ॥

तुरोऽत्यादौ ॥ ४.१७२ ॥

क्षुरः खिर-झर-पज्झर-पच्चड-णिच्चल-णिट्टुआः ॥ ४.१७३ ॥

उच्छल उत्थल्लः ॥ ४.१७४ ॥

विगलेस्थिप्प-णिट्टुहौ ॥ ४.१७५ ॥

दलि-वल्योर्विसट्ट-वंफौ ॥ ४.१७६ ॥

भ्रंशेः फिड-फिट्ट-फुड-फुट्ट-चुक्क-भुल्लाः ॥ ४.१७७ ॥

नशेर्णिरणास-णिवहा-ऽवसेह-पडिसा-सेहा-ऽवहराः ॥ ४.१७८ ॥

पक्षे [**नस्सइ**] । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥ ४.१७८ ॥

अवात् काशो वासः ॥ ४.१७९ ॥

ओवासइ[१] । काशृङ् दीप्तौ । **अ**वापोते - अव → ओ ॥ ४.१७९ ॥

सन्दिशेरप्पाहः ॥ ४.१८० ॥

दृशो निअच्छ-पेच्छा-ऽवयच्छा-ऽवयज्झ-वज्ज-सव्वव-देक्खौअक्खा-ऽवक्खा-ऽवअक्ख-पुलोअ-पुलअ-निआ-ऽवआस-पासाः ॥ ४.१८१ ॥

पुलोएइ । **स्व**रादनतो वा - अत् । **व**र्तमानापञ्चमीशतृषु वा - ए ॥ ४.१८१ ॥

स्पृशः फास-फंस-फरिस-छिव-छिहा-ऽऽलुंखा-ऽऽलिहाः ॥ ४.१८२ ॥

---

१. ओआसइ । **अ**वापोते - ओ - **क**. ।

प्रविशे रिअः ॥ ४.१८३ ॥

प्रान्मृश-मुषोर्म्हुसः ॥ ४.१८४ ॥

पिषेर्णिवह-णिरिणास-णिरिणज्ज-रोंच-चड्डाः ॥ ४.१८५ ॥

पीसइ । पिष्लृंप् संचूर्णने । रुषादीनां दीर्घः ॥ ४.१८५ ॥

भषेर्भुक्कः ॥ ४.१८६ ॥

कृषेः कड्ढ-साअड्ढां-ऽचा-ऽणच्छा-ऽयंछा-ऽऽइंछाः ॥ ४.१८७ ॥

[करिसइ] । पक्षे **वृ**षादीनामरिः ॥ ४.१८७ ॥

असावक्खोडः ॥ ४.१८८ ॥

गवेषेर्ढुंढुल्ल-ढंढोल-गमेस-घत्ताः ॥ ४.१८९ ॥

श्लिषेः सामग्गा-ऽवयास-परिअंताः ॥ ४.१९० ॥

सिलेसइ । लादिति इः । युवर्णस्य गुणः ॥ ४.१९० ॥

म्रक्षेश्चोप्पडः ॥ ४.१९१ ॥

काङ्क्षेराहा-ऽहिलंघा-ऽहिलंख-वच्च-वंफ-मह-सिह-विलुंपाः ॥ ४.१९२ ॥

प्रतीक्षेः सामय-विहीर-विरमालाः ॥ ४.१९३ ॥

तक्षेस्तच्छ-चच्छ-रंप-रंफाः ॥ ४.१९४ ॥

विकसेः कोआस-वोसट्टौ ॥ ४.१९५ ॥

हसेर्गुंजः ॥ ४.१९६ ॥

स्त्रंसेर्ल्हस-डिंभौ ॥ ४.१९७ ॥

त्रसेर्डर-बोज्ज-वज्जाः ॥ ४.१९८ ॥

न्यसो णिम-णुमौ ॥ ४.१९९ ॥

पर्यसः पलोट्ट-पल्लट्ट-पल्हत्थाः ॥ ४.२०० ॥

निःश्वसेर्झंखः ॥ ४.२०१ ॥

उल्लसेरूसलोसुंभ-णिल्लस-पुलआअ-गुंजोल्ला-ऽऽरोआः ॥ ४.२०२ ॥

भासेर्भिसः ॥ ४.२०३ ॥

ग्रसेर्घिसः ॥ ४.२०४ ॥

अवाद् गाहेर्वाहः ॥ ४.२०५ ॥

ओवाहइ । **अ**वापोते - ओत्वम् ॥ ४.२०५ ॥

आरुहेश्चड-वलग्गौ ॥ ४.२०६ ॥

आरुहइ । बाहुलकात् न **युवर्णस्य** गुण**:** ॥ ४.२०६ ॥

मुहेर्गुम्म-गुम्मडौ ॥ ४.२०७ ॥

मुज्झइ । **यु**धबुधगुधेति ज्झ**:** ॥ ४.२०७ ॥

दहेरहिऊला-ऽऽलुंखौ ॥ ४.२०८ ॥

डहइ । **दं**शदहोर्ड**:** ॥ ४.२०८ ॥

ग्रहो [१]बल-गेण्ह-हर-पंग-निरुवारा-ऽहिपच्चुआः ॥ ४.२०९ ॥

क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् ॥ ४.२१० ॥

घेत्तुं । बाहुलकात् **व्य**ञ्जनाददन्ते न भवति । **क्त्व**स्तुमत्तूणतुआणा**:** ॥

गेण्हिअ । **ग्र**हो बलगेण्ह० । क्त्वा । **क्त्व**स्तुम० - अत् । **व्य**ञ्जनाद० । **ए**च्च क्त्वातुम्तव्य० ॥ ४.२१० ॥

वचो वोत् ॥ ४.२११ ॥

रुद-भुज-मुचां तोऽन्त्यस्य ॥ ४.२१२ ॥

सर्वेषु **यु**वर्णस्य गुण**:** ॥ ४.२१२ ॥

दृशस्तेन ट्ठः ॥ ४.२१३ ॥

आः कृगो भूत-भविष्यतोश्च ॥ ४.२१४ ॥

काहीअ । **सी**हीहीअ भूतार्थस्य ॥

काहिइ । **भ**विष्यति हिरादि**:** ॥ ४.२१४ ॥

---

१. ग्रहो वल० - **मु.** ।

गमिष्यमासां छः ॥ ४.२१५ ॥

यमूं उपरमे । आसिक् उपवेशने । **अच्छइ**[1] । **तै**लादिप्रसङ्गे **द्वि**तीयतु० । **ह्रस्वः** सं० ॥ ४.२१५ ॥

छिदं[2]-भिदो न्दः ॥ ४.२१६ ॥

युध-बुध-गृध-क्रुध-सिध-मुहां ज्झः ॥ ४.२१७ ॥

रुधो न्ध-म्भौ च ॥ ४.२१८ ॥

सद-पतोर्डः ॥ ४.२१९ ॥

क्वथ-वर्धां ढः ॥ ४.२२० ॥

क्वथे निष्पाके । **[पवयकलयलो]** । प्लवगकलकल**ः** ॥ ४.२२० ॥

वेष्टः ॥ ४.२२१ ॥

समो ल्लः ॥ ४.२२२ ॥

वोदः ॥ ४.२२३ ॥

स्विदां ज्जः ॥ ४.२२४ ॥

सिज्जिरीए । ष्विदांच् गात्रप्रक्षरणे । स्विद्यतीत्येवंशीला, तृन् । **शी**लाद्यर्थस्येति **र**ः[3] ॥४.२२४॥

व्रज-नृत-मदां च्चः ॥ ४.२२५ ॥

रुद-नमोर्वः ॥ ४.२२६ ॥

रुवइ । गुणे सति **स्व**राणां स्वराः, बाहुलकाद् वा गुणविकल्प**ः** ॥ ४.२२६ ॥

उद्विजः ॥ ४.२२७ ॥

खाद-धावोर्लुक् ॥ ४.२२८ ॥

सृजो रः ॥ ४.२२९ ॥

सृजंत् विसर्गे । **वोसिरामि** । व्युत्सृजामि । **इ**त् कृपादौ । **मौ** वा - आत्वम् । **गो**णादय इति व्युदो वो इत्यादेश**ः** ॥ ४.२२९ ॥

---

१. गच्छइ - **क.** । २. छिदि० - **मु.** । ३. ०स्येव - **ग.** ।

शकादीनां द्वित्वम् ॥ ४.२३० ॥

लग् । लगे संगे । मग् । उखनखणख० । प्राकृतलक्षणप्रवृत्ते**र्नो व्य**ञ्जनस्येति[1] न भवति ॥ ४.२३० ॥

स्फुटि-चलेः ॥ ४.२३१ ॥

प्रादेर्मीलेः ॥ ४.२३२ ॥

[2]**सम्मीलइ** । **व**र्गेऽन्त्यो वा - म् ॥

[उम्मीलइ] । उन्मीलति । **क**गटडेति दलोपे **अ**नादौ० ॥ ४.२३२ ॥

उवर्णस्याऽवः ॥ ४.२३३ ॥

[3]**निहवइ** । ह्नुंग्क् अपनयने । बाहुलकात् **सू**क्ष्मश्नष्णस्नेत्यभावे **अ**धोमनयाम् - नलुक् ॥ ४.२३३ ॥

ऋवर्णस्याऽरः ॥ ४.२३४ ॥

वृषादीनामरिः ॥ ४.२३५ ॥

रुषादीनां दीर्घः ॥ ४.२३६ ॥

सूसइ । शुषंच् शोषणे ॥ ४.२३६ ॥

युवर्णस्य गुणः ॥ ४.२३७ ॥

मोत्तूण । **रु**दभुजमुचां तो० ॥

[उड्डीणो] । **क्ते**नाऽप्फुण्णादयः - णो ॥ ४.२३७ ॥

स्वराणां स्वराः ॥ ४.२३८ ॥

चिणइ । **चि**जिश्रुहुस्तु० - ण ॥

रुवइ । **रु**दनमोर्वः ॥ ४.२३८ ॥

व्यञ्जनाददन्ते ॥ ४.२३९ ॥

सिंचइ । **सिचेः** सिंचसिंपौ ॥

रुंधइ । **रु**धो न्धम्भौ च ॥ ४.२३९ ॥

स्वरादनतो वा ॥ ४.२४० ॥

झाइ । **ध्या**गोर्झागौ ॥

---

१. ०स्येति लोपो न - **ग.** । २. संमीलइ - **मु.** । ३. ह्नुङ्। निण्हवइ । हु । निहवइ - **मु.** । (तेन ज्ञायते यद् अत्र 'निहवइ' इति हुधातो रूपमिति स्वीकृतमस्ति । प्रबोधे तु ह्नुङ्धातो रूपमिति दर्शितमस्ति ।)

जंभाइ[1] । जभुङ् जभैङ् जृभुङ् गात्रविनामे । **अ**वेर्जृम्भो जम्भा ॥

मिलायइ[2] । म्लैं गात्रविनामे । [3]**स्व**राणां स्वरा इति आः । **ला**त् इति इकारः ॥

विक्केइ । डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये विपूर्वः । **क्रियः** किणो वेस्तु क्के च ॥

होइऊण । **ए**च्च क्त्वा० ॥[4]

दुगुच्छइ । **जुगुप्से**र्झुणदुगुंछ० । **व्य**ञ्जनाददन्ते इत्येतस्य धात्वन्तत्वेन धातुत्वात् **स्व**रादनतो वेत्यस्य ['अनत' इति पदाभावे] प्राप्तिः ॥ ४.२४० ॥

चि-जि-श्रु-हु-स्तु-लू-पू-धूगां णो ह्रस्वश्च ॥ ४.२४१ ॥

थुणइ । **स्त**स्य थो० ॥

उच्चेइ । **युव**र्णस्य गुणः ॥ ४.२४१ ॥

न वा कर्म-भावे व्वः, क्यस्य च लुक् ॥ ४.२४२ ॥

चिणिज्जइ । **ई**अइज्जौ क्यस्य ॥ ४.२४२ ॥

म्मश्चेः ॥ ४.२४३ ॥

चिम्मिहिइ । **ए**च्च क्त्वातुम्तव्येति इः ॥ ४.२४३ ॥

हन्-खनोऽन्त्यस्य ॥ ४.२४४ ॥

[5]**हंतव्वं** । **ङ**ञणनो व्यञ्जने ॥

हओ । **विं**शत्यादेर्लुक् ॥ ४.२४४ ॥

ब्भो दुह-लिह-वह-रुधामुच्चाऽतः ॥ ४.२४५ ॥

रुंधिज्जइ । **रु**धो न्धम्भौ च ॥ ४.२४५ ॥

दहो ज्झः ॥ ४.२४६ ॥

[डज्झइ] । **दं**शदहो डः ॥ ४.२४६ ॥

बन्धो न्धः ॥ ४.२४७ ॥

समनूपाद् रुधेः ॥ ४.२४८ ॥

---

१. जंभाइ । अवे० - **क.ख.** । २. मिलाअइ - **मु.** । ३. **आत्स**न्ध्यक्षरस्य - **दी.** । ४. ०क्त्वा० । **[चिइच्छइ]** । कित् निवासे कित् संशयप्रतीकारे वा, कित् । सन्-प्रत्ययः । **सन्य**ङश्च - द्वित्वम् । **कङ**श्चञ् - क → च । **क**गचजेति तलुक् । ह्रस्वात् थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले - च्छ । दुगु० - **ख.** । ५. हन्तव्वं - **मु.** ।

गमादीनां द्वित्वम् ॥ ४.२४९ ॥

भुज्जइ[१] । **भु**जो भुंज इति कृते **विं**शत्यादेर्लुक् अथवा **भुंजिज्जइ** इत्यत्र **व**क्रादावन्तः ॥ ४.२४९ ॥

हृ-कृ-तृ-ज्रामीरः ॥ ४.२५० ॥

अर्जेर्विढप्पः ॥ ४.२५१ ॥

पक्षे **[विढवइ]** । **अ**र्जेर्विढवः ॥ ४.२५१ ॥

ज्ञो णव्व-णज्जौ ॥ ४.२५२ ॥

पक्षे **[जाणइ]** । **ज्ञो** जाणमुणौ ॥

अणाइज्जइ । **गो**णादित्वान्नञोऽत् ॥ ४.२५२ ॥

व्याहृगेर्वाहिप्पः ॥ ४.२५३ ॥

आरभेराढप्पः ॥ ४.२५४ ॥

पक्षे[२] **[आढवीअइ]** । **आ**ङो रभे रंभढवौ ॥ ४.२५४ ॥

स्निह-सिचोः सिप्पः ॥ ४.२५५ ॥

ग्रहेर्घेप्पः ॥ ४.२५६ ॥

ग्रहो बलगेण्ह० ॥ ४.२५६ ॥

स्पृशेश्छिप्पः ॥ ४.२५७ ॥

पक्षे **[छिविज्जइ]** । **स्पृश**ः फासफंसफरिस० ॥ ४.२५७ ॥

क्तेनाऽप्फुण्णादयः ॥ ४.२५८ ॥

धातवोऽर्थान्तरेऽपि ॥ ४.२५९ ॥

रिगइ । **विं**शत्यादेर्लुक् ॥

उच्चुपइ । चुप मन्दायां गतौ ॥

उल्लुहइ । लुहः सौत्रो गत्यर्थः । **मृ**जेरुग्घुसलुंछपुंछेति वा ॥ ४.२५९ ॥

卐 卐 卐

१. लुभ संस्पर्शे - **खटि.** । २. रभिं राभस्ये - **खटि.** ।

॥ शौरसेनी-मागधी-इत्यादिभाषाः ॥

तो दोऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ ४.२६० ॥

[तदो] । ततः । **अ**तो डो विसर्गस्य ॥

[पूरिदपदिञ्ञेन[1]] । पूरितप्रतिज्ञ । **न्य**ण्यज्ञञ्जां ञ्ञः । टा । **टा**आमोर्णः । **टा**णशस्येत् । **णो** नः ॥

[मारुदिना[2]] । मारुति । **टो** णा । **णो** नः ॥

[एदाहि, एदाओ] । टा । **ङ**सेस्त्तोदोदुहि० । **ज**स्शस्ङसित्तो० - दीर्घः ॥

[तधा] । तथा । **थो** धः ॥

करेध । कृग् । पंचमी ध्वम् । **ब**हुषु न्तुहमो - ह । **ऋ**वर्णस्याऽर् । **व्य**ञ्जनाद० । **व**र्तमाना-पञ्चमीशतृषु वा - ए । **इ**ह-हचोर्हस्येति हकारोपलक्षणत्वात् हस्याऽपि धः ॥

[राइणो] । राजन् । ङस् । **ज**स्शस्ङसिङसां णो । **इ**र्जस्य णोणाङौ ॥

अय्यउत्तो । **न** वा र्यो य्यः ॥

सउंतले । शकुन्तला । **वा**प ए ॥ ४.२६० ॥

अधः क्वचित् ॥ ४.२६१ ॥

[महन्दो] । महत् । **गो**णादय इति महन्त ॥

[अंदेउरं] । अन्तर्पुर । **अ**न्त्यव्यंज० । **तो**ऽन्तरि - ए ॥ ४.२६१ ॥

वाऽऽदेस्तावति ॥ ४.२६२ ॥

---

१. ०ञ्ञेण - **मु.** । २. मारुदिणा - **मु.** ।

आ आमन्त्र्ये सौ वेनो नः ॥ ४.२६३ ॥

[भो] । भोस् सिद्धः । **अन्त्य**व्यं० - सलुक्[1] ॥ ४.२६३ ॥

मो वा ॥ ४.२६४ ॥

पवत्तेह । प्रवर्ति । पञ्चमी त । **बहु**षु न्तुह० । **णे**रदे० ॥

अंतेआरि । अन्तर्चारि । **तो**ऽन्तरि - ए ॥ ४.२६४ ॥

भवद्-भगवतोः ॥ ४.२६५ ॥

एत्थ । एतद् । **अन्त्य**व्यं० । ङि । **ङेः** स्सिम्मित्थाः । **त्थे** च तस्य लुक् ॥

[भवं] । भवान् । **स्वरा**णां स्वरा **वा**ऽव्ययोत्खातादाविति वा अत्वम्[2] ॥

[एदु] । इण्क् । तुव् । **दुसुमु**० । **युवर्ण**स्य गुणः ॥

[समणे] । श्रमण । सि । **अत** एत् सौ० ॥

[पागसासणे] । पाकशासन । **अनादौ** स्वरादसंयुक्तानां कखतथेति गः ॥

[संपाइअवं] । सम्पादितवान् ॥

[सीसो] । शिष्यः । **लुप्त**यरवेति दीर्घः ॥

[कयवं] । कृतवान् ॥

[काहं] । कृग् । स्यामि । **कृ**दो हं । **आ** कृगो० ॥ ४.२६५ ॥

न वा र्यो य्यः ॥ ४.२६६ ॥

[पय्याकुलीकदम्हि] । पर्याकुलीकृताऽस्मि । असक् । मिव् । **तृतीय**स्य मिः । **मिमो**मैर्म्हिम्होम्हा वा - अस्तेर्मिना सह म्हि । **ह्रस्वः** सं० ॥

पक्षे **द्यय्यर्यां** जः ॥ ४.२६६ ॥

थो धः ॥ ४.२६७ ॥

स्थामन् । स्थेयस् → **थामं** । **थेओ** ॥ ४.२६७ ॥

---

१. लुक् । **[कंचुइआ]** । कञ्चुक । सुख । कञ्चुकमस्याऽस्ति, सुखमस्याऽस्ति, **अतो**ऽनेकस्वरात् - इन् । **अवर्णे**व० - अलोपः । आत्वम् । **मो** वा - **ख.** । २. अत्वम् । **[चिंतेदि]** । चित(तु)ण् स्मृत्यां, चित् । णिग् । इण्क् । **त्या**दीनामितीच् । **दिरिचेचोः** - इच् → दिः । **णे**रदेदावावे - **ख.** ।

इह-हचोर्हस्य ॥ ४.२६८ ॥

होध । **भु**वेर्हो० । **म**ध्यमस्येत्थाहचौ - ह ॥

परित्तायध । त्रैङ् । पञ्चमी ध्वम् । **ब**हुषु न्तुहमो । हच उपलक्षणपरत्वात् हस्याऽपि धः । **स्व**रादनतो वा - अ । **अ**वर्णो यश्रुतिः ॥ ४.२६८ ॥

भुवो भः ॥ ४.२६९ ॥

भोदि । **भु**वेर्हो० । तिव् → इच् । **दि**रिचेचोः - दिः ॥ ४.२६९ ॥

पूर्वस्य पुरवः ॥ ४.२७० ॥

क्त्व इय-दूणौ ॥ ४.२७१ ॥

भविय । **भु**वेर्हवः । **भु**वो भः ॥

रंदूण[1] । **मो**ऽनुस्वार इति बाहुलकादनन्त्यस्याऽपि ।

पक्षे **तै**लादौ - द्वित्वम् ॥

पढित्ता । **व्य**ञ्जनाद० । **ए**च्च क्त्वा० ॥

रन्ता इत्यत्र बाहुलकाद् न **व्य**ञ्जनाददन्ते ॥ ४.२७१ ॥

कृ-गमो डडुअः ॥ ४.२७२ ॥

दिरिचेचोः ॥ ४.२७३ ॥

[नेदि] । **यु**वर्णस्य गुणः ॥

देदि । **स्व**राणां स्वराः ॥ ४.२७३ ॥

अतो देश्च ॥ ४.२७४ ॥

अच्छदे । आसिक् । **ग**मिष्यमासां छः । **तै**लादि च्छः ॥

किज्जदि । **ई**अइज्जौ क्यस्य । **लु**गिति ऋलुक् ॥

वसुआदि । **उ**द्वाकेरोरुम्मावसुआः ॥ ४.२७४ ॥

---

१. रन्दूण - मु. ।

भविष्यति स्सिः ॥ ४.२७५ ॥

[भविस्सिदि]। ष्यति → इच्। **दिरिचेचोः**। अनेन स्सि। **व्यञ्जनाद०**। **एच्च क्त्वा०** ॥ ४.२७५ ॥

अतो ङसेर्डादो-डादू ॥ ४.२७६ ॥

एवार्थे **य्येव** ॥

दूरादु । **ङसेस्त्तोदोदु०** । **जस्शस्ङसि०** - दीर्घः ॥[१] ४.२७६ ॥

इदानीमो दाणिं ॥ ४.२७७ ॥

दाणि । **मांसादेर्लुक्** ॥

आणवेदु । आज्ञापि । पञ्चमी तु । **दुसुमु** विध्यादिषु० । **णेरदेदा०** - ए । **स्वराणां स्वराः** । **म्नज्ञोर्णः** ॥

[अन्नं] । अन्या । अम् । **ह्रस्वोऽमि** । **अमोऽस्य** ॥ ४.२७७ ॥

तस्मात् ताः ॥ ४.२७८ ॥

एदिणा । एतद् । टा । **इदमेतत्कियत्तद्भ्यष्टो डिणा** । **तो** दोऽनादौ० ॥ ४.२७८ ॥

मोऽन्त्याण्णो वेदेतोः ॥ ४.२७९ ॥

इमं । इदम् । सि । **इदमः** इमः ॥

इणं । इदम् । सि । **क्लीबे** स्यमेदमिणमो चेति इणं ॥

[सरिसं] । सदृश । **दृशः** क्विप्टक्सकः - रिः ॥

एदं । एतद् । **अन्त्यव्यं०** । **तो** दोऽनादौ० - द । सि । **क्लीबे** स्वरान्म् सेः । **मोऽनुस्वारः** ॥ ४.२७९ ॥

एवार्थे य्येव ॥ ४.२८० ॥

[बंभणस्स] । ब्राह्मण । **ङसः** स्सः । **ह्रस्वः** सं० । **म्हो** म्भो वा ॥

सो, एसो । **तदश्च** तः सो० । **वैतत्तदः** । सेर्डो ॥ ४.२८० ॥

---

१. (इदमत्र चिन्त्यम् - 'दूरादु' इति वस्तुतः 'डादु'-आदेशस्योदाहरणम् । प्रक्रिया त्वत्राऽन्यथैव प्रदर्श्यते इति । डादु-आदेशग्रहणे **डित्यन्त्यस्वरादेरिति** सूत्रस्य प्रवृत्तिः ।)

हञ्जे चेट्याह्वाने[1] ॥ ४.२८१ ॥

हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे ॥ ४.२८२ ॥

[जीवंतवश्चा[2]] । जीवद्वत्सा । जीव प्राण० । **शत्रा**नश इति न्त । **ह्रस्वात्** थ्यश्चत्सप्सेति छ । **छस्य** श्चोऽनादौ ॥

पलिस्संता । परिश्रान्त । **जस्शसोर्लुक्** । **जस्शस्ङसित्तोदो**० - दीर्घः । **रसोर्लशौ** ॥

हगे । वयम् । **अहं**वयमोर्हगे ॥

[नियविधिणो] । निजविधि । **ङसिङसोः** पुंक्लीबे वा - णो ॥ ४.२८२ ॥

णं नन्वर्थे ॥ ४.२८३ ॥

पुढुमं । प्रथम । **प्र**थमे पथोर्वा - उ । **मे**थिशिथिरेति ढः ॥

[आणत्तं] । आज्ञप्त । **म्न**ज्ञोर्णः ॥

भवं । भवान् । **भव**द्भगवतोर्म ॥

[अग्गदो] । अग्रतः । **अ**तो डो० ॥[3]

[त्थु] । अस्तु । **स्तस्य** थो० । **आर्षत्वादाद्याकारलुक्** ॥ ४.२८३ ॥

अम्महे हर्षे ॥ ४.२८४ ॥

[एआए] । एतद् । **अन्त्यव्यं**० । आप् । टा । **टाङस्ङेरदादि**० ॥

[सुम्मिलाए] । सूर्मिलया ॥

[सुपलिगढिदो] । सुपरिघटित । **घटेर्गढः** । **रसोर्लशौ** ॥ ४.२८४ ॥

हीही विदूषकस्य ॥ ४.२८५ ॥

[मणोरधा] । मनोरथा । **थो** धः ॥ ४.२८५ ॥

शेषं प्राकृतवत् ॥ ४.२८६ ॥

* * *

अत एत् सौ पुंसि मागध्याम् ॥ ४.२८७ ॥

[एशे] । एतद् । **अन्त्यव्यं**० । सि । **तदश्च** तः सो० । **रसोर्लशौ** ॥

---

१. **[चदुरिके]** । चदुरिका । सि । **वाप** ए । **अन्त्यव्यं**० - सिलुक् - **खटि.** । २. जीवन्तवच्छा - **मु.** । ३. **अतो** डो० । **[नमो]** । नमः । **अतो** डो० । अस्तु - **क. ख.** ।

[मेशे] । मेष । **शषोः** सः । **रसोर्लशौ** ।

[पुलिशे] । पुरुष । **पुरुषे** रोः - इः ॥

[भंते] । भदन्त । **आर्षत्वाद् गोणादित्वाद्** वा सस्वरदकारलोपः ॥

[पोराणं] । पुराणस्येदं पौराणम् ॥

[तारिसे] । तादृश । **दृशः** क्विप्टक्सकः - रिः ॥

[जिइंदिए] । जितेन्द्रिय । **ह्रस्वः** सं० ॥ ४.२८७ ॥

र-सोर्ल-शौ ॥ ४.२८८ ॥

[लहश-वश-नमिल-शुल-शिल-विअलिद-मंदाल-लायिदंहियुगे] । रभस-वश-नम्र-सुर-शिरो-विगलित-मन्दार-राजितांऽह्रियुग । **शषोः** सः । ततोऽनेन लशौ । **शीला**-द्यर्थस्येर इति रस्य इरः । **अन्त्यव्यञ्ज**० - शिरस्-सलुक् । **तो** दो० । **ह्रस्वः** सं० ॥

[वीलयिणे] । वीरजिन । **जद्ययां** यः ॥

[पक्खालदु] । प्रक्षालयतु । क्षलण् शौचे । णिच् । तु । **दुसुमु**० । **णेरदेदावावे**० । **अदेर्लुक्यादे**० । **क्षस्य** खः० ॥

[शयलम्] । सकल । अम् । **अमोऽस्य** । **वा** स्वरे मश्च ॥

[अवय्ययंबालं] । अवद्यजम्बाल । **जद्ययां** यः । **अनादौ**० ॥ ४.२८८ ॥

स-षोः संयोगे सोऽग्रीष्मे ॥ ४.२८९ ॥

[बुहस्पदी] । बृहस्पति । **वा** बृहस्पतौ - उः ॥

[मस्कली[१]] । मस्करिन् ॥

उस्मा । उष्मन् । **अन्त्यव्यं**० । सि । **पुंस्यन** इत्यतिदेशाद् **राज्ञ** इत्यात्वम् । **ह्रस्वः** सं० । सेरन्त्यव्यं० ॥ ४.२८९ ॥

ट्ट-ष्ठयोस्स्टः ॥ ४.२९० ॥

१. मस्करी - **ग.** ।

स्थ-र्थयोस्तः ॥ ४.२९१ ॥

अस्तवदी । अर्थपति ॥

शस्तवाहे । सार्थवाहः ॥ ४.२९१ ॥

ज-द्य-यां यः ॥ ४.२९२ ॥

याणदि । **ज्ञो** जाणमुणौ ॥

[अय्युणे] । अर्जुन । **अ**नादौ शेषा० ॥

गय्यदि । गर्ज् । तिव् → इच् । **व्य**ञ्जनाद० । **अ**तो देश्चेति दिः ॥ ४.२९२ ॥

न्य-ण्य-ज्ञ-ञ्जां ञ्ञः ॥ ४.२९३ ॥

[अञ्ञदिशं] । अन्या चाऽसौ दिक् च । **दिक्**प्रावृषोः सः । पुंवत्[१] ॥

[कञ्ञकावलणं] । कन्यकावरणम् ॥

[पुञ्ञवंते] । पुण्यवत् । **आल्विल्लो**ल्लालवंतमंतेति वंतः ॥ ४.२९३ ॥

व्रजो जः ॥ ४.२९४ ॥

छस्य श्चोऽनादौ ॥ ४.२९५ ॥

पुश्चदि[२] । **प्रच्छः** पुच्छः । **अ**तो देश्च ॥

[आवन्नवश्चले] । आपन्नवत्सल । **हृ**स्वात् थ्यश्चत्सप्सामिति छः ॥

[तिरिच्छि] । **ति**र्यचस्तिरिच्छिः ॥

[पेस्कदि] । प्रेक्षते । **स्कः** प्रेक्षाचक्षोः ॥

छाले । **छा**गे लः ॥ ४.२९५ ॥

क्षस्य •कः । ४.२९६ ॥

स्कः प्रेक्षा-ऽऽचक्षोः ॥ ४.२९७ ॥

---

१. **पुंव**त्कर्मधारये - **ख.** । २. **[गश्च गश्च]** । गम् । पं० हि । **ग**मिष्यमासां छः । दुसुमु विध्यादि इति । **अ**त इज्जस्विज्जहीति सुलुक् । पदेन श्च । **अस**कृत्० ॥ **पुश्चदि - ख.** ।

तिष्ठश्चिष्टः ॥ ४.२९८ ॥

अवर्णाद् वा ङसो डाहः ॥ ४.२९९ ॥

[एलिशाह] । ईदृशस्य । **एत्** पीयूषापीडेति एः । **दृशः** क्विप्टक्० - रिः ॥

पश्चादो । पश्चात् । **अन्त्यव्यं०** । ङसि । **ङसेस्त्तोदोदुहिहिंतो०** ॥

हिंडीयदि[1] । हिडुङ् गतौ । ते → इच् । क्य । **ईअइज्जौ** क्यस्य ॥

[हिंडिबाए] । हिडिम्बा । ङस् । **टाङस्ङेरदादि०** ॥

[घुडुक्कयशोके[2] **]** । घटोत्कचशोक । **स्वराणां** स्वराः - घुः । **ह्रस्वः** सं० ॥ ४.२९९ ॥

आमो डाहँ वा ॥ ४.३०० ॥

[तुम्हाहँ, अम्हाहँ] । युष्मद्, अस्मद् । **पक्ष्मश्मष्मस्म०** । **अन्त्यव्यं०**[3] । **युष्मद्यर्थपरे** तः ॥

[सरिआहँ] । सरित् । **स्त्रियामादविद्युतः** - आः ॥ ४.३०० ॥

अहं-वयमोर्हगे ॥ ४.३०१ ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ४.३०२ ॥

[शामिपशादाय] । स्वामिप्रसादाय । **तादर्थ्य०** इत्यस्य पक्षे **ङेङस्योर्यातौ** । **अत** आः स्यादौ० ॥

महंदे । महत् । **गोणादयः** - न्त । **अधः** क्वचित् - दः । सि । **अत** एत् सौ० ॥

मालेध । मृत् । णिच् । **ऋवर्णस्याऽरः** - अर् । पञ्चमी ध्वम् । **बहुषु** न्तुह० । **णेरदेदा०** - ए । **अदेल्लुक्यादे०** । हच उपलक्षणत्वा**दिहहचोर्हस्येति** हस्याऽपि धः । एवं **[धलेध]**। धरेत ॥

अयं । **पुंस्त्रियोर्न** वाऽयमिमिआ सौ ॥

[शे] । **वेदंतदेतदो** ङसाम्भ्यां सेसिमौ ॥

अप्पणो । **जस्शस्ङसिङसां** णौ ॥

---

१. हिंडीअदि - **मु.** । २. घडुक्कयशोके - **मु.** । ३. (वस्तुतः 'डाहँ' इत्यस्य डित्त्वात्, **डित्यन्त्यस्वरादेरित्यनेन** स्वयमेव युष्मदस्मत्स्थ - 'अत्' इत्यस्य लोपे जायमाने, **अन्त्यव्यञ्जनस्येति** सूत्रस्याऽत्र काऽऽवश्यकतेति चिन्त्यम् ।)

[प●कं] । पक्ष । **क्षस्य ●कः** ॥

उज्झिय । उज्झत् । क्त्वा । **क्त्व** ईयदूणौ ॥

[कुंभिला] । कुम्भिल । सि । **डो**दीर्घौ वेति दीर्घः । **अन्त्यव्यं०** - सिलुक्[1] ॥

ऊशलधं[2] । सृं उत्पूर्वः । पञ्चमी त । **ऋ**वर्णस्याऽरः । **व्यञ्ज**नाद० । **ब**हुषु न्तुहमो । **इ**हहचो०-धः । **अ**नुत्साहोत्सन्ने० - ऊ । **रसो**र्लशौ ॥

बम्हणे एशे(शे) । **लु**गिति ब्राह्मणैकारलुक् ॥

[त्ति] । इति । **इतेः** स्वरात्तश्च द्विः ॥

लञ्ञा । राज्ञा । **ह्रस्वः** सं० । **न्यण्य**ज्ञञ्जां ञ्जः ।

[दिण्णे] । दत्त । **प**ञ्चाशत्पञ्चदशदत्ते - णः । **इः** स्वप्नादौ ॥

[पेस्किदुं] । प्रेक्षितुम् । **स्कः** प्रेक्षाचक्षोः ॥

शुणीअदे । **चि**जिश्रुहुस्तु० - णः । **ई**अइज्जौ क्यस्य ॥

ता । **त**स्मात्ता ॥

[कहिं] । किम् । ङि । **किमः** कस्त्रतसोश्च । **न** वाऽनिदमेतदो हिं ॥

[दाणि] । **इ**दानीमो दाणिं । **मां**सादेर्वा ॥

लायाणो । राजन् । **ज**स्शस्ङसिङसां णो । **ज**स्शस्ङसित्तोदो० ॥ ४.३०२ ॥

* * *

ज्ञो ञ्जः पैशाच्याम् ॥ ४.३०३ ॥

[सञ्ञा] । संज्ञा । **विं**शत्यादेर्लुक् ॥

ञानं । ज्ञान । **नो** ण इति न प्रवर्तते, न **क**गचजादिषट्शम्यन्तसूत्रोक्तमिति निषेधात् ॥ ४.३०३ ॥

राज्ञो वा चिञ् ॥ ४.३०४ ॥

न्य-ण्योर्ञ्ञः ॥ ४.३०५ ॥

---

१. सिलुक् । **[कधेहि]** कथ् । णिग् । हि । **दु**सुमु० - सु । **सो** हिर्वा - हि । **व**र्त्तमानापञ्चमीति एत्वम् ॥ ऊशलध - ख. । २. ओशलध - **मु.** ।

णो नः ॥ ४.३०६ ॥

तदोस्तः ॥ ४.३०७ ॥

[सतं] । शतं । **शषोः** सः ॥

होतु । दुसुमु इति दुः ॥

पताका । **प्र**त्यादौ० - डप्राप्तिः ॥

[वेतिसो] । वेतस । **इः** स्वप्नादौ । **इ**त्वे वेतसे - तस्य डप्राप्तिः ॥ ४.३०७ ॥

लो ळः ॥ ४.३०८ ॥

श-षोः सः ॥ ४.३०९ ॥

सोभति । शुभि । ते → इच् । **व्य**ञ्जनाद० । **यु**वर्णस्य गुणः । **न** कगचजादिषट्शम्यन्तेति निषेधात् **ख**धथधभामिति हो न भवति । **आ**त्तेश्चेति ति ॥

किसानो । कृषाण । **इ**त् कृ० । **णो** नः ॥ ४.३०९ ॥

हृदये यस्य पः ॥ ४.३१० ॥

[हितपकं] । हृदय । **स्वा**र्थे कश्च वा ॥

चिंतयमानी । चितुण् । नोऽन्तः । णिच् । शतृ → अत् । गुण - अय् । क्रिया० स्यत् । **न्त**माणौ - माण । **णो** नः । **अ**जातेः पुंसः - ङी । ४.३१० ॥

टोस्तुर्वा ॥ ४.३११ ॥

क्त्वस्तूनः ॥ ४.३१२ ॥

द्धून-त्थूनौ ष्ट्वः ॥ ४.३१३ ॥

[नद्धून] । नंष्ट्वा । **विं**शत्यादेर्लुक् ॥

[तद्धून] । दृष्ट्वा । **ऋ**तोऽत् । **त**दोस्तः ॥ ४.३१३ ॥

र्य-स्न-ष्टां रिय-सिन-सटाः क्वचित् ॥ ४.३१४ ॥

[सुनुसा] । स्नुषा । **गो**णादित्वान्नात् प्राक् उः ॥

[तिट्ठो] । दृष्ट । **इ**त् कृपादौ । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेष्टा० । **त**दोस्तः ॥ ४.३१४ ॥

क्यस्येय्यः ॥ ४.३१५ ॥

[गिय्यते, दिय्यते] । गैं दा च । ते → इच् । क्य । **लु**गिति ऐकाराकारयोर्लुक् । **आ**त्तेश्च ॥ ४.३१५ ॥

कृगो डीरः ॥ ४.३१६ ॥

[पुधुमतंसने] । प्रथमदर्शन । **प्र**थमे पथोर्वा - उं[1] । **थो** धः । **व**क्रादावन्तः ॥ ४.३१६ ॥

यादृशादेर्दुस्तिः ॥ ४.३१७ ॥

[केतिसो, एतिसो] । कीदृश, ईदृश । **एत्** पीयूषापीडेति एः ॥ ४.३१७ ॥

इचेचः ॥ ४.३१८ ॥

[वसुआति] । उद्वाकेरोरुम्मावसुआः ॥

नेति । **यु**वर्णस्य गुणः ॥

तेति । डुदांग्क् । **स्व**राणां स्वराः - ए । **त**दोस्तः ॥ ४.३१८ ॥

आत् तेश्च ॥ ४.३१९ ॥

[अच्छते, गच्छते] । आसिक्, गम् । **ग**मिष्यमासां छः ॥ ४.३१९ ॥

भविष्यत्येय्य एव ॥ ४.३२० ॥

तं । तद् । **अ**न्त्यव्यं० । अम् । आप् । **ह्र**स्वोऽमि । **अ**मोऽस्य ॥

[हुवेय्य] । **भु**वेर्होहुव० । **लु**गित्यलुक् ॥ ४.३२० ॥

अतो ङसेर्डातो-डातू ॥ ४.३२१ ॥

तीए । **किं**यत्तदोऽस्यमामि - ङी । **टा**ङस्ङेरदादिदे० ॥ ४.३२१ ॥

तदिदमोष्टा नेन, स्त्रियां तु नाए ॥ ४.३२२ ॥

[तत्थ] । तत्र । **त्र**पो हिहत्थाः ॥

[कतसिनानेन] । कृतस्नान । **ऋ**तोऽत् । **त**दोस्तः । **र्य**स्नष्टां रियसिनसटाः । **टा**आमोर्णः । **टा**णशस्येत् । **णो** नः ॥

---

१. उ । **निशीथपृथिव्योर्वेति** थस्य ढः (?) । **थो** धः - **ग.** ।

[पातग्गकुसुमप्पतानेन] । पादाग्रकुसुमप्रदान । **त**दोस्तः । **ह्रस्वः** सं० ॥ ४.३२२ ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ४.३२३ ॥

[अध] । अथ । **थो** धः ॥

[भगवं] । भगवान् । **वा**ऽव्ययोत्खातादा० । **भ**वद्भगवतोः - म् ॥

[एत्थ] । अत्र । **त्र**पो हिहत्थाः । **ए**च्छय्यादौ ॥

हुवेय्य । **भ**विष्यत्येय्य एव ॥

[एतिसं] । ईदृश । **एत्** पीयूषापीड० । **या**दृशादेर्दुस्तिः ॥

[यति] । यदि । **आ**देर्यो जः । **ज**द्ययां यः ॥

[मं] । इदम् । अम् । **इ**दम इमः । **अ**मोऽस्य । **त्य**दाद्यव्ययात् तत्स्वरस्य लुगिति इलुक् ॥

[राजं] । राजन् । **मो** वा ॥

[दाव] । तावत् । **वा**देस्तावति - दः ॥

लोक । लोकृङ् । स्व । **दु**सुमु० । **व्य**ञ्जनाद० । **अ**त इज्जस्विज्ज० - लुक् ॥ ४.३२३ ॥

न कगचजादि-षट्शम्यन्तसूत्रोक्तम् ॥ ४.३२४ ॥

तेवरो । देवर । **त**दोस्तः ॥ ४.३२४ ॥

* * *

चूलिकापैशाचिके तृतीय-तुर्ययोराद्य-द्वितीयौ ॥ ४.३२५ ॥

रस्य लो वा ॥ ४.३२६ ॥

पनमथ । नम् । पञ्चमी त । **ब**हुषु न्तुहमो - ह । **इ**हहचोर्हस्येति उपलक्षणत्वात् ध । ततश्चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोराद्यद्वितीयौ ॥

[पनय] । प्रणय । **णो** नः ॥

[पकुप्पित] । प्रकुपित । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥

[गोली] । गौरी । **औ**त ओत्[१] ॥

---

१. अउः पौरादौ च द्विः, अनेन ह्रस्वः (?) - **खटि.** ।

[तससु] । दशसु । **त**दोस्तः ॥

[नखतप्पनेसु] । नखदर्पणेषु ॥

[एकातसतनुथलं] । एकादशतनुधर । **चू**लिकापैशाचिके इति धस्य थः ॥

नच्चंत[स्स] । नृत् । **ऋ**तोऽत् । **व्र**जनृतमदां च्चः । **श**त्रानशः - न्त ॥

[लीलापातुक्खेवेन] । लीलापादोत्क्षेपेण । **पो** व इति **न** कगचजादिषट्शम्यन्तेति निषिद्धोऽपि बाहुलकाद् भवति ॥

[कंपिता] । कम्पिता ॥

[वसुथा] । वसुधा ॥

उत्थलंति[1] । **उ**च्छलः उत्थल्लः ॥

[सइला] । शैल । **वै**रादौ वा - अइ ॥

निपतंति । **श**दपतोर्ड इत्यस्य बाधनार्थं **त**दोस्तः ॥ ४.३२६ ॥

नाऽऽदि-युज्योरन्येषाम् ॥ ४.३२७ ॥

शेषं प्राग्वत् ॥ ४.३२८ ॥

卐 卐 卐

१. उच्छलंति - **क.** ।

॥ अपभ्रंश-भाषा ॥

स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे ॥ ४.३२९ ॥

[**कच्चु**] । काच । **से**वादौ वा - द्वित्वम् । सि । **स्यम**मोरस्योत् - उः । **स्यम्**जस्शसां लुक् ।[१] अनेन वा अत्वम् ॥

[**वेण**] । वीणा । सि । **स्यम्**जस्शसां लुक् । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ ॥

[**बाह**] । बाहु । अनेन उकारस्य अत्वम् आत्वं च ॥

[**पट्ठि, पिट्ठि, पुट्ठि**] । पृष्ट । **जाते**रयान्त० - ङी । **लु**गित्यलुक् । अनेन ऋतः अ-इ-उ । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ ॥

[**तिणु**] । तृण । **स्यम**मोरस्योत् - उः ॥

[**सुकिदु**] । सुकृत । **स्यम**मोरस्योत् । **अ**नादौ स्वरादसंयुक्तानां कखतथपफां गघदधबभाः ॥

[**किन्नउ, किलिन्नउ**[२]] । **अ**डडडुल्लाः स्वार्थिककलुक् चेति अः । अनेन लृकारस्य इः । पक्षे **लृ**त इलिः क्लृप्तक्लिन्ने । **स्यम**मोरस्योत् ॥

[**लेह**] । लेखा । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ ॥ ४.३२९ ॥

स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ ॥ ४.३३० ॥

[**ढोल्ला**] । प्रिय । **शी**घ्रादीनां बहिल्लादय इति ढोल्ल ॥

[**धण**] । [प्रिया] । **शी**घ्रादीनां० - धण ॥

[**चंपावण्णी**] । चम्पकवर्ण । **अ**जातेः पुंसः - ङी । **क**गचजेति कलुक् । **स्व**राणां स्वरा इति वचनस्य व्याप्त्यर्थत्वात् पकाराऽकारस्य ककाराऽकारेण सह आकारः ॥

---

१. ०लुक् । अनेन ऋतः - **ग.** । २. किन्नओ, किलिन्नओ - **मु.** ।

[णाइ] । **इ**वार्थे नंनउनाइनावइजणिजणवः ॥

[कसवट्टइ] । कषपट्टक । **अ**डडडुल्लाः स्वार्थिककलुक् चेति अः कलुक् च । **ङि**नेच्चेति ङिना सह अकारस्य इकारः ॥

[दिण्णी] । [दत्त] । **स्व**राणां स्वराः० - इ । **प**ञ्चाशत्पञ्चदशदत्ते । **अ**जातेः पुंसः - ङीः ॥

मइं । अस्मद् । टा । **टा**ङ्यमा मइं ॥

तुहुं । **यु**ष्मदः सौ तुहुं ॥

[वारिआ] । वारित । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ ॥

[कुरु] । डुकृंग् । हि । **हि**स्वयोरिदुदेत् - उः । **ऋ**वर्णस्याऽरः ॥

[दीहा] । दीर्घ । अनेन दीर्घत्वम् ॥

[माणु] । मान । **स्य**मोरस्योत् ॥

[निद्दए] । निद्रा । **वा**ऽधो रो लुक् । टा । **ट** ए । अनेन ह्रस्वः ॥

गमिही । गम् । स्यति → इच् । **भ**विष्यति० - हि । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां स्वराः प्रायो० - इः । **प**दयोः सन्धिर्वेति क्वचिदेकपदेऽपीति दीर्घः ॥

[रत्तडी] । रात्रि । **स्व**राणां स्वराः प्रायो० । **वा**ऽधो रो लुक् । **अ**डडडुल्ला इति डड । **डित्य**न्त्यस्वरादेः । **स्त्रि**यां तदन्ताड्डीः । **डित्य**न्त्य० । **स्य**म्जस्शसां लुक् ॥

[दडवड] । अवस्कन्द । **शी**घ्रादीनां बहिल्लेति दडवड ॥

[विहाणु] । विभातस्य विहाण । सि । **स्य**मोरस्योत् ॥

[बिट्टीए] । **शी**घ्रादि बिट्टी । **स्वार्थे** कश्च वा । आप् । सि । **वा**प ए । **स्य**म्जस्शसां लुक् ॥

[मइं] । अस्मद् । **टा**ङ्यमा मइं ॥

[वंकी] । वक्र । **व**क्रादावन्तः । **वा**धो रो लुक् । **अ**जातेः पुंसः - ङीः । **लुक्** । अम् । **स्य**म्जस्शसां लुक् ॥

[दिट्ठी] । दृष्टि । **स्व**राणां स्वराः० - इ । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेष्टा० - ठः । **स्य**म्जस्शसां लुक् - अम्-लुक् ॥

[सकण्णी] । सकर्ण्य । **अ**जातेः पुंसः - ङीः । **लु**गित्यलुक् ॥

[भल्लि] । भल्ली । अनेन ह्रस्वः ॥

[जिवँ] । यथा । **क**थंयथातथां थादेरेमेति थास्थाने डित इमः । **मो**ऽनुनासिको वो वेति वँ ॥

[हिअइ] । हृदय । **स्व**राणां स्वरा० - इः । ङि । **ङि**नेच्च - इः ॥

[पइट्ठि] । प्रविष्टा । सि । अनेन ह्रस्वः । **स्यम्**जस्शसां लुक् । **स्व**राणां स्वराः० - इ ॥

[एइ] । एतद् । जस् । **एइः** जस्शसोः ॥

[ति] । तद् । **अ**न्त्यव्यं० । जस् । **अतः** सर्वादेर्डेर्जसः । अनेन ह्रस्वः ॥

[घोडा] । घोटक । **टो** डः । **क**गचजेति कलुक् । जस् । **स्यम्**जस्शसां लुक् । अनेन दीर्घः । ततः **स्व**राणां स्वरा इति बहुवचनस्य व्याप्त्यर्थत्वादाकारेण सह डकाराऽकारस्य आकारः ॥

[एह] । एतद् । सि । **ए**तदः स्त्रीपुंक्लीबे एहएहोएहु ॥

[थलि] । स्थली । सि । **स्यम्**जस्शसां लुक् । अनेन ह्रस्वः ॥

खग्ग । अत्र प्रायिकत्वान्न दीर्घः ॥

[एत्थु] । अत्र । **ए**त्थु कुत्रात्रे ॥

[मुणीसिम] । मनुष्यत्व । **स्व**राणां स्वराः० - अस्य उत्वम्, उकारस्य ईत्वं च । **अ**धो मन० । **शषोः** सः । **त्व**स्य डिमा० । **स्या**दौ दी० ॥

जाणिअइ । **ज्ञो** जाणमुणौ । **ई**अइज्जौ इति कृते **स्व**राणां स्वराः प्राय इति ह्रस्वः ॥

[जो] । यद् । **अ**न्त्यव्यं० । सि । **सौ** पुंस्योद् वा । **आ**देर्यो जः ॥

[न वि] । अपिशब्द एवार्थे अथवा **प्या**दय इति एवार्थे विरित्यव्ययम् ॥

वालइ । वलि वल्लि संवरणे । णिग् । तिव् → इच् । **णे**रदेदा० - अत् । **अ**देल्लुक्यादेरत आ ॥

[वग्ग] । वल्गा । अम् । [**स्यम्**]जस्शस्(सां) लुक् । अनेन ह्रस्वः ॥ ४.३३० ॥

स्यमोरस्योत् ॥ ४.३३१ ॥

[दहमुहु] । दशमुख । **द**शपाषाणे हः ॥

[रहवरि] । रथवरं[१] । **ङि**नेच्च - इः ॥

चडिअउ । **आ**रुहेश्चडवलग्गौ । क्तः । **व्य**ञ्जनाद० । **क्ते** - इ । **अ**डडडुल्लाः० - अ । सि । अनेन उः । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

[छंमुहु] । **षट्**शमीशावसुधासप्तपर्णेष्वादेश्छः - छ । **ङ**ञणनो व्यञ्जने । अम् । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

झाइवि । क्त्वा । **क्त्व** इइउइविअवयः - इवि ॥

[एक्कहिँ] । एक । **से**वादौ वा । ङि । **ङे**र्हिं ॥

लाइवि । लगे सङ्गे । णिग् ।[२] क्त्वा । **क्त्व** इइउइवि० । **स्व**राणां स्वरा इति लकारस्याऽकारः (रस्य) बहुवचन[स्य] व्याप्त्यर्थत्वा[द्] णिच्-इकारेण सह इकारः । **क**गचज० - गलुक् ॥

[नावइ] । **इ**वार्थे नंनउनाइनावइ० ॥

[दइवें] । दैव । **ए**च्च दैवे - अइ । टा । **आ**ट्टो णानुस्वारौ इति टाया अनुस्वारः । **एट्टि** इत्यनेन अकारस्य एकारः ॥ ४.३३१ ॥

सौ पुंस्योद् वा ॥ ४.३३२ ॥

[अगलिअनेहनिवट्टाहं] । निवर्तनं निवर्तः । घञ् । वियोग इत्यर्थः । अगलितस्नेहेन निवर्त्ते येषां ते तथा । **क**गटडेति सलुक् । **र्त्त**स्याऽधूर्त्तादाविति टः । आम् । **आ**मो हं । **स्यादौ** दीर्घह्रस्वौ ॥

[जोअणलक्खु] । योजनलक्ष । **क्षः** खः क्वचित्तु० । सि । **स्यमो**रस्योत् - उ । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

[वि] । अपि सिद्धः । **प**दादपेर्वा - अलुक् ॥

[वरिससएण] । वर्षशत । **र्श**र्षतप्तवज्रे वा - इः । टा । **आ**ट्टो णानुस्वारौ - णः । **एट्टि** ॥

[सोक्खहं] । सौख्य ।[३] **स्व**राणां स्वराः० - ओत् । **अ**धो मनयाम् । **तै**लादिप्राप्तौ **द्वि**तीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः । आम् । **आ**मो हं ॥

---

१. रथ च वर - **ग.** । २. णिग् । लुगावी क्तभावकर्मसु । **क्त्व** इइउइवि० । **कग**० - **दी.** । ३. **औत** ओत् - **क.** ।

[सो] । तद् । **अन्त्यव्यञ्ज०** । सि । **तदश्च** तः सो० । **सौ** पुंस्योद्वा । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

ठाउ । ष्ठां । **स्थष्ठा**थक्कचिट्ठ० । स्थीयतेऽस्मिन्निति **अद्यर्था**च्चाधारे इति क्तप्रत्यये स्थानमित्यर्थः । **क**गचजेति तलुक् । सि । **स्यम**ोरस्योत् । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

[अंगहिँ] । अङ्ग । भिस् । **भिस्**सुपो हिं ॥

[अंगु] । अङ्ग । सि । **स्यम**ोरस्योत् । **स्यम्**जस्शसां० ॥

[न मिलिउ] । न मिलित ॥

[हलि] । **मा**मिहलाहले सख्या वा । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ ॥

[अहरें] । अधर । टा । **आ**ट्टो णानुस्वारौ । **एट्टि** ॥

[पिअ] । प्रिय । षष्ठी ङस् । **षष्ठ्याः** इति लुक् ॥

[जोअंतिहेँ] । द्युत् । णिग् । **युवर्ण**स्य गुणः । **द्यय्य**र्यां जः । शतृ → न्त । **स्वराणां** स्वराः० - णेरत् । ङी । ङस् । **ङस्**ङस्योर्हे । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ ॥

[मुहकमलु] । मुखकमल । अम् । लुक् ॥

[एम्वइ] । एवमेव । **प**श्चादेवमेवैदानींप्रत्युतेतस इति एम्वइ ॥

[सुरउ] । सुरतम् ॥

[समत्तु] । समाप्तम् ॥ ४.३३२ ॥

एट्टि ॥ ४.३३३ ॥

[जे] । यद् । जस् । **अतः** सर्वादेर्डेर्जसः ॥

[महु] । अस्मद् । **म**हुमज्झु ङसिङस्भ्याम् ॥

[दिण्णा] । दत्त । **स्वराणां** स्वराः० - इः । **प**ञ्चाशत्पञ्चदशदत्ते - ण्णः । जस् । **स्यम्**जस्० - लुक् । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ ।

[दिअहडा] । दिवस । **दिवसे** सः - हः । **अ**डडडुल्लाः० ॥

[दइएँ] । दयित । **आ**ट्टो णानुस्वारौ । सुपामिति बहुवचनस्य [व्याप्त्यर्थत्वात्] स्याद्या-देशानामपि स्यादित्वादनेन एत्वम् ॥

पवसंतेण । वसं प्रपूर्वः । शतृ । **शत्रा**नशः - न्त । **व्य**ञ्जनाद० । टा । **आट्टो** णानुस्वारौ - णः । अनेन एत्वम् ॥

[ताण] । तद् । शस् । **क्व**चिद् द्वितीयादेरित्याम् । **टा**आमोर्णः । **स्या**दौ दी० ॥

गणंतिएं[1] । गणण् । णिच् । शतृ → न्तः । **स्व**राणां स्वराः० - णेरत्वम् । **प्र**त्यये० - ङी । टा । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ । **ट** एः ॥

[अंगुलिउ] । अङ्गुलि । जस् । **स्त्रि**यां जस्शसोरुदोत् - उः ॥

[जज्जरिआउ] । जर्जरिता । जस् । **स्त्रि**यां जस्शसोरुदोत् - उः ॥

[नहेण] । नख । **ख**घथध० । टा । **आट्टो** णानु० । **एट्टि** ॥ ४.३३३ ॥

ङिनेच्च ॥ ४.३३४ ॥

[सायरु] । सागर ॥

[उप्परि] । उपरि । **से**वादौ वा ॥

[तणु] । तृण । अम् । **स्यम्**जस्शसां लुक् । **स्यम**मोरस्योत् ॥

[धरइ] । धरति ॥

[तलि] । तल । ङि । अनेन इः ॥

घल्लइ । **त**क्ष्यादीनां० - घल्ल ॥

[रयणाइं] । रत्न । **क्ष्मा**श्लाघारत्ने० - अ । शस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ ॥

[सामि] । स्वामिन् । **अ**न्त्यव्यञ्ज० । सि । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

[सुभिच्चु] । सुभृत्य । **स्व**राणां स्वराः० - इ । **त्यो**ऽचैत्ये - चः । अम् । **स्यम्**जस्० - लुक् । **स्यम**मोरस्योत् ॥

सम्माणेइ । मानिण् । तिव् → इच् । **स्व**राणां स्वराः० - ए ॥

[खलाइं] । खल । पल्वल(लः)खलेति (हैमलिं. पुंन.-२८) पुंनपुंसकत्वम् । शस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं । **स्या**दौ० - दीर्घः ॥ ४.३३४ ॥

---

१. गणंतीए - **क.** ।

भिस्येद् वा ॥ ४.३३५ ॥

[गुणहिं] । गुण । भिस् । **भि**स्सुपो हिं ॥

[संपइ] । सम्पत् । **आ**पद्विपत्सम्पदां द इः ॥

[कित्ति] । कीर्ति । **स्व**राणां स्वराः० । सि ।

पर । **ए**वंपरंसमंधुव्रंमामनाक एम्वपरसमाणेति परादेशः ॥

फल । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

[लिहिआ] । लिखित । शस् । लुक् ॥

भुंजंति । भुजंप् । **भु**जो भुंजजिमजेम० । अन्ते । **ब**हुष्वाद्यस्य न्ति० ॥

[केसरि] । केसरिन् । सि । **स्यम्**जस्० - लुक् ॥

[न लहइ] । न लभते ॥

[बोड्डिअ] । कपर्दिका । **शी**घ्रादित्वात् बोड्डी । **स्व**राणां स्वरा० - ह्रस्वः । **अ**डडेति अः । अम् । **स्यम्**जस्० - लुक् ।

[गय] । गज । जस् । लुक् ॥

[लक्खेहिं] । लक्ष । **क्षः** खः क्वचित्तु० । **भि**स्सुपो हिं । अनेन एत्वम् ॥

घिप्पंति[1] । ग्रहीश् । **ग्र**हेर्घिप्पः । अन्ते → न्ति । क्यलुक् च । ४.३३५ ॥

ङसेर्हे-हू ॥ ४.३३६ ॥

[वच्छहे] । वृक्ष । **स्व**राणां स्वराः० - अत्[2] । **छो**ऽक्ष्यादौ । अनेन हे ॥

गृण्हइ । **ग्र**हेर्गृण्हः । तिव् → इच् ॥

[फलइं] । फल । शस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं ॥

[जणु] । जन । सि । **स्यम्**जस्० - लुक् । **स्यम**ोर० ॥

[कडुपल्लव] । कटुपल्लव । शस् । **स्यम्**जस्० - लुक् ॥

---

१. घेप्पंति - **मु.** । २. ऋतोऽत् - **क.** ।

वज्जेइ । वृजीण् । णिच् । गुणः । तिव् → इच् । **स्व**राणां स्वराः० - एः ॥

[तो] । तदा । **त**तस्तदोस्तोः ॥

[महद्दुमु] । महाद्रुम । **स्व**राणां स्वराः० - अत् । **वा**धो रो० ॥

[सुअणु] । स्वजन ॥

[जिवँ] । यथा । **क**थंतथायथां थादेरेमेमेहाधा डितः - डित् इमः । **मो**ऽनुनासिको वो वा - वँ ॥

[ते] । तद् । शस् । लुक् । **स्व**राणां स्वराः० - ए ॥

[उच्छंगि] । उत्सङ्ग । **ह्र**स्वात् थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले । **ङि**नेच्च ।

धरेइ । धृंग् । तिव् → इच् । **ऋ**वर्णस्याऽरः । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां स्वरा० - ए ॥ ४.३३६ ॥

भ्यसो हुं ॥ ४.३३७ ॥

[दूरुड्डाणें] । दूरोड्डीन । **स्व**राणां स्व० - आः । टा । **आ**ट्टो णानुस्वारौ । **ए**ट्टि ॥

[पडिउ] । पतित । **स**दपतोर्डः ॥

[अप्पणु] । आत्मन् । **पुं**स्यन आणो० । **भ**स्मात्मनोः पो वा - पः । **स्व**राणां स्वराः० । **स्य**मोरस्योत् । अम् । लुक् ॥

मारेइ । मारि । **स्व**राणां स्वराः० - ए ॥

[जिह] । यथा । **क**थंतथायथामिति डित् इह ॥

[गिरिसिंगहुं] । गिरिशृङ्ग । **स्व**राणां स्व० - इं[१] । भ्यस् । अनेन हुं ॥

चूरुं[२] । चूरैचि दाहे (धा. १२७५) । कर्मणि घञ् । अम् । लुक् ॥

करेइ । स्वराणां स्व० - एः ॥ ४.३३७ ॥

ङसः सु-हो-स्सवः ॥ ४.३३८ ॥

जो । [यद्] । **सौ** पुंस्योद्वा ॥

गुण । शस् । लुक् ॥

---

१. इत्कृपादौ - **क.** । २. चूरु । चूर्ण । **शीघ्रा**० - चूरनिपातः । **स्य**मोर० - **क.** ।

गोवइ । गुपौ । **स्व**राणां स्व० - ओ ॥

[अप्पणा] । आत्मीय । **शीघ्रा**दि० - अप्पण । शस्लुकि **स्या**दौ दी० ॥

[हउं] । अस्मद् । **सा**वस्मदो हउं[१] ॥

[कलिजुगि] । कलियुग । **ङि**नेच्च ॥

किज्जउं । डुकृंग् । ए । **अ**न्त्यत्रयस्याऽऽद्यस्य उं । क्य । **ई**अइज्जौ० । **स्व**राणां स्वरा० - ऋकारस्येकारेण सह इकारः ॥ ४.३३८ ॥

आमो हं ॥ ४.३३९ ॥

[तणहं] । तृण । **स्व**राणां० - अ ॥

[तइज्जी] । तृतीया । **स्व**राणां० । **वो**त्तरीयानीयतीयकृद्ये ज्जः । **अ**जातेः पुंसः - ङी । सि । लुक् ॥

[तें] । तद् । टा । **आ**ट्टो णानुस्वारौ । **ए**ट्टि ॥

[अवडयडि] । अवटतट । **टो** डः । ङि । **ङि**नेच्च ॥

लग्गिवि । लगे सङ्गे । क्त्वा । **क्त्व** इइउइवि० । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥

सइं । स्वयम् । **स**र्वत्र ल० । **क**गचज० । **स्व**राणां० - इ । **मो**ऽनुस्वारः ॥ ४.३३९ ॥

हुं चेदुद्भ्याम् ॥ ४.३४० ॥

[दइवु] । दैव । **ए**च्च दैवे - अइ ॥

घडावइ । घटि । णिग् । तिव् → इच् । **णे**रदेदावावे ॥

[पक्क] । पक्व[२] । शस् । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

[फलाइं] । फल । शस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं । **स्या**दौ दीर्घः ॥

[सो] । तद् । **अ**न्त्यव्यञ्ज० । सि । **लि**ङ्गमतन्त्रमिति **त**दश्च तः सोऽक्लीबे । **सौ** पुंस्योद्वा । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

---

१. हुं - **क.ख.** । २. पक्वफल । शस् । **क्लीबे**० - **क.** ।

वरि । वरं । **मां**सादेर्वा । **स्व**राणां० - इः ॥

सुक्खु । सौख्य । **स्व**राणां० - उः ॥

[**पइट्ठु**] । प्रविष्ट । **स्यम्**० - जस्लुक् ॥

[**कण्णहिं**] । कर्ण । ओस् । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - सुप् । **भि**स्सुपो हिं ॥

[**धवलु**] । धवल । सि । **स्यम**ोरस्योत् ॥

विसूरइ । **खि**देर्झूरविसूरौ ॥

[**सामिअहो**] । स्वामिन् । **अ**डडडुल्लाः० - अ । ङस् । **ङसः** सुहोस्सवः ॥

[**गरुआ**] । गुरु । **स्व**राणां० । **अ**डड० - अ । अम् । लुक् । **स्या**दौ दीर्घ० ॥

[**भरु**] । भार । अम् । लुक् । **स्यम**ोरस्योत् ॥

पिक्खेविं[१] । प्रईक्षि । क्त्वा । **ए**प्प्येप्पिण्वेव्येविणवः ॥

हउं । **सा**वस्मदो हउं ॥

[**कि**] । किम् । **मां**सादेर्वा - लुक् ॥

[**जुत्तउ**] । युक्त । **अ**डड० - अ ॥

[**दुहुं**] । द्वि । **द्वि**न्योरुत् । ओस् । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - सुप् । अनेन हुं ॥

[**दिसिहिँ**] । दिश् । **दि**क्प्रावृषोः सः । **स्व**राणां स्व० - इः । ओस् → सुप् ॥

[**खंडइं**] । खण्ड । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - शस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं ॥

[**दोण्णि**] । द्वि । औ → शस् । **दु**वेदोण्णिवेण्णि च जस्शसा ॥

करेवि । कृग् । क्त्वा । **ए**प्प्येप्पिण्वेव्ये० ॥ ४.३४० ॥

ङसि-भ्यस्-ङीनां हे-हुं-हयः ॥ ४.३४१ ॥

[**गिरिहे**] । गिरि । ङसि ॥

[**सिलायलु**] । शिलातल । सि ॥

---

१. पेक्खेवि - **क.** ।

[तरुहे] । पञ्चमी भ्यस् ॥

[फलु] । फल । सि ॥

[घिप्पइ] । **ग्र**हेर्घिप्पः ॥

[नीसावँन्नु] । निर्-सामान्य । **स्यम्**जस्शसां लुक् । **स्य**मोरस्योत् । **मो**ऽनुनासिको वो वा - वँ ॥

[घरु] । गृह । **गृ**हस्य घरोऽपतौ । अम् ॥

मेल्लेप्पिणु । मुच्लृंती । **मु**चेश्छड्डावहेड० । क्त्वा । **ए**प्प्येप्पिण्वेव्येविणवः - एप्पिणु ॥

[माणुसहं] । मानुष । चतुर्थी भ्यस् । **च**तुर्थ्याः षष्ठी । आम् । **आ**मो हं ॥

[तो] । तदा । **त**तस्तदोस्तो ॥

रुच्चइ । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥

[रन्नु] । अरण्य । **वा**लाब्वरण्ये० ।

[तरुहुं] । तरु । भ्यस् ॥

[मुणि] । मुनि । जस् । **स्य**म्जस्शसां लुक् ॥

[परिहणु] । परिधान । **स्व**राणां स्वरा० - ह्रस्वः ॥

[असणु] । अशन । अम् ॥

[लहंति] । लभन्ते ॥

[सामिहुं] । स्वामिन् । **अ**न्त्यव्यं० । भ्यस् ॥

[एत्तिउ] । इयत् । **इ**दंकिमश्च डेत्तियेत्ति अत्स्थाने डेत्तियः । **डित्य**न्त्यस्व० । सि ॥

[अग्गलउं] । अर्ग्गलशब्दोऽधिकपर्यायः । **स्वा**र्थे० - कः । सि । **का**न्तस्यात उं स्यमो - डं ॥

[आयरु] । आदर । अम् ॥

[भिच्च] । भृत्य । **स्व**राणां० । **त्यो**ऽचैत्ये - च । जस् । लुक् ॥

गृहंति । ग्रह । **वा**धो रो लुक् । **स्व**राणां० ॥

[अह विरलपहाउ] । अथ विरलप्रभाव ॥

[जि] । एव । **प**श्चादेवमेवेदानीं इति जिः ॥ ४.३४१ ॥

आट्टो णा-ऽनुस्वारौ ॥ ४.३४२ ॥

एं चेदुतः ॥ ४.३४३ ॥

[अग्गिएं] । अग्नि । टा । अनेन एं ॥

[उण्हउ] । उष्ण । **सू**क्ष्मश्नष्णस्न० - ण्ह ॥

[वाएं । वात **]** । **आट्टो** णानुस्वारौ । **एट्टि** ॥

[तेवँ] । तथा । **क**थंतथायथां थादे० - एमः । **मो**ऽनुनासिको वो वा ॥

जो । **सौ** पुंस्योद्वा ॥

[पुणु] । पुनर् । **पु**नर्विनः स्वार्थे डुः ॥

[अग्गिं] । अग्नि । टा । अनेनाऽनुस्वारः ॥

[सीअला] । शीतल । सि । लुक् । **स्या**दौ दी० ।

[तसु] । तद् । ङस् । **ङसः** सुहोस्सवः ॥

[उण्हत्तणु] । उष्णत्व । **त्व**स्य डि० ॥

[केवँ । किम् **]** । **क**थतथायथां थादे० - एमः । **मो**ऽनुनासिको० ॥

[विप्पिअआरउ] । विप्रियकारक ॥

[जइ वि] । यदि अपि ॥

[पिउ] । प्रिय ॥

[तो] । तदा । **त**तस्तदोस्तोः ॥

[वि] । अपि । **प**दादपेर्वा ॥

[तं] । तद् । अम् । **अ**मोऽस्य ॥

आणहि । णीँग् आपूर्वः । हि । **म**ध्यत्रयस्याऽऽद्यस्य हि । **स्व**राणां स्वराः० ॥

[अज्जु] । अद्य ॥

[अग्गिण] । अग्नि । टा । अनेन णः ॥

[दड्ढा] । दग्ध । **दग्**धविदग्धवृद्धिवृद्धे ढः । सि ॥

[जइ वि] । यदि अपि ॥

[घरु] । गृह । **गृ**हस्य घरोऽपतौ । सि ॥

[तो] । तदा ॥

[तें] । तद् । टा । **आट्टो** णानुस्वारौ । **एट्टि** ॥

[अग्गिं] । अग्नि । टा । अनेनाऽनुस्वारः ॥

[कज्जु] । कार्य । **द्यय्**यर्यां जः । सि । लुक् ॥ ४.३४३ ॥

स्यम्-जस्-शसां लुक् ॥ ४.३४४ ॥

[जिवँ जिवँ] । यथा । **वीप्**सायां द्वित्वम् ॥

[वंकिम] । वक्रत्वम् । **व**क्रादावन्तः । **त्व**स्य डिमात्तणौ वा । अम् । लुक् । **स्याद**ौ दीर्घह्रस्वौ ॥

[लोअणहं] । लोचन । **आमो** हं ॥

[णिरु] । निश्चित । **शी**घ्रादित्वात् निरु । सि । लुक् ॥

[सामलि] । श्यामल । **अजातेः** पुंसः - ङी । **स्याद**ौ दी० ॥

सिक्खेइ । शिक्षि विद्योपादाने । ते → इच् । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां स्व० - एः ॥

[तिवँ तिवँ] । तथार्थे[1] ॥

[वम्महु] । मन्मथ । **मन्**मथे वः । **न्मो** मः । सि । लुक् ॥

[निअयसर] । निजकशर । शस् । लुक् ॥

[खरपत्थरि] । खरप्रस्तर । **स्त**स्य थोऽसमस्तस्तम्बे । ङि । **ङि**नेच्च ॥

---

१. तथा तथा - **क.ख.** ।

[तिक्खेइ] । तीक्ष्णान् करोति । **णिज्** बहुलं० । **तीक्ष्णे** णः । **क्षः** खः० । तिव् → इच् । **स्वराणां**० - एः ॥ ४.३४४ ॥

षष्ठ्याः ॥ ४.३४५ ॥

[संगरसएहिं] । सङ्गरशत । **भिस्सुपो** हिं ॥

[वण्णिअइ] । वर्ण्यते । **ईअइज्जौ** क्यस्य । **स्वराणां**० - इः ॥

[दिक्खु] । **दृशो** नियच्छपेच्छ० । हि । **हिस्वयोरिदुदेत्** - उः ॥

[अम्हारा] । अस्मदीय । **पक्ष्मश्मस्मह्मां**० । **युष्मदादेरीयस्य** डारः । अम् । लुक् । **स्यादौ** दी० ॥

[कंतु] । कान्त । **स्वराणां** स्व० । अम् । लुक् । **स्यमोरस्योत्** - उः ॥

[अइमत्तहं] । अतिमत्त । **आमो** हं ॥

[चत्तंकुसहं] । त्यक्ताङ्कुश । **त्योऽचैत्ये** - चः ।

[गय] । गज । आम् । अनेन लुक् ॥

[कुंभइं] । कुम्भ । शस् । **क्लीबे** जस्शसोरिं ।

[दारंतु] । दारि । शतृ → न्त । **स्वराणां**० । अम् । **स्यम्जस्शसां** लुक् । **स्यमोरस्योत्** ॥ ४.३४५ ॥

आमन्त्र्ये जसो होः ॥ ४.३४६ ॥

मुणिउं[१] । **ज्ञो** जाणमुणौ । क्त । **व्यञ्जनाद**० । **स्वराणां**० । सि । लुक् ॥

मइं । अस्मद् । टा । **टाङ्यमा** मइं ॥

करहु । कृंग् । पञ्चमी त । **बहुत्वे** हुः । **ऋवर्णस्याऽरः** । **व्यञ्जनाद**० ॥

[अप्पहो] । आत्मन् । **स्वराणां** स्व० । **भस्मात्मनोः** पो० । ङस् । **ङसः** सुहोस्सवः ॥

[घाउ] । घात । अम् । लुक् ॥ ४.३४६ ॥

---

१. मुणिओ - **क.ख.** ।

भिस्-सुपो हिं ॥ ४.३४७ ॥

[भाईरहि] । भागीरथी । **स्या**दौ दी० - इ ॥

[जिवँ] । यथा ॥

[भारइ] । भारती । सि ॥

[मग्गे] । मार्ग । सुप् ॥

[तिहिं] । त्रि । सुप् ॥

[वि] । अपि ॥

[पयट्टइ] । प्रवर्तते । **र्त**स्याऽधूर्त्तादौ - ट ॥ ४.३४७ ॥

स्त्रियां जस्-शसोरुदोत् ॥ ४.३४८ ॥

पेच्छंताण । **दृ**शो नियच्छपेच्छा० । शतृ → न्त । आम् । **टा**आमोर्णः । **स्या**दौ दी० ॥ ४.३४८॥

ट ए ॥ ४.३४९ ॥

[निअमुहकरहिँ] । निजमुखकर । भिस् । **भि**स्सुपो हिं ॥

[मुद्धकर] । मुग्धकरा । सि । लुक् । **स्या**दौ दीर्घ० ॥

[अंधारइ] । अन्धकार । **क**गचज० - लुक् । **स्व**राणां स्व० - आकारेण सहाऽऽकारः । **अ**डड० - अ । ङि । **ङि**नेच्च ॥

[पडिपेक्खइ] । प्रतिप्रेक्षते[१] ॥

[ससिमंडलचंदिमए] । शशिमण्डलचन्द्रिका । **च**न्द्रिकायां मः । टा । **ट** ए ॥

[पुणु] । पुनर् । **पु**नर्विनः स्वार्थे डुः ॥

[काइं] । किम् । **किमः** काइंकवणौ वा ॥

[न दूरे] । न दूर । **ङि**नेच्च ॥

दिक्खइ[२] । **दृ**शो नियच्छपेच्छा० ॥

---

१. ०प्रेक्ष्यते - **घ.** । २. देक्खइ - **मु.** ।

[जहिँ] । यद् । ङि । **ङे**र्हिं ॥

[मरगयकंतिए] । मरकतकान्ति । **म**रकतमदकले० - ग । टा ।

[संवलियं] । संवलित । सि । **क्ली**बे स्वरान्म् सेः । **मो**ऽनुस्वारः ॥ ४.३४९ ॥

ङस्-ङस्योर्हे ॥ ४.३५० ॥

[तुच्छमज्झहे] । तुच्छमध्या । **सा**ध्वसध्यह्यां झः । ङस् । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ । अनेन हे ॥

[तुच्छजंपिरहे] । **क**थेर्वज्जरपज्जरोप्पालेति जंप । तृन् । **शी**लाद्यर्थस्येरः । आप् । ङस् । **स्या**दौ दी० ॥

[तुच्छच्छरोमावलिहे] । तुच्छाच्छरोमावलि । ङस् ॥

[तुच्छराय] । तुच्छराग इति दूतीकृतं नायकस्याऽऽमन्त्रणम् ॥

[तुच्छयरहासहे] । तुच्छतरहासा । ङस् । **स्या**दौ० ॥

[पिअवयणु] । प्रियवचन ॥

[अलहंतिअहे] । नञ् लभ् । आनश् → न्त । **अ**जातेः पुंसः - ङी । **अ**डड० - अ । **स्व**राणां० - इ । ङस् ॥

[तुच्छकायवम्महनिवासहे] । तुच्छकायमन्मथनिवासा । **म**न्मथे वः । **न्मो** मः । ङस् ॥

[अन्नु] । अन्य । सि ॥

[जु] । यद् । सि ॥

[तुच्छउं] । तुच्छ । **स्वार्थे**० - कः । सि । **का**न्तस्यात उं स्यमोः ॥

[तहे] । तद् । ङस् ॥

[धणहे] । नायिका । **शी**घ्रादि धण् । ङस् ॥

[तं] । तद् । अम् ॥

अक्खणहं[१] । आङ् पू० ख्यांक् । तुम् । **तु**म एवमणाणहमणहिं च । **स्व**राणां० ॥

---

१. अक्खणह - **मु.** ।

[ण जाइ] । न याति ॥

कटरीति देश्योऽयमद्भुतार्थः ॥

[थणंतरं[1]] । स्तनान्तर । सि । लुक् ॥

[मुद्धडहे] । मुग्धा । **अ**डड० । ङस् ॥

[जें] । यद् । टा । **आ**ट्टो णा० । **ए**ट्टि ॥

[मणं[2]] । मनस् । सि ॥

[विच्चि] । वर्त्मन् । **वि**षण्णोक्तवर्त्मनो वुन्नवुत्तविच्चं । ङि । **ङि**नेच्च ॥

[ण माइ] । न माति । स्तनयोरतिपीनत्वादन्तरमतितुच्छमिति भावः ॥

[फोडंति[3]] । स्फुट् । णिग् । तस् । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् । अन्ति → न्ति । **स्व**राणां स्वराः - ओत्वमत्वं च । **क**गटड० - लुक् ॥

[जे] । यद् । औ → जस् । **अतः** सर्वादेर्डे० ॥

[हियडउं] । हृदय । **स्व**राणां० । **कि**सलयकालायसहृदये यः । **अ**डड० - डड । **स्वार्थे** कश्च वा । अम् । **का**न्तस्यात उं० ॥

[अप्पणउं] । आत्मीय । **शी**घ्रादि अप्पण । **स्वार्थे**० - कः । अम् → उं ॥

[ताहं] । तद् । ओस् । ततः आम् । **आ**मो हं । **स्या**दौ दी० ॥

[पराई] । परकीया । **शी**घ्रादि पराई ॥

[कवण] । किम् । **किमः** काइंकवणौ वा ॥

[घृण] । घृणा । सि । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

रक्खिज्जहु[4] । रक्षां करोति, णिच्, इति स्वरान्तता अथवा **व्य**ञ्जनाददन्ते इत्यस्य धात्वन्तत्वात् [**म**ध्ये च] स्वरान्ताद्वेति ज्जः ॥

[लोअहो] । लोक । जस् । **आ**मन्त्र्ये जसो हो ॥

---

१. थणंतरु - **मु.** । २. मणु - **मु.** । ३. फोडेंति - **ता.मु.** । ४. रक्खेज्जहु - **ता.मु.** ।

[अप्पणा]। आत्मन्। अम्। **पुंस्**यन आणो राजवच्च। **स्यम्**जस्शसां लुक्। **स्या**दौ दी० ॥

[बालहे] । बाला । ङसि । अनेन हे । **स्या**दौ दी० ॥

[जाया] । जात ॥

[विसमथण] । विषमस्तन । **स्त**स्य थो० । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - जस् । लुक् ॥ ४.३५० ॥

भ्यसामोर्हुः ॥ ४.३५१ ॥

[भल्ला] । भव्य । **शी**घ्रादि भल्ल । सि । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

[हुआ] । भू । क्त । **क्ते** हूः । **स्व**राणां स्व० । सि ॥

[जु] । यत् । सि ॥

[मारिआ] । मारित । सि ॥

[बहिणि] । दुहितृभगिन्योर्धूआबहिण्यौ । **स्या**दौ दी० ॥

[महारा] । अस्मद् । ङस् । ममाऽयमिति वाक्ये **दोरी**ये सति प्राकृतलक्षणा**दैका**र्थ्ये इति लोपाभावे **मे**मइमममहमहंमज्झमज्झंअम्हअम्हमिति महादेशे **यु**ष्मदादेरीयस्य डारः ॥

[कंतु] । कान्त । सि ॥

लज्जिज्जंतु[1] । ओलस्जैति । क्रियातिपत्ति स्ये[2] । **व्य**ञ्जनाददन्ते सति स्वरान्तः । *अथवा लज्जां करोति णिच् । क्रियातिपत्ति स्ये[3] । **न्त**माणौ - न्त । सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्ति-विधानात्[4] विध्याद्यर्थत्वे [**म**ध्ये च] स्वरान्तादिति ज्जः । सि । लुक् । **स्य**मोरस्योत् ॥

[वयंसिअहु]। वयस्य। **अ**जातेः पुंसः - ङी। **स्व**राणां स्वराः।[5] **अ**डड० - अः। भ्यस्[6]। अनेन हुः ॥

[जइ] । यदि ॥

[भग्गा] । भग्न । सि । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

[घरु] । गृह । **गृ**हस्य घरोऽपतौ । अम् । **स्यम्**० - लुक् । **स्य**मोरस्योत् ॥

---

१. लज्जेज्जंतु - **ता.मु.** । २. स्यत - **क.ख.** । ३. स्यत - **क.ख.** । ४. (सिद्ध. ५.४.९) । ५. ०स्वराः । वण्ण(?) इति इत्वम् । अडड० - **ख.** । ६. आम् - **क.** ।

एंतु । स्यत् । **न्त**माणौ । **स्व**राणां० - ए । सि । लुक् । **स्य**मोर० ॥ ४.३५१ ॥

डेर्हि[1] ॥ ४.३५२ ॥

[वायसु] । वायस । अम् ॥

उड्डावेंतिअए[2] । डीङ्। णिग् । शतृ → न्त । **स्व**राणां स्वराः० । **णे**रदेदा० । **अ**जातेः पुंसः - ङीः । **स्व**राणां स्वराः० । **अ**डड० । टा । **ट** ए ॥

[सहस त्ति] । सहसा इति । **इ**तेः स्वरात्तश्च द्विः । **स्व**राणां स्व० ॥

फुट्ट । स्फुटन्ति स्म । अनिर्दिष्टत्वाद् भूतेऽपि **नाम्यु**पान्त्येति कः । **स्फु**टिचलेः - द्वित्वम् । जस् । लुक् ॥

[तड त्ति] । तटत् इति । **अ**न्त्यव्यं० । **टो** डः ॥ ४.३५२ ॥

क्लीबे जस्-शसोरिँ ॥ ४.३५३ ॥

मेल्लवि । **मु**चेश्छड्डावहेड० । क्त्वा । **क्त्व** इइउइविअवयः ॥

महंति । **का**ङ्क्षेराहाहिलङ्घाहि - मह । अन्ति → न्ति ॥

[असुलह] । असुलभ । अम् । **अ**मोऽस्य ॥

इच्छणं[3] । इषत् । तुम् । **तु**म एवमणाणहमणाहिं च - अण । **ग**मिष्यमासां छः । **वा** स्वरे मश्च ॥

[जाहँ] । यद् । **आ**मो हं ॥

आग्रह । **शी**घ्रादि **भलि** । सि । लुक् ॥

[ते] । तद् । जस् । **अ**तः सर्वादेर्डेर्जसः ॥

[दूर] । दूर । अम् । लुक् ॥

[गणंति] । गणण् । णिच् । अन्ति → न्ति । **स्व**राणां स्व० ॥ ४.३५३ ॥

कान्तस्याऽत उं स्यमोः ॥ ४.३५४ ॥

[भग्गउँ] । भग्न । **स्वा**र्थे० - कः । अम् ॥

---

१. डेहिं - **मु.** । २. उड्डाविंतिअए - **ख.** । ३. एच्छण - **ता.मु.** ।

देक्खिवि । **दृशो** नियच्छपेच्छा० । **क्त्व** इउ० ॥

पसरिअउं । प्रसृं । क्त । **ऋ**वर्णस्याऽरः । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० । **स्वा**र्थे० - क । अम् ॥

[परस्सु] । पर । **ङसः** सुहोस्सवः ॥

उम्मिलइ । मील श्मील उत्पूर्वः । **प्रा**देर्मीलेः - द्वित्वम् ।

[ससिरेह] । शशिरेखा ॥

[जिवँ करि करवालु पिअस्सु] । यथा करे करवालः प्रियस्य ॥ ४.३५४ ॥

सर्वादेर्ङसेर्हां ॥ ४.३५५ ॥

होंतउ । **भु**वेर्होहुव० । शतृ → न्त । **अ**डड० - अ । सि । लुक् ॥ ४.३५५ ॥

किमो डिहे वा ॥ ४.३५६ ॥

[जइ] । यदि ॥

[तहो[1]] । तद् । **ङसः सु**होस्सवः ॥

[तुट्टउ] ।[2] त्रुटति स्म । **नाम्यु**पान्तिक - क । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥

[नेहडा] । स्नेह । **अ**डड० ॥

[मइं] । अस्मद् । **टा**ङ्यमा मइं ॥

[सहुं] । सह । **कि**लाथवादिवासहनहेः इति सहुं ॥

[तिलतार] । तिलवत् स्निग्धा तारा- कनीनिका तिलतारा ॥

[तं] । तद् । **अन्त्य**व्यं० । **वा** स्वरे मश्चेति बाहुलकाद् दस्याऽपि मः ॥

[किहे] । किम् । ङसि ॥

---

१. तहे - **मु.** । २. क्तेनाऽप्फु० - **ताटि.** ।

[वंकिहिं[1]] । वक्र । **व**क्रादावन्तः । **स्व**राणां० - इः । भिस् । **भि**स्सुपो हिं ॥

[लोयणेहिं] । लोचन । **भि**स्येद्वा ॥

[जोइज्जउं] । द्युति दीप्तौ । णिग् । वर्तमाना ए । क्य । **अ**न्त्यत्रयस्याद्यस्य उं । **ई**अइज्जौ० । **स्व**राणां० इति णिच्इकारेण सह इः[2] ॥

[सयवार] । शतवार । अम् । लुक् ॥ ४.३५६ ॥

डेर्हिं ॥ ४.३५७ ॥

कप्पिज्जइ[3] । कृपौङ् । ते → इच् । **ई**अइज्जौ० । **व्य**ञ्जनाद० । **ऋ**वर्णस्याऽरः । **स**र्वत्र लवरा० । **अ**नादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् ॥

[सरेण] । शर । टा । **आ**ट्टो णा० । **ए**ट्टि ॥

छिज्जइ । छोंच् । ते → इच् । **ई**अइज्जौ० । **स्व**राणां स्व०[4] ॥

[तेहइ] । **या**दृक्तादृक्कीदृगीदृशां दादेर्डेहः । **अ**डड० - अः । **ङि**नेच्च ॥

[भडथडनिवहि] । भटस्थटनिवह । ङि । स्थटशब्दः स्थट्टार्थः ॥

[एक्कहिं[5]] । एक । **से**वादौ वा ॥

[अक्खिहिं[6]] । अक्षि । **डे**र्हिं ॥

[माहउ] । माधव । सि ॥

[महिअलसत्थरि] । महीतलस्रस्तर । **स्त**स्य थो० । **ङि**नेच्च ॥

[सरउ] । शरद् । **श**रदादेरत् ॥

[अंगहिं[7]] । अङ्ग । सुप् । **भि**स्सुपो हिं ॥

[गिम्हे[8]] । ग्रीष्म । **स्व**राणां० - इ । **प**क्ष्मश्मष्म० - म्ह ॥

[सुहच्छी] । सुखासनम् । **आस्य**टिव्रजयजः क्यप् [इति] क्यपि सुखास्या सुखासिकेत्यर्थः। **ग**मिष्यमासां छः । **स्व**राणां स्व० - आप ईत्वम् ।[9] **अ**धो मनयाम् । **इक**स्तिवीति

---

१. वङ्केहि - **मु.** । २. **लु**गावी क्त० - लुक् - **ताटि.** । ३. कृप् । णिग् । ते । क्य । **लु**गावी० । **ई**अइज्जौ० । लुक् । कृतैत् वा तक्ष्यादौ - **ताटि.** । ४. **लु**क् वा - **ताटि.** । ५. एकहिं - **ता.मु.** । ६. अंखिहिं - **ता.** । ७. अङ्गिहिं - **मु.** । ८. गिम्हु - **ता.** । ९. **स्व**राणां० । **अ**धो मनयाम् । **अ**जातेः पुंसः - ङीः । सुहच्छी - **क.ख.** ।

इप्रत्यये सति सुखासिका । शेषं पूर्ववत् । सैव तिलवनम् । तत्र मार्गशीर्ष । **शी**घ्रादि **मग्गसिर** ॥

[**तहे**] । तद् । ङस् । **स्त्रि**यां डहे ॥

[**मुद्धहे**] । मुग्धा । **ङस्**ङस्योर्हे । **स्या**दौ दी० ॥

अक्षिद्वये श्रावणो भाद्रपदश्चाऽश्रुजलस्रावित्वात् । स्रस्तरे माधवः, पल्लवप्रायत्वात् । गण्डस्थले शरत्, तस्यां कासकुसुमादिना स्थलानां पाण्डुत्वात् । अङ्गेषु ग्रीष्मस्तापबाहुल्यात् । सुखासिकातिलवने मार्गशीर्षः, तत्र तस्योच्छेदात् । मुखपङ्कजे शिशिरः, तत्र पङ्कजानां म्लानत्वादिति भावः ॥

[**हिअडा**] । हृदय । **अ**डड० । सि । **स्यम्**जस्शसां लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

[**फुट्टि**] । स्फुटत् । हि । **हि**स्वयोरिदुदेत् । **स्फु**टिचलेः – द्वित्वम् ॥

[**तड त्ति**] । तटत् इति ॥

[**करि**] । कृंग् । क्त्वा । **क्त्व** इइउअवि० । **ऋ**वर्णस्याऽरः ॥

[**कालक्खेवें**] । कालक्षेप । टा । **आ**ट्टो णा० । **ए**ट्टि ॥

[**काइं**] । **कि**मः काइंकवणौ वा ॥

देक्खउं । **दृ**शो नियच्छपेच्छा० । मिव् । **अ**न्त्यत्रयस्याऽऽद्यस्य उं । **व्य**ञ्जनाद० ॥

ठवइं[१] । **स्थ**ष्ठाथक्क० । णिग् । पोऽन्तः । तिव् → इच् । **स्व**राणां स्वराः० – अत्वम् ॥

[**पइं**] । युष्मद् । टा । **टा**ङ्यमा पइंतइं ॥

[**विणु**] । विना । **पु**नर्विनः स्वार्थे डुः ॥

[**दुक्खसयाइं**] । दुःखशत । जस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं । **स्या**दौ दी० ॥ ४.३५७ ॥

यत्-तत्-किंभ्यो ङसो डासुर्न वा ॥ ४.३५८ ॥

[**हलि**[२]] । **मा**मिहलाहले० । **स्या**दौ दी० ॥

[**सहिए**] । सखिका । सि । **वा**प एः ॥

---

१. पोऽन्ते **वा**ऽव्ययोत्खा०, आवादेशे **स्व**राणां० – **ताटि.** । २. हे प्रिये ! । प्रियस्यस्थाने शीघ्रादित्वाद् हलिः – **ताटि.** ।

[निच्छएं[१]] । निश्चय । **ह्र**स्वात् थ्यश्च० । टा ॥

रूसइ । **रु**षादीनां दीर्घः ॥

[अत्थेहिं, सत्थेहिं, हत्थेहिं[२]] । अर्थ, शस्त्रं[३], हस्त । भिस् । **भिस्**सुपो हिं । **भिस्**येद्वा ॥

ठाउ । **स्थ**ष्ठा० । स्थीयतेऽस्मिन्निति **अद्य**र्थाच्चाधारे - क्तः । अम् । लुक् । **स्यम**ोरस्योत् ॥

फेडइ । **भ्रंशेः** फिडफिट्ट० । **स्व**राणां० - ए ॥

तिणसम्व । [तृणसम] । **स्व**राणां० - इ । **मो**ऽनुनासिको वो वा - म्व ॥

[विसिट्ठु] । विशिष्ट । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रे० - ठः ॥ ४.३५८ ॥

स्त्रियां डहे ॥ ४.३५९ ॥

[केरउ] । सम्बन्धिन् । **शी**घ्रादीनां केर । **अ**डड० ॥ ४.३५९ ॥

यत्-तदः स्यमोर्ध्रुं त्रं ॥ ४.३६० ॥

[प्रंगणि] । प्राङ्गण । ङिनेच्च ॥

चिट्ठदि । **स्थ**ष्ठाथक्कचिट्ठनिर० । तिव् । **व्य**ञ्जनाद० । **अ**नादौ स्वरादसंयुक्तानां कखतथपफां गघदधबभाः ॥

[भ्रंति[४]] । भ्रान्ति । **स्व**राणां स्व० ॥

बोल्लिअइ । **क**थेर्वज्जरपज्जर० । **ई**अइज्जौ० । **स्व**राणां० - इः ॥ ४.३६० ॥

इदम इमुः क्लीबे ॥ ४.३६१ ॥

[तुह] । युष्मद् । ङस् । **त**इतुतेतुम्हंतुहतुहं० ॥

[तणउं] । सम्बन्धिन् । **शी**घ्रादि तण । **अ**डड० । **स्वा**र्थे० - कः । सि । **का**न्तस्यात उं० ॥

देक्खु । **दृ**शो नियच्छ० । **हि**स्वयोरिदुदेत् ॥ ४.३६१ ॥

एतदः स्त्री-पुं-क्लीबे एह-एहो-एहु ॥ ४.३६२ ॥

[[५]मणोरह] । मनोरथ । आम् । **ष**ष्ठ्या इति आम्-लुक् । **व**क्रादित्वात् नोऽन्तः[६] ॥

---

१. निच्छइँ - **मु.** । २. अत्थिहिं, सत्थिहिं, हत्थिहिं - **मु.** । ३. शास्त्र - **क.ग.** । ४. भ्रंत्रि - **ता.** । **अ**भूतोऽपि क्वचित् - **ताटि.** । ५. एत० ॥ एहउं - **ग.** । ६. (किमत्र 'मणोंर' इत्यभिप्रेतं स्यात् ?)

एहउं । ईदृश । **या**दृक्तादृक्कीदृगीदृशां डेहः । **स्वार्थे**० - कः । अम् । **का**न्तस्याऽत उं० ॥

[**वढ**] । मूर्ख । **शी**घ्रादीनां० - वढ ॥

[**चिंतंताहं**] । चितुण् । शतृ → न्त । **आ**मो हं । **स्या**दौ दी० ॥

[**पच्छइ**] । पश्चात् । **प**श्चादेवमेवैवेदानीं० ॥

[**विहाणु**] । विभात । **क्ते**नाऽप्फुण्णादयः - विहाणु ॥ ४.३६२ ॥

एइर्जस्-शसोः ॥ ४.३६३ ॥

अदस ओइ ॥ ४.३६४ ॥

पुच्छह । **प्र**च्छः पुच्छः । त । **म**ध्यमस्येत्थाहचौ ॥

[**वड्डाइं**] । बृहत् । **शी**घ्रादि वड्ड ॥

[**तो**] । तदा । **त**तस्तदोस्तो ॥

[**विहलिअजणअब्भुद्धरणु**] । विह्वलितजनअभ्युद्धरण । **स**र्वत्र ल० - वलुक् । अभ्युद्धरतीति **रम्या**दिभ्यः कर्तर्यनट् ॥

जोइ । द्युति । णिग् । हि । **हि**स्वयोरिदुदेत् । **द्य**य्ययाँ जः । **क**गचज० - तलुक् । **स्व**राणां स्वरा० - इकारस्य इकारेण सह इकारः ॥ ४.३६४ ॥

इदम आयः ॥ ४.३६५ ॥

[**लोअहो**] । लोक । ङस् । **ङसः** सुहोस्सवः । * जस् वा । **आ**मन्त्र्ये जसो होः ॥

[**जाईसरइँ**] । जाति स्मरन्ति, **लिहा**द्यच् - जातिस्मर । **स्व**राणां स्व० - ई ।[१] **ज**स्शसः० ॥

मउलिअहिं[२] । मुकुलं करोति, णिच् । अन्ति । **त्या**देराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं नवा । **स्व**रादनतो वा - अः । **उ**तो मुकुलादिष्वदिति मकार-उकारस्य अकारः ॥

विहसंति । हसे हसने (धा. ५४५) विपूर्वः ॥

सोसउ । शुषंच् । पञ्चमी तु । **स्व**राणां स्व० - ओ । **व्य**ञ्जनाद० ॥

---

१. दीर्घह्रस्वौ० - **ताटि.** । २. उतो मुकु० । मुकुलानि सञ्जातान्येषां, **तद**स्येति इतः । तानीवाऽऽचरन्ति क्विप् । अन्ति । **त्या**देराद्य० - **ताटि.** ।

[म] । मा । सि । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

[वडवानलस्स] । वडवानल । **ङसः** स्सः ॥

[किं] । किम् । सि । **किमः** किम् ॥

[आयहो] । इदम् । ङस् । आयादेशः । **ङसः** सुहोस्सवः ॥

[दड्ढकलेवरहो] । दग्धकलेवर । **दग्ध**विदग्धवृद्धिवृद्धे ढः ॥

वाहिउ । वहीं । णिग् । भावे क्त ॥

उट्ठुब्भइ । छदण् आङ्पूर्वः । **त**क्ष्यादीनां० - उट्ठुभ । ते । क्यः । **ग**मादीनां द्वित्वं क्यलुक् च ॥

कुहइ । कुथच् पूतिभावे । तिव् → इच् । **व्य**ञ्जनाद० ॥

डज्झइ । दहं । ते → इच् । क्य । **द**हो ज्झः, क्यलुक् च । **दं**शदहोः - डः ॥

[छारु] । क्षार । **छो**ऽक्ष्यादौ । सि । **स्य**मोरस्योत् । **स्य**म्जस्शसां लुक् ॥ ४.३६५ ॥

सर्वस्य साहो वा ॥ ४.३६६ ॥

तडप्फडइ । उत्ताम्यति । **त**क्ष्यादीनां छोल्लादयः ॥

[वड्डत्तणहो] । बृहत्त्व । **त**क्ष्यादित्वाद् बृहतो वड्डः । **त्व**स्य डिमात्तणौ वा । डस् । **डसः** सुहोस्सवः ॥

[तणेण] । **ता**दर्थ्ये केहिंतेहिंरेसिरेसिंतणेणा इति तणेणप्रयोगः ॥

[वड्डप्पणु] । बृहतो वड्डः । **त्व**तलोः प्पणः ॥

[पर[१]] । परम् । **ए**वंपरंसमंध्रुवं० ॥

[मुक्कलडेण[२]] । मुदं- हर्षं कलयतीति मुत्कलः । **अ**डड० ॥ ४.३६६ ॥

किमः काइँ-कवणौ वा ॥ ४.३६७ ॥

आवइ । अव रक्षणादौ आङ्पूर्वः । तिव् ॥

[दूइ] । हे दूति ! ॥

[अहो] । अधः । **अ**तो डो विसर्गस्य ॥

---

१. परि - **मु.** । २. मोक्कलडेण - **ता.मु.** । ओत् संयोगे - **ताटि.** ।

[मुहु] । मुख । सि । **स्यम्**जस्शस्० । **स्यम**ोरस्योत् ॥

[तुज्झु] । युष्मद् । ङस् । **ङसि**ङस्भ्यां तउतुज्झुं[१]तुध्र ॥

तउ । युष्मद् । **ङसि**ङस्भ्यां तउ० ॥

[सहिए] । सखिका । सि । **वा**प ए ॥

[मज्झु] । अस्मद् । ङस् । **म**हुमज्झु ङसिङस्भ्याम् ॥

रक्खेज्जहु । रक्षां करोति, **णिज्** बहुलं० । पञ्चमी त । **ब**हुत्वे हुः । **म**ध्ये च स्वरान्ताद्वा - ज्जः । **स्व**राणां स्वरा - ए ॥

[तरुणहो] । तरुण । जस् । **आम**न्त्र्ये जसो हो ॥

[अप्पणा] । आत्मन् । **पुं**स्यन आणो० । **भ**स्मात्मनोः पो वा । अम् । लुक् । **स्या**दौ दीर्घ० ॥

[बालहे] । बाला । ङस् । **ङस्**ङस्योर्हे । **स्या**दौ दी० ॥

[थण] । स्तन । **स्त**स्य थो० । **नो** णः । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - जस् । **ज**स्शसोर्लुक् ॥

फोडेंति । स्फट स्फट्ट । णिग् । गुणः । तस् । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - अन्ति । **स्व**राणां० ॥

[जिं[२]] । यद् । औ → जस् । **अतः** सर्वादेर्डेः । **स्व**राणां - इः ॥

[हिअडउं] । हृदय । **कि**सलयकालायस० । **अ**डडड्डु० । **स्वार्थे**० - कः । अम् । **का**न्तस्याऽत उं स्यमोः ॥

[अप्पणउं] । आत्मीय । **शी**घ्रादि अप्पण । **स्वार्थे**० - कः ॥

[ताहं] । तद् । **आम**ो हं । **स्या**दौ दी० ॥

[पराई] । परकीया । **शी**घ्रादि पराई ॥

[सुपुरिस] । सुपुरुष । **पुरु**षे रोः । जस् । लुक् ॥

[कंगुहे] । कङ्गु । ङस् । **ङस्**ङस्योर्हे ॥

---

१. तुज्झ - **ग.मु.** । २. जे - **मु.** ।

अणुहरहिं । अनुहृग् । अन्ति । **त्या**देराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं नवा ॥

भण । सिद्धम् ।

नवहिं । णमं प्रह्वत्वे । अन्ति । **त्या**देराद्यत्र० - हिं । **रु**दनमोर्वः ॥

[ससणेही] । सस्नेहा । **स्ने**हाग्न्योर्वा - अत् । **अ**जातेः पुंसः - ङीः ॥

[तो] । तदा । **त**तस्तदोस्तोः ॥

[मुइअ] । मृतिका ॥

[विहिं] । द्वि । भ्याम् । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - भिस् । **भि**स्सुपो हिं ॥

[पयारेहिं] । प्रकार । **भि**स्येद्वा ॥

[गइअ] । गतिका ॥

[धण] । प्रिया । **शी**घ्रादि धण ॥

गज्जहि । गर्ज शब्दे । सिव् । **म**ध्यत्रयस्याऽऽद्यस्य हि । **व्य**ञ्जनाद० ॥ ४.३६७ ॥

युष्मदः सौ तुहुं ॥ ४.३६८ ॥

रुणुझुणि । शब्दं करोति । **शब्दा**देः कृतौ वा - क्यङ् । **त**क्ष्यादीनां० - रुणझुणादेशः । **हि**स्वयोरिदुदेत् ॥

[रण्णडइ] । अरण्य । **वा**लाब्वरण्ये लुक् । **यो**गजाश्चैषाम् - डडअ ॥

[सा] । तद् । अम् । बाहुलकादम्यपि **त**दश्च तः सोऽक्लीबे - सः । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

[दिसि] । दिश् । **दि**क्प्रावृषोः सः । **स्व**राणां स्वराः० - इः ॥

जोइ ।[१] द्युति । णिग् । स्व । **हि**स्वयोरिदुदेत् ॥

[म] । मा । **स्या**दौ दी० ॥

रोइ । रुदृक् । हि । **हि**स्वयोरिदु० । **स्व**राणां स्व० । ङस् । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

मरहि । मृंत् । से । **म**ध्यत्रयस्याऽऽद्यस्य हिः । **ऋ**वर्णस्याऽरः । **व्य**ञ्जनाद० ॥ ४.३६८ ॥

१. द्योतय द्योतयित्वा वा । प्रथमपक्षे **स्व**राणां० । द्वितीये **लु**गावी० । **हि**स्वयो० - इः - **ताटि.** ।

जस्-शसोस्तुम्हे-तुम्हइँ[1] ॥ ४.३६९ ॥

जाणहं[2] । **ज्ञो** जाणमुणौ । त । **ब**हुषु न्तुहमो ॥ ४.३६९ ॥

टा-ङ्यमा पइँ-तइँ[3] ॥ ४.३७० ॥

[मुक्काहं] । मुक्त । **श**क्तमुक्तदष्ट० - कः । **आ**मो हं । **स्या**दौ दी० ॥

फिट्टइ । **भ्रंशेः** फिडफिट्टफुड० । तिव् ॥

[पत्तत्तणं] । पत्रत्व । **त्व**स्य डिमात्तणौ वा ॥

[पत्ताणं] । पत्र । आम् । **टा**आमोर्णः । **स्या**दौ दी० । **क्त्वा**स्यादेर्णस्वोर्वा ॥

[तुह] । युष्मद् । ङस् । **त**इतुवतुमतुह० (**त**इतुते०) ॥

होज्ज । **भु**वेर्हो० । यात् । **व**र्तमानाभविष्यन्त्योश्च ज्जज्जा वा ॥

[ता] । **त**स्मात्ता ॥

[तेहिं] । तद् । भिस् । **भि**स्सुपो हिं । **भि**स्येद्वा ॥

[महु] । अस्मद् । ङस् । **म**हुमज्झु ङसिङस्भ्याम् ॥

[हिअउं] । हृदय । **स्व**राणां स्व० - इः । **कि**सलयकालायस० । दलुक् । **स्वा**र्थे० - कः । **का**न्तस्यात उं० ॥

[ताए] । तद् । आपि ता । **ट** ए ॥

[तुहुं] । **यु**ष्मदः सौ तुहुं ॥

[स वि] । साऽपि ॥

[अन्नें] । अन्येन ॥

[विनडिज्जइ] । नटण् । णिच् । ते । क्य । इज्जः । **स्व**राणां स्व० - इकारेण सह इ॥

[काइँ] । किम् । **कि**मः काइँ० ॥

[करउं] । कृग् । मिव् । **अ**न्त्यत्रयस्याऽऽद्यस्य उं ॥

---

१. तुम्हइं - **मु.** । २. ज्ञा । थ । **म**ध्यमस्येत्थाहचौ - **ताटि.** । ३. पइं-तइं - **मु.** ।

[हउं] । **सा**वस्मदो हउं ॥

[मच्छें मच्छु] । मत्स्येन मत्स्यः । **ह्र**स्वात् थ्यश्च० ॥

गिलिज्जइ । गल चर्व अदने । **स्व**राणां० - इः । ते । क्य । **ई**अइज्जौ क्यस्य ॥

[बेहिं] । द्वि । **द्वे**र्दोवे । ओस् । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् । सुप् । **भि**स्सुपो हिं ॥

तक्केइ । लोकृतर्करघुलघु० । णिच् । तिव् । **स्व**राणां० - ए ॥

लेप्पिणु । लांक् आदाने । क्त्वा । **ए**प्प्येप्पिण्वेव्येविणवः । **स्व**राणां स्व० ॥

[जमघरिणि] । यमगृहिणी । **गृ**हस्य घरोऽपतौ । अम् । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

भण । भण् । हि । **दु**सुमु विध्यादिषु - सु । **व्य**ञ्जना० । **अ**त इज्जस्वि० - लुक् ॥

[सुहु] । सुखम् । क्रियाविशेषणम् ॥

थक्केइ । **स्थ**ष्ठाथक्क० । तिव् । **व्य**ञ्जनाद० - अ । **स्व**राणां स्व० - ए ॥

मेल्लंतिहे । **मु**चेश्छड्डावहेड० - मेल्ल । शतृ → न्त । **अ**जातेः पुंसः - ङीः । **ङ**स्ङस्योर्हे । **स्या**दौ दी० ॥

मेल्लंतहो । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

[तुज्झु] । युष्मद् । ङस् । **ङ**सिङस्भ्यां तउतुज्झु० ॥

[वेग्गला][1] । वेगं लाति, **अ**तो डो०[2] । वेगल । **से**वादौ वा - द्वित्वम् । सि । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

[कृदंतहो] । कृतान्त । **स्व**राणां स्व० । **अ**नादौ स्वरादसंयुक्तानां कखतथपफां गघदधबभाः । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

[सज्झु] । साध्य । **सा**ध्वसध्यह्यां झः । **स्य**मोरस्योत् ॥ ४.३७० ॥

भिसा तुम्हेहिं ॥ ४.३७१ ॥

[तेवड्डुउं][3] । तावत् । **वा** यत्तदोतोर्डेवडः । **से**वादौ वा । **स्वा**र्थे० - कः । सि । **का**न्तस्यात उं० ॥

[एक्कखणेण] । एकक्षण । **से**वादौ वा । **क्षः** खः क्वचित्तु० । टा । **आ**ट्टो णानुस्वारौ । **ए**ट्टि ॥ ४.३७१ ॥

---

१. वेगेन लायते **स्थादि** कः । **से**वादौ वा - **ताटि.** । २. (**अ**तो डो० इति सूत्रप्रवृत्तौ किं 'वेग्गलो' इत्यभिप्रेतम् ?)
३. तेवड्डउ - **मु.** ।

ङसि-ङस्भ्यां तउ-तुज्झु[1]-तुध्र ॥ ४.३७२ ॥

[गुणसंपइ] । गुणसम्पत् । **आ**पद्विपत्सम्पदां द इः ॥

[मदि] । मति । **अ**नादौ स्वरादसंयुक्तानां० - दः ॥

उप्पत्ति । इंण्क् उपपूर्वः । उपायनमुपेत्य । **सम**जनिपन्निषत्शीङ्० - क्यप् । **ह्रस्व**स्य तः पित्कृति । **से**वादौ० । **स्व**राणां स्व० - अः । **अ**धो मनयाम् - यलुक् । **स्व**राणां स्व० इत्याप इकारः । टा । **एं** चेदुत इति टाया अनुस्वारः ॥ ४.३७२ ॥

भ्यसाम्भ्यां तुम्हहं ॥ ४.३७३ ॥

तुम्हासु सुपा ॥ ४.३७४ ॥

सावस्मदो हउं ॥ ४.३७५ ॥

जस्-शसोरम्हे-अम्हइँ[2] ॥ ४.३७६ ॥

[थोवा] । स्तोक । **स्तो**कस्य थोक्कथोवथेवाः ॥

[बहुअ] । बहु । **अ**डड० - अः । जस् । लुक् ॥

[एम्व] । एवम् । **ए**वंपरंसमंध्रुवंमामनाक० - एम्व ॥

[मुद्धि] । मुग्ध । **अ**जातेः पुंसः० - ङी । **स्या**दौ दी० ॥

निहालहि । बलि भलिण् । णिच्[3] । स्व । **म**ध्यत्रयस्याऽऽद्यस्य हिः । **स्व**राणां स्व० ॥

[गयणयलु] । गगनतल ॥

[कइ जण] । कति जनाः ॥

[जोण्ह] । ज्योत्स्ना । **अ**धो मन० । **क**गटड० - तलुक् । **सू**क्ष्मश्नष्णस्न० । अम् । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

[अंबणु] । अम्ब सरकादीनामम्लता । अम्बस्य करणं, णिच् । अम्ब्यते अम्बनम् । अनट् । **नो** णः ॥

लाइवि । लगे सङ्गे । णिग् । क्त्वा । **क्त्व** इइउइवि० । **स्व**राणां स्व० ॥

१. तुज्झ - **मु.** । २. अम्हइं - **मु.** । ३. णिच् । हि । स्व - **ग.** ।

[पहिअ] । पथिक । जस् । लुक् ॥

[पराया] । परकीय । **शी**घ्रादि पराय । जस् ॥

[अवस] । अवश्यम् । **अ**वश्यमो ङेडौ - ड ॥

सुअहिं । स्वप् । अन्ति । **त्या**देराद्यत्रयस्य हिं । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**पावुच्च ॥

सुहच्छिअहिं । सुखासिका । **ख**घथध० - ह । **ग**मिष्यमासां छः । **क**गचजतदप० । ङि । **ङे**र्हिं । **स्या**दौ दीर्घह्रस्वौ ॥

[जिवँ] । यथा । **क**थंयथातथां० - इमः । **मो**ऽनुनासि० ॥ ४.३७६ ॥

टा-ङ्यमा मइँ[१] ॥ ४.३७७ ॥

[धर] । धरावदवलम्बकत्वाद् धरा ॥

[विआलि] । विकाले ॥

[तिह] । तथा । **क**थंयथातथां० - इह ॥ ४.३७७ ॥

अम्हेहिं भिसा ॥ ४.३७८ ॥

महु-मज्झु ङसि-ङस्भ्याम् ॥ ४.३७९ ॥

बे । द्वि । **द्वे**र्दोवे । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् । जस् । लुक् ॥

[हेल्लि] । हे सखीत्यस्य **शी**घ्रादित्वात् हेल्लि ॥

झंखहि । **वि**लपेर्झंखवडवडौ । हि । **म**ध्यत्रयस्याऽऽद्यस्य हिः ॥

[आलु] । आलम् । अनर्थम् ॥

[देंतहो] । डुदांग्क् । शतृ प्र० । **श**त्रा० - न्त । **स्व**राणां स्व० - एः । **ङ**सः सुहो० ॥

[पर] । परम् । **ए**वंपरंसमंध्रुवं० ॥

[उव्वरिअ] । उद्वरिता । वरण् ईप्सायाम् ॥

[जुज्झंतहो] । युधिंच् । आनश् → न्त । **आ**देर्यो जः । **यु**धबुधगृधक्रुधसिधमुहां ज्झः । **व्य**ञ्जनाद० ॥

---

१. मइं - **मु.** ।

[पारक्कडा] । परकीय । **स्व**रा० - आ । **प**रराजभ्यां क्कडिक्कौ च - क्क । **अ**डड० ॥

[तणा] । सम्बन्धिन् । **शी**घ्रादि तण ॥ ४.३७९ ॥

अम्हहं भ्यसाम्भ्याम् ॥ ४.३८० ॥

सुपा अम्हासु ॥ ४.३८१ ॥

त्यादेराद्यत्रयस्य[1] बहुत्वे हिं न वा ॥ ४.३८२ ॥

[मुहकवरिबंध] । मुखकबरीबन्ध । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - जस् । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

[तहे] । तद् । ङस् । **स्त्रि**यां डहे ॥

[धरहिं] । धृंग् । तस् । बहुवचनम् - अन्ति ॥

[नं] । **इ**वार्थे नंनउनाइनावइ० ॥

[मल्लजुज्झु[2]] । मल्लयुद्धम् । युधिंच् । क्त । **यु**धबुधगृधक्रुधेति झः । **आ**देर्यो जः । **क**गचजेति क्त-तकारस्य लुक् । अम् । लुक् ॥

[ससिराहु] । शशिराहु । औ । बहुवचनम् - जस् ॥

[करहिं] । कुरुतः ॥

सहहिं । **रा**जेरग्घछज्जसह० । अन्ति ॥

[कुरल] । कुरला[:] ॥

[भमरउलतुलिअ] । भ्रमरकुलतुलिता[:] ॥

खि(खे)ल्लंति[3] । क्रीडृ विहारे । **त**क्ष्यादीनां खेल्ल । अन्ति ॥ ४.३८२ ॥

मध्यत्रयस्याऽऽद्यस्य हिं[4] ॥ ४.३८३ ॥

[बप्पीहा] । बप्पीह[5] संस्कृतः । सि । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

पिउं[6] इति चातकध्वनेरनुकरणम् । चातकापेक्षया - पां पाने । हि । **हि**स्वयोरिदुदेत् - उः । **स्व**राणां० - इ ॥ नाय(यि)कापेक्षया तु प्रिय इत्यस्य रूपम् ॥

---

१. ०यस्य सम्बन्धिनो हिं० - **मु.** । २. योध्यम् । **सा**ध्वसध्य० - **ताटि.** । ३. क्रीडस्य खेल्लादेशः । यद्वा खेल् । **श**कादीनां० - **ताटि.** । ४. हिः - **मु.** । ५. बाप्पीह - **ग.** । ६. **अस**कृत्सं० - **ताटि.** ।

भणवि । **क्त्व** इइउइविअवयः ॥

[**कित्तिउ**] । कियत् । **इदं**किमश्च डेत्तिअडेत्तिल० । अम् । **स्यम्**जस्शसां लुक् । **स्यम**ोरस्योत् ॥

बिहुं । द्वि । **क**गटडतदप० । ओस् । **द्वि**वचन० - आम् । **हुं** चेदुद्भ्याम् ॥

कइँ । **किमः** काइंकवणौ वा । **स्व**राणां० - ह्रस्वः ॥

बोल्लिएण । **क**थेर्वज्जरपज्जरोप्पाल० । क्तः । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां स्व० - इ । टा । **आट्टो** णानुस्वारौ । **एट्टि** ॥

[**निग्घिणं**[1]] । निर्घृण । **स्व**राणां स्व० - इ ॥

[**वार इ वार**] । वारं वारम् । **इ**जेराः पादपूरणे - इँ[2] ।

[**सायरि**] । सागरे ॥

[**भरिअइँ**[3]] । भृंग्क् । क्त । **ऋ**वर्णस्या० । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां स्व० ॥

[**विमलजलि**] । विमलजले ॥

[**लहहि न**] । लभसे न ॥

[**एक्क**] । एका । **से**वादौ वा । अम् । **स्यम्**जस्शसां लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

[**इ**] । अपि । **प**दादपेर्वा - अलुक् । **क**गचजतदपेति पलुक् ॥

धार । धाराम् ॥

[**आयहिं**] । इदम् । **इ**दम आयः । ङि । **ङे**र्हिं ॥

[**जम्मि**[4]] । जन्मन् । **न्मो** मः । बाहुलकाद् **अ**नादौ शेति न द्वित्वम् । **ङि**नेच्च ॥

[**अन्नहिं**] । **ङे**र्हिं ॥

[**गोरि**] । गौरी । **स्व**राणां० - उ । **स्या**दौ दी० - इ ॥

[**सु**] । तद् । अम् । **बाहुलकादम्यपि तद**श्च तः सोऽक्लीबे । **स्य**मिति लुक् । **स्यम**ोरस्योत् ॥

---

१. निश्चिता घृणा- निन्दा यस्य - **तादि.** । २. **घ**इमादयो० - **तादि.** । ३. भरः सञ्जातो यस्य मदस्य (?) - **तादि.** । ४. जम्महिँ - **मु.** ।

देज्जहिं[१] । दांग्क् । सप्तमी यास् । अनेन हि । **स्व**राणां स्व० - ए । **व**र्तमानाभविष्यन्त्योश्च ज्जज्जा वा ॥

[गय] । गज । आम् । **ष**ष्ठ्या इति लुक् ॥

[मत्तहं] । मत्त । **आम**ो हं ॥

अब्भिडइ । सम्पूर्वः गम् । **सम**ाऽब्भिडः । तिव् ॥

रुअसि । **द्वि**तीयस्य सिसे ॥ ४.३८३ ॥

बहुत्वे हुः ॥ ४.३८४ ॥

[बलिअब्भत्थणि] । बलिअभ्यर्थने ॥

[महुमहणु] । मधुमथनः ॥

[लहुईहूआ] । लघुकीभूतः ॥

[सोइ] । सोऽपि ॥

इच्छहु । इषत् । त । अनेन हु । **व्य**ञ्जनाद० । **ग**मिष्यमासां छः ॥

[वड्डुत्तणउं] । बृहत्व । बृहतो वड्डः । **त्व**स्य डिमात्तणौ वा । **स्वा**र्थे० - कः । अम् । **का**न्तस्यात उं स्यमोः ॥

देहु । डुदांग्क् । त । **स्व**राणां स्व० - एः ॥

[म] । मा । **स्या**दौ दी० ॥

मग्गहु । मार्गण् । त ।

[को] । किम् । अम् । **किमः** कस्त्रतसोश्च । **स्य**मोरस्योत् । **स्व**राणां स्व० - ओ । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥ ४.३८४ ॥

अन्त्यत्रयस्याऽऽद्यस्य उं । ४.३८५ ॥

विनडउ[२] । नटण् । णिच् । पञ्चमी तुव् । **स्व**राणां० - अः । **क**गचज० - तलुक् ॥

पीडंतु । पीडण् । अन्तु ॥

---

१. दिज्जहि - **मु.** । २. विटम्बनार्थः सकर्मकोऽपि - **ताटि.** ।

[मं] । **एवं**परंसमंध्रुवंमामनाक एम्वपरेति मं ॥

[धणि] । प्रिया । **शी**घ्रादि धण् । **स्व**राणां स्व० - इः ॥

करहि । कृग् । हि । **ऋ**वर्णस्याऽरः । **व्य**ञ्जनाद० ॥

[संपइ] । सम्पद् । **आ**पद्विपत्सम्पदां द इः । अम् । लुक् ॥

कड्डउं । **कृषेः** कड्डसाअड्डाञ्चाणच्छा० । मिव् ॥

[वेस] । वेश्याम् ॥

[जिवँ] । यथा ॥

[छुडु] । यदि । **शी**घ्रादि छुडु ॥

अग्घइ । अर्थिरपरपठितः (?) ॥

किज्जउं । कृंग् । ए । अनेन उं । क्य । **ई**अइज्जौ क्यस्य । **स्व**राणां स्वरा० - ऋकारस्येकारेण सह इः ।

पक्षे **[कड्डामि]** । तृतीयस्य मिः ॥ ४.३८५ ॥

बहुत्वे हुं ॥ ४.३८६ ॥

[खग्गविसाहिउ] । खड्गविसाधित । अम् । लुक् ॥

[जहिं] । यद् । **ङे**र्हिं ॥

[लहहुं] । लभामहे ॥

जाहुं । यामः ॥

[रणदुब्भिक्खें] । रणदुर्भिक्ष । टा । **आ**ट्टो णा० ॥

[भग्गाइं] । भग्न । जस् । **लि**ङ्गमतन्त्रमिति **क्ली**बे जस्शसोरिं । **स्या**दौ दी० ॥

[विणु] । विना । **पु**नर्विनः स्वार्थे डुः ॥

[जुज्झें[1]] । युधिंच् । क्त । **आ**देर्यो जः । **यु**धबुधगृधक्रुध० । **क**गचज० - तलुक् । टा । **आ**ट्टो णा० । **ए**ट्टि ॥

१. युध्यते । भावे घ्यण् - **ताटि.** ।

वलाहुं । वलि संवरणे । महे । हुं । **व्यञ्ज**नाद० । **स्व**राणां स्व० - आ ॥

पक्षे **[लहिमु]** । **तृ**तीयस्य मोमुमाः । **स्व**राणां स्व० - इः ॥ ४.३८६ ॥

हि-स्वयोरिदुदेत् ॥ ४.३८७ ॥

सुमरि । **स्मरे**र्झरझूरभरभल० ॥

सल्लइउ । सल्लकी । शस् । **स्या**दौ दी० । **स्त्रि**यां जस्शसोरुदोत् ॥

मेल्लि । **मु**चेश्छड्डावहेडमेल्ल० ॥

पाविअ । आप्लृंट् । प्राप्यन्ते स्म, क्तः । **व्यञ्ज**नाद० । **स्व**राणां स्व० - इः । जस् । लुक् ॥

[विहिवसेणं[१]] । विधिवश । टा । **आ**ट्टो णानुस्वारौ । **ए**ट्टि ॥

[ते] । तद् । शस् । **स्यम्**जस्शसां लुक् । **टा**णशस्येत् ।

चरि । चर भक्षणे च । अनेन इत् ॥

एत्थु । अत्र । **ए**त्थु कुत्रात्रे इति त्रस्य डित् एत्थु ॥

[लिंबडइ] । निम्ब । **निम्ब**नापिते लण्हं वा - ल । **यो**गजाश्चैषाम् - डडअ । ङि । **ङि-**नेच्च - इ ॥

[कें[२]] । किम् । **अन्त्य**व्यञ्जनस्य । शस् । **स्यम्**जस्शसां लुक् ॥

[दिअहडा] । दिवस । **दि**वसे सः - हः । **अ**डड० । शस् । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

[विलंबु] । लबुङ् अवस्रंसने । स्व → उः ॥

[घणपत्तलु] । घनपत्रलः ॥

[छायाबहलु[३]] । छायाबहलः ॥

फुल्लइ । फुल्ल विकसने ॥

[जाम्व[४]] । यावत् । **या**वत्तावतोर्वादेर्मउंमहिं इति मः ॥

[एम्वहिं] । इदानीम् । **प**श्चादेवमेवैदानींप्रत्युतेतसः० - एम्वहिं ॥

---

१. वसिण - **मु.** । २. टाणश० - **ताटि.** । ३. ०बहुलु - **मु.** । ४. जाम - **मु.** ।

करे । कृंग् । **ऋ**वर्णस्याऽरः ॥

[सेल्लु] । शल्य । **स्व**राणां स्व० - ए । अम् । लुक् ॥

छड्डुहि । **मु**चेश्छड्डावहेडमेल्ल० । हि । **म**ध्यत्रयस्याऽऽद्यस्य हि ॥

[बप्पुडा] । वराक । **शी**घ्रादित्वात् बप्पुड ॥

लेहिं । लांक् आदाने । अन्ति । **त्या**देराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं । **स्व**राणां स्व० - एः ॥ ४.३८७ ॥

वर्त्स्यति सस्य सः ॥ ४.३८८ ॥

[दिअहा] । दिवस । **दिव**से सः - हः ॥

[झडप्पडहिं] । वेग । **शी**घ्रादित्वात् झडप्पड । भिस् । **भि**स्सुपोर्हिं ॥

पडहिं । पत्लृं । अन्ति । **त्या**देराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं० । **व्य**ञ्जनाद० । **स**दपतोर्डः ॥

पच्छि[1] । पश्चात् । **ह्र**स्वात् थ्यश्चत्सप्सां छः । **स्व**राणां स्व० - आकारस्य इः ॥

अच्छइ । आसिक् । ते → इच् । **व्य**ञ्जनाद० । **ग**मिष्यमासां छः । **स्व**राणां स्व० - अत्वम् ॥

माणिअइ । मानिण् । ते । क्य । इच् । **ई**अइज्जौ० । **स्व**राणां स्व० ॥

होसइ । **भु**वेर्होहुवहवाः । स्यति । अनेन सः । **क**गचज० - तलुक् ॥

करतु[2] । कृंग् । शतृ → न्त । **मां**सादेर्वा - अनुस्वारलुक् ॥

अच्छि । आसिक् । स्व । **हि**स्वयोरिदु० । **ग**मिष्य० । **स्व**राणां० ॥ ४.३८८ ॥

क्रियेः कीसु ॥ ४.३८९ ॥

संता । असक् । शतृ । **शे**षं संस्कृतवत् सिद्धमिति **श्नास्त्यो**र्लुक् - अलोपः । **श**त्रानशः - न्त ॥

[कंतहो] । कान्त । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

[दइवेण] । दैव । **ए**च्च दैवे - अइ ॥

[मुंडियउं] । मुण्डितक । **का**न्तस्यात उं० ॥

---

१. पश्चात् । **वा**ऽव्ययो० । **अ**न्त्यव्यं० । साध्यावस्थायां **स्व**राणां० - **ताटि.** । २. **ङ**ञणनो० । **मां**सादे० । **गो**णादित्वाद्वा शतृप्रत्ययस्य तादेशः - **ताटि.** ।

खल्लिहडउं[1]। खलतिमत्। **शी**घ्रादित्वात् खल्लिहड। **स्वार्थे**० - कः। [2]वट भट परिभाषणे। खल्वां[3] भटति, **लिहा**द्यच्। **स्व**राणां स्व० - इः। **स**र्वत्र लवरा०। **स्वार्थे**० - कः[4] इति वा। **का**न्तस्यात उं० ॥

[सीसु]। शीर्षन् ॥

पक्षे **किज्जउं**। कृग्। ए। **अ**न्त्यत्रयस्याऽऽद्यस्य उं। क्य। **ई**अइज्जौ क्यस्य। **स्व**राणां स्व० - ऋकारस्य इकारेण सह इः ॥ ४.३८९ ॥

भुवः पर्याप्तौ हुच्चः ॥ ४.३९० ॥

छेअउ। छेदक।

[न उ लाहु]। न तु लाभः ॥

केम्वइ। कथञ्चित्। **क**थंयथातथां थादेरेमेमेहेधा डितः। **मो**ऽनुनासिको वो वा। **क**गचजेति बाहुलकादादेरपि चस्य लुक्। **अ**न्त्यव्यं० - तलुक् ॥

[तुडिवसेण]। त्रुटिवश। टा ॥ ४.३९० ॥

ब्रूगो ब्रुवो वा ॥ ४.३९१ ॥

ब्रुवह। ब्रूंग्क्। त। **ब**हुषु न्तुहमो वा। **व्य**ञ्जनाद० ॥

[इत्तउं]। एतावत्। **य**त्तदेतदोऽतोरित्तिअ एतल्लुक् च। **स्व**राणां स्वराः० - इकारस्य अः ॥

ब्रोप्पिणु। ब्रूंग्क्। क्त्वा। **ए**प्प्येप्पिण्वेव्येविणवः - एप्पिणु। **स्व**राणां० इति एकारेण सह ऊकारस्य ओकारः ॥

[सउणि]। शकुनिः ॥

[ठिउ]। स्थितः ॥

[पुणु]। पुनः ॥

[दूसासणु]। **स्व**राणां स्वः० - ऊः ॥

ब्रोप्पि। क्त्वा। **ए**प्प्येप्पिण्वे० - एप्पि ॥

---

१. ०हडउं। वट भट० - **क. ख.**। २. (साधनिकान्तरं प्रदर्श्यते।) ३. खल्वं - **क. ख.**। खल्लं - **ग.**। ४. **स्वार्थे**० - कः। कान्त० - **क. ख.**।

जाणउं । **ज्ञो** जाणमुणौ । मिव् । **अ**न्त्यत्रयस्याऽऽद्यस्य उं ॥

एह्रो । एतद् । **ए**तदः स्त्रीपुंक्लीबे एहएहो० ॥

[अग्गइ] । अग्र । **अ**डड० - अ । **ङि**नेच्च - इ । अत्र **तिष्ठती**ति शेषः ॥ ४.३९१ ॥

व्रजेर्वुञः ॥ ४.३९२ ॥

दृशेः प्रस्सः ॥ ४.३९३ ॥

प्रस्सदि । दृश् । तिव् → इच् । **व्य**ञ्जनाद० - अ । **अ**तो देश्च ॥ ४.३९३ ॥

ग्रहेर्गृण्हः ॥ ४.३९४ ॥

[व्रत्तु[1]] । व्रत । **से**वादौ वा ॥ ४.३९४ ॥

तक्ष्यादीनां छोल्लादयः ॥ ४.३९५ ॥

[तिक्खा] । तीक्ष्ण । **ती**क्ष्णे णः । **क्षः** खः क्वचित्तु० ।

छोल्लेज्जंतु[2] । तक्षौ । छोल्ल । स्यत । **न्त**माणौ - न्त । **व्य**ञ्जनाददन्ते इत्यस्य धात्वन्तत्वात् धातोः स्वरान्तत्वे, **म**ध्ये च स्वरान्ताद् वेति ज्जः[3] । **स्व**राणां स्वराः० - ए । सि । लुक् । **स्य**मोरस्योत् ॥

[गोरिहे] । ङस् । **ङ**स्ङस्योर्हे ॥

[मुहकमलिं][4] । मुखकमल । टा । **आ**ट्टो णा० । **ए**ट्टि । **स्व**राणां० ॥

[सरिसिम][5] । सदृशत्व । **दृ**शः क्विप्टक्सकः - रिः । **त्व**स्य डिमात्तणौ वा । अम् । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

लहंतु । लभिंष् । स्यत । **न्त**माणौ - न्त । सि । लुक् । **स्य**मोरस्योत् ॥

[चूडुल्लउ] । चूडा । **यो**गजाश्चैषाम् - डुल्लअः ॥

[चुण्णीहोइसइ][6] । चूर्णीभविष्यति । **भु**वेर्होहुव० । स्यति । **व**र्त्स्यति स्यस्य सः । **क**गचज० - तलुक् । **स्व**रादन० । **स्व**राणां स्व० - इ ॥

---

१. व्रतु - **मु.** । २. छोल्लिज्जंतु - **मु.** । ३. सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तेर्विधानाद् **म**ध्ये च० - **ताटि.** । ४. **द्वि**तीयातृतीययोः सप्तमी - **ताटि.** । मुहकमलि - **मु.ता.** । ५. सदृशत्वम् । **त्व**स्य डिमा० । **वे**माञ्जल्या० - **ताटि.** । ६. **स्व**रादनतो० । **ए**च्च० - **ताटि.** ।

[मुद्धि] । मुग्ध । **अ**जातेः पुंसः - ङी । सि । **स्या**दौ दी० ॥

[कवोलि] । कपोल । **ङि**नेच्च - इः ॥

[निहित्तउ] । निहित । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥

झलक्किअउ । दहं भस्मीकरणे । अनेन झलक्कः । क्तः । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां स्व० - इः ॥

[बाहसलिलसंसित्तउ] । बाष्पसलिलसंसिक्त । **बा**ष्पे होऽश्रुणि ॥

अब्भडवंचिउ[1] । अनुव्रजेरब्भडवंच । क्त । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० - इः ॥

[बे] । द्वि । औ । **द्वि**वचनस्य० - शस् । **द्वे**र्दोवे ॥

[पयइं] । पद । औ । तस्य शस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं ॥

[पेम्मु][2] । प्रेमन् । **तै**लादौ ॥

निअत्तइ । वृतूङ् । ते → इच् । **व्य**ञ्जनाद० । **ऋ**वर्णस्याऽरः - अर् । **स**र्वत्र लवरामवन्द्रे । **अ**नादौ शेषा० - द्वित्वम् ॥

[जावँ] । यावत् । **या**वत्तावतोर्वादेर्मउंमहिं । **मो**ऽनुनासि० ॥

[सव्वासणरिउसंभवहो] । सर्वाशनो वैश्वानरस्तस्य रिपुः समुद्रस्तत्सम्भवस्य चन्द्रस्य । ङस् । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

[परिअत्ता] । परिवृत्त । **स्व**राणां स्व० - अत्वम् । जस् । **स्यम्**जस्शसां लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

खुडुक्कइ[3] । शल्यमिवाऽऽचरति शल्याय । अस्य खुडुक्कः । ते → इच् ॥

[गोरडी] । **स्व**राणां० । **अ**डड० । **स्त्रि**यां तदन्ताड्डीः ॥

[घुडुक्कइ] । गर्जेर्घुडुक्कः ॥

[वासारत्ति][4] । वर्षारात्र । **स्व**राणां स्वरा० - वस्य दीर्घः । **ङि**नेच्च ॥

[पवासुअहं] । प्रवासिन् । **प्र**वासीक्षौ - उः । **अ**डडेति अः । **आ**मो हं ॥

---

१. अनुव्रज्य संप्रेष्य वा - **ताटि.** । २. प्रेमन्-शब्देन प्रिया वाच्या, अभेदोपचारात् । अनुव्रज्य यावत् द्वौ पादौ प्रिया निवर्तते इत्यर्थः- **ताटि.** । ३. खुडक्कइ - **ता.** । ४. वर्षारात्रि । सिलुक् । समासान्तो (**सङ्ख्या**तैकपुण्य०) भिन्नो वा । लुप्तयरवशषसां० - **ताटि.** ।

[विसमासंकडु] । विषमसङ्कट । सि । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

[एहु] । एतद् । सि । **ए**तदः स्त्रीपुंक्लीबे एहएहोएहु ॥

[अम्मि] । अम्मेति अम्बापर्यायो देश्यः । **वा**प ए । **स्व**राणां स्व० - इः ॥

[वज्जंवाँ[1]] । वज्रमय । **मो**ऽनुनासिको० । औ → जस् । लुक् । **स्या**दौ दी० । **क**गचजेति यलुक् । **स्व**राणां स्व इति मकारस्याऽकारेण सह दीर्घः ॥

[निच्चु] । नित्य । **त्यो**ऽचैत्ये च ॥

थंति । स्था । अन्ति → न्ति । **स्व**राणां स्वराः० । **क**गटडतदपेति सलुक् ॥

[महु] । अस्मद् । **म**हुमज्झु ङसिङस्भ्यास् ॥

[कंतहो] । कान्त । **ङसः** सुहोस्सवः ॥

[समरंगणइ] । समराङ्गण । क । **ङि**नेच्च ॥

भज्जिउ[2] । भजोंप् । क्त्वा । **विं**शत्यादेर्लुक् । **श**कादीनां द्वित्वम् । **क्त्व** इइउइवि० । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० - इः ॥

[पुत्तें] । पुत्र ॥

[जाएं] । जात । टा । **आ**ट्टो णा० । **ए**ट्टि ॥

[बप्पीकी[3]] । बप्पमकति, **कर्म**णोऽण् । **स्व**राणां स्व० । **प्र**त्यये ङी० ॥

[भुंहडी] । भूमि । **शी**घ्रादीनां० - भुंह । **अ**डड० । **स्त्रि**यां तदन्ताड्डीः ॥

चंपिज्जइ । आक्रमेश्चंप् । ते → इच् । क्य । **ई**अइज्जौ क्यस्य ॥

[तेत्तिउ[4]] । **इ**दंकिमश्च डेत्तियडेत्तिलेति डेत्तिय ॥

[तेवडु] । तावत् । **वा** यत्तदोऽतोर्डेवडः ॥

[तिसहे] । तृषा । **स्व**राणां० - इः[5] । **ङ**स्ङस्योर्हे । **स्या**दौ दी० ॥

[पर] । परम् । **ए**वंपरंसमंध्रुवंमामनाक० ॥

---

१. वज्जमा - **मु.** । २. भञ्जनं पूर्वम्, क्त्वा । ङञणनो० । **मां**सादे० । **ग**मादीनां० । **क्त्व** इइउ० - **ताटि.** । ३. पैत्रिकी वा, **शी**घ्रादि - **ताटि.** । ४. **य**त्तदेतदोऽतोरित्तिअ० - **क. ख.** । ५. इत् कृपादौ - **ताटि.** ।

धुट्ठुअइ । शब्दाय । अनेन धुट्ठुअः ॥ ४.३९५ ॥

अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां ग-घ-द-ध-ब-भाः ॥ ४.३९६ ॥

[दिट्ठउं] । दृष्ट । **स्वरा**णां० - इः । **ष्टस्यानुष्ट्रेष्टा**० - ठः । **स्वार्थे**० - कः । सि । **का**न्तस्यात उं० ॥

[असइहिं] । असती । **भिस्सुपोर्हिं** । **स्या**दौ दी० ॥

वियोगस्य **शी**घ्रादित्वात् **विच्छोहः** ॥

गिलि गिलि । गॄत् । हि । **ऋ**वर्णस्याऽरः । **र**स्य लो वा । **स्व**राणां स्व० - इः । **हि**स्वयोरिदुदेत् - इः । **वीप्सा**याम् - द्वित्वम् ॥

[अम्मिए[१]] । अम्मा । **अ**डड० - अः । **स्व**राणां० - इः । आप् । सि । **वा**प ए ॥

[हल्लोहलेण] । व्याकुलत्वस्य हल्लोहलः ॥

[अप्पाणु] । आत्मन् । **पुंस्य**न आण० । अम् । लुक् ॥

[सबधु करेप्पिणु] । शपथं कृत्वा । **ए**प्प्येप्पिण्वेव्ये० ॥

[कधिदु] । कथितम् ।

[मइँ] । मया । **टा**ङ्यमा मइँ ॥

[तसु पर सभलउं जम्मु] । तस्य परं सफलं जन्म । **न्मो** मः ॥

[जासु] । यद् । ङस् । **य**त्तत्किंभ्यो ङसो डासुर्नवा ॥

[चाउ] । त्याग । **त्यो**ऽचैत्ये - चः ॥

[चारहडि] । चारभटी । **स्या**दौ दी० । **टो** डः ॥

[पम्हुट्ठउ] । प्रमुषित । **क्ते**नाऽप्फुण्णादयः - पम्हुट्ठ । **अ**डड० - अ ॥

[जइ] । यदि ॥

[केवँइ] । कथञ्चित् । **क**थंयथातथां० - एमः । **मो**ऽनुनासिको० । **क**गचजेति कलुक् ॥

१. अम्मीए - **ता.मु.** । अम्बिका । स्वराणां० - **ताटि.** ।

पावीसु[१]। आप्लृंट् प्रपूर्वः । स्यामि । बाहुलकात् **त**क्ष्यादीनां छोल्लादय इत्यनेन स्यामेरपि स्थाने सु । **व्यञ्ज**नाद० । **स्वरा**णां स्व० - ईः ॥

[कोड्डु[२]] । कौतुक । **शी**घ्रादीनां० - कोड्डः । अम् । लुक् ॥

[करीसु] । करिष्यामि ॥

[पाणिउ] । पानीयम् ॥

[नवइ] । नव । **अ**डड० - अ । ङि । **ङि**नेच्च ॥

[सरावि] । शरावे ॥

[जिवँ] । यथा ॥

[सव्वंगें] । सर्वाङ्गेण ॥

[पइसीसु] । प्रविक्ष्यामि ॥

[उअ] । पश्य ॥

[कणिआरु] । कर्णिकार । **स**र्वत्र लवरामिति रलुकि **क**र्णिकार इत्यनेन द्वित्वनिषेधः ॥

पफुल्लिअउ । फुल्ल विकसने प्रपूर्वः । क्तः । **व्यञ्ज**नाद० । **स्वरा**णां० - इ । **अ**डड० - अः ॥

[कंचणकंतिपयासु] । काञ्चनकान्तिप्रकाश ॥

[गोरीवयणविनिज्जिअउ] । गोरीवदनविनिर्जित ॥

[नं] । **इ**वार्थे नंनउनाइनावइ० ॥

[सेवइ] । सेवते ॥

[वणवासु] । वनवास ॥ ४.३९६ ॥

मोऽनुनासिको वो वा ॥ ४.३९७ ॥

[सभलउं] । सफलक । **अ**नादौ स्वरादसंयुक्तानां० - भ । सि । **का**न्तस्यात उं० ॥ ४.३९७ ॥

वाऽधो रो लुक् ॥ ४.३९८ ॥

---

१. प्रपूर्वस्य आप्लृंट् । स्यामि । **व**र्त्स्यति स्यस्य सः । **स्वरा**णां स्वराः - उः । **विं**शत्यादेर्लुक् - **ताटि.** । २. कोड्डु - **ता.** । कुड्डु - **मु.** ।

अभूतोऽपि क्वचित् ॥ ४.३९९ ॥

[व्रासु] । व्यास ॥

[महारिसि] । महाऋषि । **ऋ**णर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा - रि ॥

[एउ] । एतद् । सि । **स्यम**ोरस्योत् । **क**गचजेति तलुक् ॥

[सुइसत्थु] । श्रुतिशास्त्र । **वा**धो रो लुक् । **स्व**राणां० - ह्रस्वः । **स्त**स्य थोऽसमस्तस्तम्बे ॥

[मायहं] । मातृ । **आ**अरा मातुः । आम् । **स्या**दौ दी० । **आ**मो हं ॥

[दिवें[१]] । दिवा । **कि**लाथवादिवासहनहेः किराहवइदिवे० ॥

[गंगाण्हाणु] । गङ्गास्नान । **सू**क्ष्मश्नष्णस्न० ॥

[वासेण वि] । व्यासेनाऽपि ॥

[भारहखंभि] । भारतस्तम्भे । एकदेशविकृतस्याऽनन्यत्वाद् (न्यायसं० १.७) **वित**स्तिवसतिभरतकातरेति हः । **स्त**म्भे स्तो वा - खः ॥

[बद्ध] । बद्धा ॥ ४.३९९ ॥

आपद्-विपत्-सम्पदां द इः ॥ ४.४०० ॥

आवइ । अव रक्षणादौ आङ्पूर्वः ॥

संपय[२] । सम्पद् । **स्त्रि**यामाद० । सि । **स्या**दौ दी० ॥ ४.४०० ॥

कथं-यथा-तथां थादेरेमेमेहेधा डितः ॥ ४.४०१ ॥

[केम] । कथम् ॥

समप्पउ । आप्लृंट् संपूर्वः । कर्मकर्तरि पञ्चमी ताम् । **दु**सुमु विध्यादिष्वेकस्मिंस्त्रयाणाम् - दुः । **क**गचज० । क्य । **ग**मादीनां द्वित्वं क्यलुक् च ॥

[छुडु] । यदि । **शी**घ्रादि छुडु ॥

[नववहुदंसणलालसउ] । नववधूदर्शनलालस । **स्व**राणां स्व० - ह्रस्वः । **व**क्रादावन्तः ॥

---

१. दिवि - **मु.** । २. **श**रदादेरत् - दकारस्य अकारः - **ताटि.** ।

ओ सूचनापश्चात्तापे ॥

वद्दलि । वार्ददतीति वार्दा, **आतो** डोऽह्वावामः - मेघाः । तान् लातीति वार्दलम् , तत्र । **ङि**ने० ॥ ४.४०१ ॥

लुक्कु[१] । निपूर्वो लीङ्(ङ्च्)श्लेषणे । **नि**लीङेर्णिलीयणिलुक्क० । क्त । **क**गचजेति क्त-तकारस्य लुक् । सि । **स्यम**ोरस्योत् ॥

[परिहवियतणु] । परिभूततनु । **भु**वेर्होहुवहवाः । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० - इः ॥

[बिंबाहरि] । बिम्बाधरे ॥

[तणु] । तन्वी ।[२] षष्ठी ङस् । **ष**ष्ठ्या इति ङसो लुक् । **स**र्वत्र लवराम० । **स्व**राणां० - ईकारस्य उकारः ॥* यद्वा तनु । ङस् । **ष**ष्ठ्या - लुक् । तन्व्या नायिकाया इत्यर्थः ॥

[रयणवणु] । रदनव्रणम् ॥

ठिउ । **स्थ**ष्ठाथक्क० । **स्व**राणां० - इ ॥

[सिरिआणंदं[३]] । श्रीआनन्दं[४] । **ई**श्रीह्रीकृत्स्नक्रियादिष्ट्यास्वित् । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥

[निरुववँरसु[५]] । निरुपमरस । **मो**ऽनुनासिको वो वा । अम् । लुक् ॥

[पिएं] । प्रिय । टा । **आट्टो** णा० । **ए**ट्टि ॥

पिअविं[६] । पां पाने । क्त्वा । **क्त्व** इइउइविअवयः । **स्व**राणां स्व० - इः । **इ**वार्थे नंनउनाइनावइ० ॥

[सेसहो] । शेष । **श**षोः सः । ङस् । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

[दिण्णी[७]] । दत्त । **प**ञ्चाशत्पञ्चदशदत्ते - णः । **अ**जातेः पुंसः - ङीः ॥

भणु[८] । अणरणवण० । हि । **हि**स्वयोरिदुदेत् ॥

[निहुअउं][९] । निभृत । **स्व**राणां० । **स्वार्थे**० - कः ॥

---

१. लीनः । **क्ते**नाऽप्फुण्णादयः - **ताटि.** । २. तनु । ङस् - **ख.** । ३. ०आणंद - **मु.** । ४. श्रियमानन्दति, अण् - **ताटि.** । ५. निरुवमरसु - **मु.** । ६. पिआवे - **मु.** । ७. **इः** स्वप्नादौ - इकारः - **ताटि.** । ८. भण - **मु.** । ९. उदृत्वादौ - **ताटि.** ।

[तेवँ] । तथा ॥

[मइँ] । माम् । **टा**ङ्यमा मइँ ॥

[जइ पिउ दिट्ठु सदोसु] । यदि प्रियो दृष्टः सदोषः ॥

[जेवँ] । यथा ॥

[न जाणइ] । न जानाति । **ज्ञो** जाणमुणौ ॥

[मज्झु] । अस्मद् । ङस् । **म**हुमज्झु ङसिङस्भ्याम् ॥

[मणु] । मनः ॥

[पक्खावडिअउं] । पक्षमापतितं पक्षापतितम् । **क्षः** खः क्वचित्तु० । **स**दपतोर्डः । **स्वार्थे**० - कः । सि । **का**न्तस्यात उं० ॥

[तासु] । तद् । ङ्स् । **य**त्तत्किंभ्यो ङ्सो डासुर्नवा ॥

[जिवँ जिवँ वंकिम लोयणहं] । यथा यथा वक्रिमा लोचनानाम् । **आ**मो हं ॥ ४.४०१ ॥

यादृक्-तादृक्-कीदृगीदृशां दादेर्डेहः ॥ ४.४०२ ॥

[एहो] । एतद् । सि । **ए**तदः स्त्रीपुंक्लीबे एहएहोएहु ॥

[वढ[1]] । मूर्ख । **शी**घ्रादित्वात् वढ ॥

[सई] । स्वयम् । **स्व**राणां० - इः ॥ ४.४०२ ॥

अतां डइसः ॥ ४.४०३ ॥

यत्र-तत्रयोस्त्रस्य डिदेत्थ्वत्रु[2] ॥ ४.४०४ ॥

[जइ सो घडदि] । यदि स घटति । घटिष् । णिग् । तिव् । **स्वरा**णां[3]० - अः । **अ**नादौ स्वरादसंयुक्तानां० - दः ॥

[प्रयावदी] । प्रजापति । **स्या**दौ दी० ॥

लेप्पिणु । लांक् । क्त्वा । **ए**प्प्येप्पिण्वे० । **स्व**राणां स्व० - ए ॥

---

१. मूढ - **ख.** । २. ०थ्वत्तु - **मु.** । ३. **णे**रदे० - **ताटि.** ।

[सिक्खु] । शिक्षा । अम् । लुक् । **स्व**राणां स्व० - अ । **स्यम**ोरस्योत् ॥

[तहे] । तद् । ङस् । **ङ**सिभ्यस्ङीनां हेहुंहयः[१] ॥

[सारिक्खु][२] । सदृक्ष । **स्व**राणां० । **दृशः** क्विप्टक्सकः - रि[३] ॥ ४.४०४ ॥

एत्थु कुत्रा-ऽत्रे ॥ ४.४०५ ॥

यावत्-तावतोर्वादेर्म-उं-महिं ॥ ४.४०६ ॥

सीहचवेडचडक्क । **ई**र्जिह्वासिंह० । **विंश**त्यादेर्लुक् । चडक्का । चटत्कार इत्यर्थः ॥

[मयगलहं][४] । मदकल । **अ**नादौ स्वरादसंयुक्तानां कखतथपफां० - ग ।

वज्जइ । व्रजति । **स्विदां** ज्जः ॥

[नेहि पणट्ठइ ते ज्जि[५] **]** । स्नेहे प्रनष्टे ते एव । **प**श्चादेवमेवैवेदानींप्रत्युतेतसः इति जिः । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥

फिट्टवि । **भ्रंशेः** फिडफिट्टफुड० । **क्त्व** इइउइवि० ॥

मज्झें[६] । मध्य । **सा**ध्वसध्यह्यां झः । टा ॥ ४.४०६ ॥

वा यत्-तदोऽतोर्डेवडः ॥ ४.४०७ ॥

जेत्तुले[७] । **अ**तोर्डेत्तुलः ॥ ४.४०७ ॥

वेदं-किमोर्यादेः ॥ ४.४०८ ॥

परस्परस्याऽऽदिरः । ४.४०९ ॥

[ते मुग्गडा] । ते मुद्ग । **अ**डड० ॥

हराविआ । ह्रंग् । णिग् । **ऋ**वर्णस्याऽरः - अर् । क्त । **णे**रदेदावावे[८] । जस् । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

परिविट्ठा । परिविष्ट । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेष्टा० ॥

---

१. (अत्र **स्त्रि**यां डहे इत्यनेन भाव्यम् ।) २. दृश क्विप् इकारः (?) । आर्षत्वात् **छो**ऽक्ष्यादाविति न छत्वम् । **अतः** समृ० । दृशः क्विप्टक्स० - **ताटि.** । ३. ०सकः - रि । **छो**ऽक्ष्यादौ - **क. ख.** । ४. मरकत - **ताटि.** । ५. जि - **ता.** । ६. मज्झे - **मु.** । ७. जेत्तुलो - **ता.मु.** । ८. (प्रयोगानुरूपमत्र **लु**गावी क्तभाव० इत्यनेन संभाव्यम् ।)

[अवरोप्परु] । परस्पर । **न**मस्कारपरस्परे द्वितीयस्य - ओ ।

जोअंताहं । द्योति । णिग् । शतृ → न्त । **स्व**राणां० । **द्य**य्ययां जः । **आ**मो हं ॥

गंजिउ[1] । गर्ज गजु० । **क्तः** । **व्य**ञ्जनाद० - अ । **स्व**राणां स्व० - इ ॥ ४.४०९ ॥

कादिस्थैदोतोरुच्चारलाघवम् ॥ ४.४१० ॥

पदान्ते उं-हुं-हिं-हंकाराणाम् ॥ ४.४११ ॥

म्हो म्भो वा ॥ ४.४१२ ॥

विदग्धस्य गोणादित्वात् **छइल्ल** ॥

वंचयर[2] । वञ्चकराः ॥

[उज्जुअ] । ऋजु । **उ**दृत्वादौ । **तै**लादौ । **अ**डड० - अः । जस् । लुक् ॥

बलीवर्दस्य गोणादित्वात् **बइल्ल** ॥ ४.४१२ ॥

अन्यादृशोऽन्नाइसा-ऽवराइसौ ॥ ४.४१३ ॥

प्रायसः प्राउ-प्राइव-प्राइम्व-पग्गिम्वाः ॥ ४.४१४ ॥

दीहर । दीर्घ । **रो** दीर्घात् - र ॥

जि । एव । **प**श्चादेवमेवैवेदानीं० ॥

[भंतडी] । भ्रान्ति । **स्व**राणां स्वराः० । **अ**डड० । **स्त्रि**यां तदन्ताड्डीः ॥

[मणिअडा] । मणि । **अ**डड० ॥

[अखइ निरामइ परमपइ अज्ज वि लउ न लहंति] । अक्षये निरामये परमपदे अद्याऽपि लयं न लभन्ते ॥

[गोरिअहे] । गौरी । **स्व**राणां स्व० - ओत्वम् इत्वं च । **अ**डड० - अः । ङस् । **ङस्**-ङस्योर्हे ॥

[उव्वत्ता][3] । उद्वृत्ता ॥

---

१. गंजुः पराभवत्यर्थः - **ताटि.** । २. वंचिण् । वञ्चयन्तेऽच् - वञ्चाः । ततः स्वार्थे तरप् - **ताटि.** । ३. उद्वृत्तौ अन्यथाभूतावित्यर्थः - **ताटि.** ।

[नयणसर] । नयनशराः ॥

[तें संमुह संपेसिआ] । ते सम्मुखाः सम्प्रेषिताः[१] ॥

देंति । दांग्क् । अन्ति → न्ति । **स्व**राणां० - ए ॥

[तिरिच्छी] । **तिर्य**चस्तिरिच्छिः । अम् । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

[घत्त] । घात । **स्व**राणां० । **से**वादौ वा । **लि**ङ्गमतन्त्रमिति स्त्रीत्वम् । अम् । लुक् ॥

[पर] । परम् । **ए**वंपरंसमंध्रुवं० ॥

एसी । इंण्क् । स्यति । **यु**वर्णस्य गुणः । **व**त्स्यति स्यस्य सः । **क**गचजेति तलुक् । **स्व**राणां स्वरा इत्यकारस्येकारेण सह ई ॥

रूसेसु । रुषच् । स्यामि । **रु**षादीनां दीर्घः । बाहुलकात् **त**क्ष्यादीनां छोल्लादय इति स्यामेरपि सुः । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० - ए ॥

[रुट्ठी] । रुष्ट । **अ**जातेः पुंसः - ङीः ॥

अणुणेइ । णींग् अनुपूर्वः । **सत्सा**मीप्ये सद्वद्वेति वर्तमाना तिव् ॥ ४.४१४ ॥

वाऽन्यथोऽनुः ॥ ४.४१५ ॥

बुड्डवि[२] । **म**स्जेराउड्डणिउड्डबुड्ड० । **क्त्व** इइउइविअवयः ॥

[जलहु] । जल । ङसि । **ङ**सेर्हेहू ॥

[कहंतिहु] । कुतः । **कु**तसः कउकहंतिहु ॥

उड्डीअउ[३] । **उ**दष्ठकुक्कुरौ ॥ ४.४१५ ॥

कुतसः कउ-कहंतिहु ॥ ४.४१६ ॥

[महु] । मम ॥

[कंतहो] । कान्त । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

झुंपडा । कुटीरक । **शी**घ्रादिनां झुंपड ॥

---

१. सम्प्रेक्षिताः - **ग.** । २. बुड्डिवि - **क.ख.मु.** । ३. उड्डिअओ - **क. ख.** ।

बलंति । ज्वल दीप्तौ । बाहुलकात् **क**गचजेत्यूद्ध्र्वमपि जलुक् ॥

उल्हवइ । विध्यापे**स्त**क्ष्यादित्वादुल्हव ॥

[**अप्पणएं**[१]] । आत्मीय । **शी**घ्रादीनां अप्पण । अ । टा ॥ ४.४१६ ॥

ततस्तदोस्तोः ॥ ४.४१७ ॥

एवं-परं-समं-ध्रुवं-मा-मनाक एम्व-पर-समाणु-ध्रुवु-मं-मणाउं ॥ ४.४१८ ॥

[**पियसंगमि**] । प्रियसङ्गमे ॥

[**कउ**] । कुतः । **कु**तसः कउकहंतिहु ॥

[**निद्दडी**] । निद्रा । **वा**धो रो लुक् । **अ**डड० । **स्त्रि**यां तदन्ताड्डीः ॥

[**पिअहो**] । प्रिय । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

बिण्णि । **दु**वेदोण्णिवेण्णि च जस्शसा । **स्व**राणां स्व० ॥

[**विन्नासिआँ**] । विन्यासित[२] । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - जस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं । **स्व**राणां इत्यकारस्येंकारेण सह आ ॥

[**कंतु जु**] । कान्तो यत् ॥

[**सीहहो**] । सिंहेन । **क्व**चिद् द्वितीयादेः - ङस् । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

उवमिअइ । उपमीयते । **ई**अइज्जौ क्यस्य । **स्व**राणां० ॥

[**निरक्खय**] । निर्गता रक्षा येभ्यस्ते निरक्षाकाः ॥

[**पयरक्खसमाणु**] । पदरक्षैः समं पदरक्षसमम् । **ऊना**र्थपूर्वाद्यैरिति समासः ॥

होसइं[३] । **भु**वेर्हो० । स्यन्ति । **व**त्स्र्यति स्यस्य सः । **स्व**राणां इति प्रायोग्रहणात् तेरपि इं ॥

[**दिअहा**] । दिवस । **दिव**से सः - हः ॥

रूसणा । रुष्यते एष्विति अनट् ॥

---

१. अप्पणें - **मु.** । २. विनासित - **ग.** । ३. होसहिँ - **मु.** । होसइँ - **ता.** । ङञणनो० । **विं**शत्यादे० । **स्व**राणामित्यकारः सानु० - **ताटि.** ।

[दिव्वइँ] । दिव्य । शस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं ॥

[वरिससयाइँ] । वर्षशतानि । **र्श**र्षतप्तवज्रे वा - इ । **स्या**दौ दी० ॥

देसडा । देश । **अ**डड० । अम् । लुक् ॥

चएज्जं[१] । त्यजं हानौ । यात् । **व**र्तमानाभविष्यन्त्योश्च ज्जज्जा वा । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० - ए । **त्यो**ऽचैत्ये - चः ॥

[दुज्जणकरपल्लवेहिं] । दुर्जनकरपल्लव । **भि**स्सुपोर्हिं । **भि**स्येद् वा ॥

दंसिज्जंतु । दृशृं । णिग् । **दृ**शेर्दावदंसदक्खवाः । आनश् । **श**त्रानशः - न्त । क्य । **ई**अइज्जौ क्यस्य ॥

भमेज्जं[२] । भ्रमूच् । यात् । **व**र्तमानाभविष्यन्त्योश्च ज्जज्जा वा । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० - ए ॥

[लोणु] । लवण । **न** वा मयूखलवणचतुर्गुणचतुर्थचतुर्दशचतुर्वारिति वेन सह ओत्वम् ॥

[म गज्जु] । मा गर्ज । **हि**स्वयोरिदुदेत् ॥

बालिउं[३] । ज्वालित । **क**गचजेति बाहुलकादूर्ध्वमपि जलुक् ॥

[झुंपडा] । कुटीर । **शी**घ्रादि झुंपड ॥

तिम्मइ । तिमतिमष्टिमष्टीमच् । ते → इच् । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥

वंकुडउ । वक्र । **यो**गजाश्चैषाम् - डडअः । **स्व**राणां० - उ ॥

[रिद्धिहिं] । ऋद्धि । **रिः** केवलस्य । **ङे**र्हिं ॥ ४.४१८ ॥

किला-ऽथवा-दिवा-सह-नहेः किरा-ऽहवइ-दिवे-सहुं-नाहिं ॥ ४.४१९ ॥

खाइ । खादृ भक्षणे । **खा**दधावोर्लुक् ॥

पिअइ । पिबति ॥

[न विद्दवइ धम्मि] । न विद्रवति[४] धर्मे ॥

न वेच्चइ । व्ययण् वित्तसमुत्सर्गे । **त**क्ष्यादीनां० - वेच्च ॥

---

१. चइज्ज - **मु.** । २. भमिज्ज - **मु.** । ३. **शी**घ्रा० । ज्वाले**स्त**क्ष्यादित्वात् - **तादि.** । ४. विद्रावयति - **तादि.** ।

[रूअडउ] । रूपक । **यो**गजाश्चैषाम् - डडअः । स्वार्थिककलुक् च ॥

खणेण । क्षण । **क्षः** खः क्वचित्तु० । **आ**ट्टो णा० । **ए**ट्टि ॥

पहुच्चइ । **भुवः** पर्याप्तौ हुच्चं प्रपूर्वः ॥

[दूअडउ] । दूत । **यो**गजाश्चैषाम् - डडअः ॥

[अहवइ न सुवंसहं] । अथवा न सुवंशानाम् । **आ**मो हं ॥

[एह] । एतद् । सि । **एतदः** स्त्रीपुंक्लीबे एहएहोएहुः ॥

[खोडि] । दोष । **शी**घ्रादीनां० - खोडि ॥

जाइज्जइ । यायते ॥

[तहिं] । तद् । **ङे**र्हिं ॥

[देसडइ] । देश । डडअः ॥

लब्भइ । **ग**मादीनां द्वित्वम् ॥

[एत्तहे] । इतस् । **प**श्चादेवमेवैवेदानींप्रत्युतेतसः० - एत्तहे ॥

आवट्टइ । आवर्त्तते । **र्त्त**स्याऽधूर्तादौ - टः ॥

पेक्खु । ईक्षि दर्शने प्रपूर्वः । स्व । **हि**स्वयोरिदुदेत् । **क्षः** खः क्वचित्तु० ॥

ओहट्टइ । अपवृत्ते**स्त**क्ष्यादित्वादोहट्टः ॥ ४.४१९ ॥

पश्चादेवमेवैवेदानींप्रत्युतेतसः
पच्छइ-एम्वइ-जि-एम्वहिं-पच्चलिउ-एत्तहे ॥ ४.४२० ॥

[जाउ म] । यातु मा ॥

जंतउ । यांक् । शतृ → न्त । **स्व**राणां स्व० । **अ**डड० - अ । अम् । लुक् ॥

पल्लवह । पल्लवं गृह्णाति णिच् । पञ्चमी त । **ब**हुषु न्तुहमो - ह । **स्व**राणां स्व० - अः ॥

देक्खउं । **दृ**शो नियच्छपेच्छावयच्छा० । मिव् । **अ**न्त्यत्रयस्याऽऽद्यस्य उं ॥

तिरिच्छी । **ति**र्यचस्तिरिच्छिः । **स्या**दौ दी० ॥

हउं । **सा**वस्मदो हउं ॥

पर । **ए**वंपरंसमं० - पर ॥

नच्चाविउ। नृत्। णिग्। **स्व**राणां० - अत्वम्। **व्र**जनृतमदां च्चः। क्त। **लु**गावी क्तभावकर्मसु - आवि ॥

भावइं[1] । भू । तिव् । **स्व**रादनतो वा । **यु**वर्णस्य गुणः । **स्व**राणां० - आ ॥

[सावसलोणी] । सर्वसलवण । **स्व**राणां० । **न** वा मयूखलवण० - ओ । **अ**जातेः पुंसः - ङी ॥

[गोरडी] । गौरी । **स्व**राणां० । **अ**डड० - अ । **स्त्रि**यां तदन्ताड्डीः ॥

नवखी । नवस्य **शी**घ्रादित्वात् नवखः । **अ**जातेः पुंसः - ङीः ॥

लग्गइ । लगे सङ्गे । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥ ४.४२० ॥

विषण्णोक्त-वर्त्मनो वुन्न-वुत्त-विच्चं ॥ ४.४२१ ॥

[वुत्तउं] । उक्त । अनेन वुत्त । **स्वा**र्थे० - कः । सि । **का**न्तस्यात उं ॥

धरहि । धृंग् । हि । **म**ध्यत्रयस्याऽऽद्यस्य हिः । **ऋ**वर्णस्याऽरः । **व्य**ञ्जनाद० ॥

[कसरेहिं] । दम्य । **शी**घ्रादीनां० - कसर । भिस् । **भि**स्सुपोर्हिं । **भि**स्येद्वा ॥

[विगुत्ताइं] । विगुप्त । जस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं ॥

चडइ । **आ**रुहेश्चडविलग्गौ ।

[एम्वइ] । एवमेव । **प**श्चादेवमेवैदानीं० - एम्वइ ॥ ४.४२१ ॥

शीघ्रादीनां वहिल्लादयः ॥ ४.४२२ ॥

[एक्कु] । एक ॥

कइअ । किम् । ङि । **ङे**र्डाहिडालाइआ काले इति इअ । **कि**मः कस्त्रतसोश्च ॥

हे इत्यामन्त्रणार्थमव्ययम्[2] ॥

[अवि न आवही] । अपि नाऽऽवसि । अव रक्षणादौ आङ्पूर्वः । सि । **म**ध्यत्रयस्याद्यस्य हिः । **स्व**राणां स्व० - ई ॥

---

१. प्रतिभातीत्यस्य **त**क्ष्यादित्वाद् भाव् - **ताटि.** । २. वाक्यालङ्कारे कोमलामन्त्रणे वा हः - **ताटि.** ।

[मइँ मित्तडा प्रमाणिअउ पइँ] । मया मित्र ! प्रमाणितः त्वया ॥

[जेहउ] । यादृक् । **या**दृक्तादृक्कीदृगीदृशां दादेर्डेहः ॥

[नाहिं] । **कि**लाथवादिवासहनहेः० ॥

[डोंगर] । पर्वतस्य डुंगरः ॥

[कोट्टरइं] । कोटर । **तै**लादौ ॥

[हिआ] । हृदय । **स्व**राणां स्व० - इ । **कि**सलयकालायसहृदये यः । **स्या**दौ दी० ॥

विसूरहि । **खि**देर्जूरविसूरौ । सिव् । **म**ध्यत्रयस्याद्यस्य हि ॥

छड्डेविणु । **मु**चेश्छड्डावहेड० । **ए**प्प्येप्पिण्वेव्येविणवः ॥

[रयणनिहि] । रत्ननिधि । **क्ष्मा**श्लाघारत्नेऽन्त्यव्यञ्जनात् । अम् । लुक् ॥

[अप्पउं] । आत्मन् । **स्व**राणां स्व० । **भ**स्मात्मनोः पो वा । **स्वार्थे**० - कः । अम् । **का**न्तस्यात उं० ॥

[तडि] । तट । **टो** डः । **ङि**नेच्च ॥

घल्लंति । क्षिपींच् । **त**क्ष्यादीनां छोल्लादयः - घल्लादेशः ॥

फुक्किज्जंत । फूत्क्रियमाणाः । **ई**अइज्जौ० । **स्व**राणां स्वरा० - ऋकारस्य इकारेण सह इः ॥

[दिवेहिं] । दिवा । **कि**लाथवादिवासहनहेः किरा० - दिवे । **ङे**र्हिं ॥

विढत्तउं । अर्जित । **गो**णादयः - विढत्त । **स्वार्थे**० - कः । **का**न्तस्यात उं० ॥

संचि । चिंगृ । हि । **हि**स्वयोरिदु० । **स्व**राणां० - इः ॥

एक्कु । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥

[समप्पइ] । समाप्यते । **ग**मादीनां द्वित्वम् ॥

एक्कमेक्कउं[1] । एकैकम् । **वी**प्स्यात् स्यादेर्वीप्स्ये स्वरे मो वा ॥

जोएदि[2] । द्योति । **द्य**य्यर्यां जः । तिव् । **स्व**राणां० - ए । **अ**नादौ स्वरादसंयुक्तानां० - दिः ॥

१. एकमेक्कउं - **मु.** । २. पश्यति । **णे**रदे० । **दि**रिचेचो० - **ताटि.** ।

[राही] । राधा । **ख**घथधभाम् - हः । **स्व**राणां० - ईः ॥

सक्कइ । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥

संवरेवि । संपूर्व वृग् । तुम् । **तु**म एवमणाणह० ॥

पलुट्ट । **पर्य**सः पलोट्टपल्लट्ट० । क्त । **क**गचज० - तलुक् ॥

[विहवे कस्सु थिरत्तणउं] । विभवे कस्य स्थिरत्वम् । **क**गटडतदप० । **त्व**स्य डिमात्तणौ वा । **स्वार्थे**० - कः ॥

[मरट्टु] । गर्व । **शी**घ्रादीनां० - मरट्टः ॥

[बरिहिणु] । बर्हिण । **र्ह**श्रीह्रीकृत्स्न० - इः ॥

[निच्छयं] । निश्चय । **ह्र**स्वात् थ्यश्चत्सप्सा० ॥

पयंपह । **क**थेर्वज्जरपज्जरोप्पाल० प्रपूर्व । त । **ब**हुषु न्तुहमो ॥

[अणुरत्ताउ भत्ताउ] । अनुरक्ता भक्ता । **स्त्रि**यां जस्शसोरुदोत् ॥

[अम्हे] । अस्मद् । **ज**स्शसोरम्हेअम्हइं ॥

चय । त्यजं । **त्यो**ऽचैत्ये - त्य → चः । हि । **दु**सुमु विध्यादिष्वेकस्मि० - सु । **अत** इज्जस्विज्जहीज्जे० - लुक् ॥

[सरिहिं] । सरिद्भिः ॥

[सरेहिं] । सरोभिः- लघुतडागैः ॥

[सरवरेहिं] । सरोवरैः- महासरोभिः ॥

निवसंतिहिं[१] । **स्व**राणां० - इः ॥

अग्गय[२] । अग्रतस् ॥

फुट्टिसु । स्फु(स्फ)ट स्फुट्ट विशरणे । स्यामि । **त**क्ष्यादीनामिति बाहुलकात् सु । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० - इः । **स्फु**टिचलेः - द्वित्वम् ॥

[सहुं[३] **]** । सह । **कि**लाथवादिवासहनहेः - सहुं ॥

१. निवसंतेहिं - **ता.मु.** । २. अग्गइ - **ता.मु.** । ३. हउं - **ता.** । हउँ - **मु.** ।

[भंडय] । भण्डो निर्लज्जः । **अ**डड० - अं[1] ।

[कुडुली] । कुटी । **अ**डडडुल्लाः० । **स्त्रि**यां तदन्ताड्डीः ॥

[बहिणुए] । भगिनी । **दु**हितृभगिन्योर्धूआबहिण्यौ । **स्वा**र्थे० - कः । आप् । **स्व**राणां स्व० - ईकारस्य उकारः । सि । **वा**प ए ॥

जेत्थु । **य**त्रतत्रयोस्त्रस्य डिदेत्थ्वत्तु ॥

[अप्पणछंदउं] । चन्दयत्याह्लादयतीति चन्दः, अच् । **पृषो**दरादित्वाच्छत्वम् । आत्मनश्छन्दोऽभिप्रायो यस्य तदात्मछन्दकम् । **पुं**स्यन० । **स्व**राणां० । **भ**स्मात्मनोः पो वा ॥

[खसफसिहुअउं[2]] । व्याकुलीभूतः । **शी**घ्रादित्वात् खसफसिहुअं[3] । **अ**डड० - अः ॥

[रइवसभमिरु] । रतिवशभ्रमणशीलः[4] । **शम**ष्टकाद् घिनण् । **शी**लाद्यर्थस्येरः - इरः ॥

[करग्गुल्लालिउ] । कराग्रोल्लालित ॥

[घरहिं] । गृह । **गृ**हस्य घरोऽपतौ । भिस् । **भि**स्सुपोर्हिं ॥

[जि] । **प**श्चादेवमेवैदानीं० ॥

[कोंतु] । कुन्त । **स्व**राणां[5]० - ओ । अम् । लुक् । **स्य**मोरस्योत् ॥

[गुणइ] । कुण गुण केतण्० ॥

[चलेहिं[6] वलंतेहिं लोअणेहिं जे तइं] । चलैर्वलमानैर्लोचनैर्ये त्वया । **टा**ङ्यमा पइंतइं ॥

[तहिं] । तेषु । **भि**स्सुपोर्हिं ॥

[मयरद्धयदडवडउ पडइ] । मकरध्वज-अवस्कन्दः पतति । **स**दपतोर्डः ॥

अपूरइ । अपूर । **अ**डड० - अ । ङि । **ङि**नेच्च ॥

पिअहु । पां पाने । त । **ब**हुत्वे हुः । **स्व**रादनतो वा । **स्व**राणां० - इ ॥

केरइं[7] । केरादेशे **अ**डड० - अः । टा । **आ**ट्टो णा० । **ए**ट्टि । **स्व**राणां० - इः ॥

[हुंकारडएं] । हुंकार । **यो**गजाश्चैषाम् - अडडअ (डडअ) ॥

---

१. अ । ङस् । कुटी - **ग.** । २. खसप्फसिहूअउ - **ता.** । खसफसिहूअउ - **मु.** । ३. खसफसेहुअ - **ख.** । ४. शीलः । शीला० - **ख.** । ५. ओत् संयोगे - **ताटि.** । ६. चलंतेहिं - **मु.** । ७. केरएं - **ता.** । केरए - **मु.** ।

[मुहहुं] । मुख । ङसि । **ङसेर्हेहू** ॥

[सत्थावत्थहं आलवणु साहु वि] । स्वस्थावस्थानामालपनं सर्वोऽपि । **स**र्वस्य साहो वा । **स्या**दौ दी० ॥

[आदन्नहं][1] । आर्त्तस्य अनेन आदन्न ॥

[रच्चइ] । रञ्जेस्तक्ष्यादित्वात् रच्च ॥

[लोहें] । लोहेन ॥

[फुट्टणएण] । स्फु(स्फ)ट स्फुट्ट विशरणे । तृन् । **तृ**नोऽणअः । **स्फु**टिचलेः - द्वित्वम् । **आ**ट्टो णा० । **ए**ट्टि ॥

[जिवँ] । यथा । **क**थंतथायथां थादे० ॥

[घणा][2] । घन । सि । लुक् । **स्या**दौ दी० ॥

सहेसइ । षहिं । स्यते । **व**र्स्त्यति स्यस्य सः । **स्व**राणां० - इः । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० - एः ॥

[ताव] । ताप । सि । लुक् ॥

त्वया लोहेनेव घनस्तापः सहिष्यते इत्यन्वयः ॥ ४.४२२ ॥

हुहुरु-घुग्घादयः शब्द-चेष्टानुकरणयोः ॥ ४.४२३ ॥

बुड्डीसु । **म**स्जेराउड्डुनिउड्डुबुड्डु० । स्यामि । **त**क्ष्यादीनां छोल्लादय इति बाहुलकात् स्यामेरपि सुः । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां स्व० - ई ॥

[पेम्मद्रहि] । प्रेमहृद । **हृ**दे हदोः ॥

[त्ति] । इति । **इ**तेः[3] स्वरात् तश्च द्विः ॥

नवरि । **ण**वर केवले । **स्व**राणां स्व० - इ ॥

[अचिंतिअसंपडिय विप्पियनाव] । अचिन्तितसम्पतिता विप्रियनौ । **ना**व्यावः ॥

[झड त्ति] । झटत् इति ॥

---

१. आर्तस्य आदन्नः, आगतो दैन्यमिति वा - **ताटि.** । २. प्रभूतस्य घणा - **ताटि.** । ३. इतौ तो वाक्यादौ - **ख.** ।

खज्जइ । खादृ । ते → इच् । **खा**दधावोर्लुक् । क्य → इज्ज । **स्व**राणां०[१] - इता सह आत अत् ॥

[कसरक्केहिं] । कसरकैः ॥

पिज्जइ । पीयते[२] ॥

[एम्वइ] । एवमेव । **प**श्चादेवमेवैवे० ॥

सुहच्छडी । सुखास्या । **ग**मिष्यमासां छः । **अ**डड० । **स्त्रि**यां तदन्ताड्डीः ॥

[पिए दिट्ठे नयणेहिं] । प्रियेण दृष्टेन नयनैः ॥

[महु ज्जि] । मम एव । **म**हुमज्झु ङसिङस्भ्याम् । **प**श्चादेवमेवैवेदानीं० - जि । **से**वादौ वा - द्वित्वम् ॥

[सिद्धत्था वंदेइ] । सिद्धार्थान् वन्दते ॥

[ताउं] । तावत् । **या**वत्तावतोर्वादेर्मउं ॥

[जरखंडी] । जरया खण्डा । जराजर्जरा । **अ**जातेः पुंसः - ङीः ॥

[लोअडी][३] । लोमपटी । **शी**घ्रादीनां० - मलोपः ॥

[गलि] । गले ॥

[मणिअडा] । मणि । जस् । लुक् ॥

[न वीस] । न विंशति । ईर्जिह्वा० । **विं**शत्यादेर्लुक् ॥

[गोट्ठडा] । गोष्ठस्थाः पुरुषाः ॥

[कराविआ] । कारिता ॥

[मुद्धए] । मुग्धया । **ट** ए । **स्या**दौ दी० ॥

उट्ठबईस इति उत्थानोपवेशनचेष्टानुकरणम् ॥ ४.४२३ ॥

---

१. स्वराणां० - अः - **ख.** । २. पीयते । ईअइज्जौ० । **स्व**राणां० । एवमेव - **ख.** । ३. लुनाति लोस्तस्य पटी लोपटी । लोमपटी वा, **शी**घ्रादित्वात् - **ताटि.** ।

घइमादयोऽनर्थकाः ॥ ४.४२४ ॥

[अम्मडि] । अम्मा । **अडड॰** । **स्त्रियां** तदन्ताड्डीः । सि । लुक् । **स्या**दौ दी॰ ॥

[पच्छायावडा][१] । पश्चात्ताप । **ह्रस्वात्** थ्यश्च॰ । **अ**डड॰ । सि । लुक् । **स्या**दौ दी॰ ॥

[विवरीरी][२] । विपरीता । **शीघ्रा**दीनां॰ - विवरीर । **अजातेः** पुंसः - ङी ॥ ४.४२४ ॥

तादर्थ्ये केहिं-तेहिं-रेसि-रेसिं-तणेणाः ॥ ४.४२५ ॥

[एह] । एतद् । सि । **एतदः** स्त्रीपुंक्लीबे एहएहोएहु ॥

[परिहासडी] । परिभाषा । **अ**डड॰ । **स्त्रियां** तदन्ताड्डीः ॥

[अइभ न][३] । अतिभ न ।

[कवणहिं] । कस्मिन् । **किमः** काइंकवणौ वा । **ङे**र्हिं ॥

झिज्जउं । क्षि क्षये । कर्मकर्तरि व**र्त**माना ए । **अन्त्य**त्रयस्याद्यस्य उं । क्य । **ई**अइज्जौ॰ । **क्षः** खः क्वचित्तु छझौ । **स्व**राणां स्व॰ - इ ॥

[तउ] । युष्मद् । ङस् । **ङ**सिङस्भ्यां तउतुज्झतुध्र॰ ॥

[अन्नहि] । अन्या । ङ्स् । **ङ**स्ङस्योर्हे । **स्या**दौ दी॰ ॥ ४.४२५ ॥

पुन-र्विनः स्वार्थे डुः ॥ ४.४२६ ॥

सुमरिज्जइ । **स्मरे**र्झरझूर॰ ॥

वीसरइ । **विस्मुः** पम्हुसविम्हरवीसराः ।

[मणाउं] । मनाक् । **एवं**परंसमंध्रुवंमामनाक इत्यनेन मणाउं[४] ॥

[पुणु] । **पुन**र्विनः स्वार्थे डुः ॥

[सुमरणु] । स्मरण । **स्मरे**र्झरझूरभर॰ ॥

[जाउं] । यावत् । **याव**त्तावतोर्वादेर्मउंमहिं ॥

---

१. पश्चात्तापा वर्तन्ते - **ताटि.** । २. विपरीतमीर्त्ते, **कर्म**णोऽण् । विपरीतस्य वा शीघ्रादित्वाद् विवरीरः - **ताटि.** । ३. अत्यद्भुता इत्यर्थः - **क.** । अतिभ । अपूर्वा - **ताटि.** । ४. मणाउं । **[जहिं]** । यस्य । **ङसः** सुहो॰ (?) । पुनः । **पुनर्वि**॰ - **ख.**।

[गउं तहो] । गतः तस्य ॥

[पेम्महो[1]] । प्रेमन् । **से**वादौ वा - द्वित्वम् । **ङसः** सुहो० ॥

[कइं] । किम् । **किमः** काइंकवणौ वा । **स्व**राणां० - अः ॥

[नाउं] । नामन् । **अन्त्यव्यञ्ज०** । **स्व**रा इति प्रायोग्रहणात् मकारस्य उं ॥ ४.४२६ ॥

अवश्यमो डें-डौ ॥ ४.४२७ ॥

[जिब्भिंदिउ] । जिह्वेन्द्रियम् । **ह्वो** भो वा ॥

[नायगु] । नायक । **अ**नादौ स्वरादसंयुक्तानां कस्य गः ॥

[वसिकरहु] । वशेकुरुत । **ब**हुत्वे हुः ॥

[जसु] । यस्य । **ङसः** सुहोस्सवः ॥

[अधिन्नइं अन्नइं] । आयत्तान्यन्यानि ॥

[मूलि विणट्ठइ तुंबिणिहे] । मूले विनष्टे तुम्बिन्याः । **ङस्**ङस्योर्हे ॥

सुक्कहिं । शुष्कानीवाऽऽचरन्तीति क्विप् । अन्ति । **त्या**देराद्यत्रयस्य० - हिं । **शु**ष्कस्कन्दे वा - कः ॥

[पण्णइं] । पर्ण । जस् । **क्ली**बे जस्शसोरिं ॥

न सुअहिं । **स्व**पावुच्च । **त्या**देराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं ॥ ४.४२७ ॥

एकशसो डि ॥ ४.४२८ ॥

[पच्छित्ताइं] । प्रायश्चित्त । **क**गचजेति यलुक् । **स्व**राणां स्वरा इति अकारेण सह आकारस्य अकारः । **ह्र**स्वात् थ्यश्चत्सप्सा० ॥ ४.४२८ ॥

अ-डड-डुल्लाः स्वार्थिक-क-लुक् च ॥ ४.४२९ ॥

[विरहाणलजालकरालिअउ] । विरहानलज्वालाकरालित । अत्र अः ॥

[पहिउ] । पथिक ॥

पंथि । पन्थे । [2]पथिन्-समानार्थः पन्थशब्दः ।

---

१. नेहहो - **ता.मु.** । २. पथिन्मथिन्समा० - **ग.** ।

[जं] । यत् यस्मादर्थे ॥

[तं] । तत् तस्मादर्थे । बाहुलकादन्यव्यञ्जनस्याऽपि **वा** स्वरे मश्चेत्यनेन म् ॥

[मेलवि] । मिलत् श्लेषणे । क्त्व । **क्त्व** इइउ[इवि]अव० । **स्वराणां** स्व० - ए ॥

[सव्वहिं] । सर्व । **भिस्सुपोर्हिं** ॥

[पंथिअहिं][१] । पन्थिक । पन्थोऽस्याऽस्ति । **अतो**ऽनेकस्वरात् - इकः ॥

[जि] । एव । **पश्चा**देवमेवैवे० ॥

[अग्गिट्ठउ] । अग्नये तिष्ठतीत्यग्निष्ठः, **स्थापास्ना**त्रः कः ॥ ४.४२९ ॥

योगजाश्चैषाम् ॥ ४.४३० ॥

[सीमासंधिहिं[२] **]** । सीमासन्धि । ङि । **लिङ्ग**मतन्त्रमिति स्त्रीत्वे **ङे**र्हिं ॥

[पेक्खिवि बाहुबलुल्लडा] । प्रेक्ष्य बाहुबलम् ॥ ४.४३० ॥

स्त्रियां तदन्ताड्डीः ॥ ४.४३१ ॥

[पहिआ] । पथिक । **स्यादौ** दी० ॥

[दिट्ठी] । दृष्ट । **ष्ट**स्याऽनुष्ट्रेष्टा० - ठः । **अजातेः** पुंसः - ङीः ॥

निअंत । **दृशो** निअच्छपेच्छा० । शतृ → न्त ॥

अंसूसासेहिं । अश्रु-उद्श्वास । **वक्रा**दावन्तः । **अनुत्साहो**च्छन्ने० - ऊ । भ्याम् । **द्विवचनस्य** बहुवचनम् - भिस् । **भिस्सुपोर्हिं** । **भिस्येद्वा** ॥

तिंतोव्वाणं[३] । स्तिमितोद्वानम् । तिमतीमष्टिमष्टीमच् आर्द्रभावे, तिम् । क्त । **मो**ऽनुस्वार इति बाहुलकादनन्त्यस्याऽपि अनुस्वारः ॥

करंत । शतृ → न्त । **ऋ**वर्णस्याऽरः ॥ ४.४३१ ॥

आऽन्तान्ताड्डाः ॥ ४.४३२ ॥

[पिउ आइउ सुअ वत्तडी] । प्रिय आचितः[४] श्रुता वार्ता ॥

---

१. पथिकैः । **वक्रा**दा० - **ताटि.** । २. धिहि - ता. । ङसिभ्यस्ङीनां० - **ताटि.** । ३. तिंतुव्वाणु - **ता.** । तिमितोद्वान । **स्व**राणामित्यनेन मेरिकारेण सह पूर्वस्य उत्वम् । **क्व**चिदनन्त्यस्येति **म**स्याऽनुस्वारः - **ताटि.** । ४. आचितः । विरहस्य - **ग.** ।

[झुणि] । ध्वनि । **त्व**थ्वद्वध्वां चछजझाः क्वचित् । **ध्व**निविष्वचोरुः ॥

[कण्णडइ पइट्ठ] । कर्णे प्रविष्टा ॥

[तहो] । तद् । ङस् ॥

[विरहहो नासंतअहो] । विरहस्य नश्यतः । **स्व**राणां० - दीर्घः ॥

[धूलडिआ] । धूलि । **यो**गजाश्चैषामिति डडअश्च । **अ**स्येदे इत्यनेन अकारे परे डडान्त्याकारस्य इः । ततो अनेनाऽन्त्याकारस्य डाः ॥ ४.४३२ ॥

अस्येदे ॥ ४.४३३ ॥

युष्मदादेरीयस्य डारः ॥ ४.४३४ ॥

[संदेसएं[१]] । सन्देश । **अ**डड० - अः ॥

[तुहारेण] । युष्मद् । ङस् । तवाऽयं, **दोरीयः** । **त**इतुतेतुम्हंतुहतुहं इति ङसा सह तुहादेशः । अनेन ईयस्य डारः ॥

[जं] । यत् । अव्ययं संस्कृतसिद्धम् । **वा** स्वरे मश्च बाहुलकाद् दस्य म् ॥

[संगहो] । सङ्ग । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

मिलिज्जइ । मिलत् श्लेषणे । **ई**अइज्जौ० ॥

[सुइणंतरि] । स्वप्नान्तरे । **स**र्वत्र लवरा० । **स्व**पावुच्च । **स्व**प्ने नात् - इः । **क**गचज० - पलुक् ॥

[पिए पाणिएण] । पीतेन पानीयेन । **पा**नीयादिष्वत् ॥

[पिअ पिआस किं] । हे प्रिय ! पिपासा किं ॥

छिज्जइ । छोंच् छेदने । **ई**अइज्जौ क्यस्य । **स्व**राणां० - इः ॥ ४.४३४ ॥

अतोर्डेत्तुलः ॥ ४.४३५ ॥

त्रस्य डेत्तहे ॥ ४.४३६ ॥

[वारि] । द्वार । **क**गटड० - दलुक् । **ङि**नेच्च ॥

---

१. संदेसें - **ता.मु.** ।

[घरि] । गृह । **गृ**हस्य घरोऽपतौ ॥

[लच्छि] । लक्ष्मी । **अ**धो मन० । **छो**ऽक्ष्यादौ । **स्या**दौ दी० ॥

[विसंठुल] । विशंस्थुलो[१] । **शषोः** सः । **ठो**ऽस्थिविसंस्थुले । **स्या**दौ दी० ॥

ठाइ । स्थष्ठाथक्क० ॥ ४.४३६ ॥

त्व-तलोः प्पणः ॥ ४.४३७ ॥

तव्यस्य इएव्वउं-एव्वउं-एवा ॥ ४.४३८ ॥

[एउ] । एतद् । अम् । लुक् । **स्य**मोरस्योत् ॥

गृण्हेप्पिणु । **ग्र**हेः गृण्हः ॥

[ध्रुं[२]] । यद् । **य**त्तदः स्यमोर्ध्रुंत्रं ॥

[मइं] । मया । **टा**ङ्यमा मइं ॥

[जइ प्रिउ] । यदि प्रियः ॥

उव्वारिज्जइ । वृग् उत्पूर्वः । णिग् । वृद्धिः । ते → इच् । क्य । **ई**अइज्जौ० ॥

[महुं करिएव्वउं किं पि ण] । मम कर्तव्यं किमपि न ॥

[वि] । अपिरेवार्थे मन्तव्यम् ॥

[पर] । परम् । **एवं**परंसमंध्रुवं० ॥

[दिज्जइ] । दीयते ॥

कस्याऽपि मोचनहेतोः किमप्यर्थं प्रति सखीभिरभ्यर्थ्यमानाया नायिकाया उक्तिरियम् ॥

[देसुच्चाडणु] । देशोच्चाटनम् । **टो** डः ।

[सिहिकढणु] । शिखिक(क्व)थनम् । **क्व**थवर्द्धां ढः ॥

[घणकुट्टणु] । घनकुट्टनम् ।

[जं लोइ] । यत् लोके ॥

---

१. विसंस्थुला - **ख.** । २. ध्रुवं सिद्धम् । वेन सह **स्व**राणां स्वरा - अनुस्वारः - **ताटि.** ।

[मंजिट्ठए] । मञ्जिष्ठा । **क**गटडतदप० - षलुक् । टा । **ट** ए । **स्या**दौ दी० ॥

[अइरत्तिए] । अतिरक्त । **अ**जातेः पुंसः - ङी । **स्या**दौ दी० ॥

सोएवा । स्वप् । तव्य । **स्व**पावुच्च - ओ ॥

[पर] । परम् । **ए**वंपरंसमंध्रुवं० ॥

[वारिआ] । वारितम् ॥

[पुप्फवईहिं] । पुष्पवती । भिस् । **भि**स्सुपोर्हिं ॥

[समाणु] । समम् । **ए**वंपरंसमंध्रुवंमामनाक० - समाणु ॥

जग्गेवा । जागृक् । **जा**ग्रेर्जग्गः । तव्य । अनेन एवादेशः ॥ ४.४३८ ॥

क्त्व इ-इउ-इवि-अवयः ॥ ४.४३९ ॥

[हिअडा] । हृदय ॥

[जइ वेरिइं[1]] । यदि वैरिन् । **अ**डड० - अः । **स्व**राणां स्वराः - इ । जस् । लुक् ॥

[तो] । ततस् । **त**तस्तदोस्तो ॥

[किं अब्भि] । किमभ्रे । **ङि**नेच्च ॥

चडाहुं । **आ**रुहेश्चडवलग्गौ । मस् । **ब**हुत्वे हुं । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां स्व० - आ ॥

[अम्हाहिं] । अस्मद् । आम् । **अ**म्हहं भ्यसाम्भ्याम् । **स्व**राणां० - आत्वम् इत्वं च ॥

[बे] । द्वि । औ । **द्वि**वचनस्य बहुवचनम् - जस् । **द्वे**र्दोवे ॥

[हत्थडा जइ पुणु मारि] । हस्तौ यदि पुनर्मारियत्वा ॥

[मराहुं] । म्रियामहे । **ब**हुत्वे हुं ॥

[रक्खइ सा विसहारिणी] । रक्षति सा विषहारिणी । पानीयहारिका ॥

[तैं[2] कर चुंबिवि जीउ] । तौ करौ चुम्बित्वा जीवितम् । **या**वत्तावज्जीवितावर्तमानावटेति विलुक् ॥

---

१. वेरिअ - **ता.मु.** । २. बे - **मु.** ।

[पडिबिंबिअमुंजालु] । प्रतिबिम्बितं(त)मुञ्जालम् । **प्र**त्यादौ डः ॥

[जलु जेहिं] । जलं यद्भ्याम् ॥

अडोहिउ । अवगाहेस्त**क्ष्या**दित्वादडोहः । नञ्[1] पूर्वः । क्त्वा । अनेन इउ ॥

[पीउ] । पीतम् ॥

[बाह] । बाहु । **स्व**राणां० - अत्वम् । अम् । लुक् ॥

विछोडवि । छुटण् छेदने । **टो** डः ॥

जाहि । यांक् । हि । **म**ध्यत्रयस्याऽऽद्यस्य हिः ॥

[तुहुं हउं] । त्वम् अहम् ॥

[तेवँइ][2] । तथापि । **क**थंतथायथां थादेरेमे० । अपिरेवार्थे ॥

[को दोसु] । को दोषः ॥

[हिअयट्ठिउ] । हृदयस्थितः । **स्व**राणां० । **स्थ**ष्ठा० ॥

[जइ] । यदि ॥

नीसरहि । सृं गतौ निर्पूर्वः । सिव् । **म**ध्यत्रयस्य० - हिः । **ऋ**वर्णस्याऽरः । **व्य**ञ्जनाद० । **र्लु**कि निरः - दीर्घः ॥

जाणउं । ज्ञो जाणमुणौ । मिव् । **अ**न्त्यत्रयस्याऽऽद्यस्य उं ॥

[मुंज सरोसु] । हे मुञ्ज ! सरोषः ॥ ४.४३९ ॥

एप्प्येप्पिण्वेव्येविणवः ॥ ४.४४० ॥

जयस्सु । जगत् । ङे । **च**तुर्थ्याः षष्ठी - ङस् । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

लहहिं । लभ् । अन्ते । **त्या**देराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं ॥

झाएविणु । **ध्या**गोर्झागौ ॥

तत्तस्सु । तत्त्व । अम् । **क्व**[3]चिद् द्वितीयादेः - ङस् ॥ ४.४४० ॥

तुम एवमणाऽणहमणहिं च ॥ ४.४४१ ॥

[देवं दुक्करु निअयधणु करण न तउ पडिहाइ] । दातुं दुष्करं निजकधनं कर्तुं न तपः प्रतिभाति । **प्र**त्यादौ डः ॥

---

१. नङ् - **ख.** । २. प्यादयः - **ताटि.** । ३. अम् । लुक् । **क्व**चिद्० - **ग.** ।

[एम्वइ] । एवमेव । **प**श्चादेवमेवैवेदानीं० - एम्वइ ॥

[सुहु भुंजणहं मणु] । सुखं भोक्तुं मनः ॥

[पर] । परम् । **एवं**परंसमंध्रुवं० ॥

[भुंजणहिं न जाइ] । भोक्तुं न याति ॥

[जेप्पि] । जेतुम्[१] ॥

[चएप्पिणु] । त्यक्तुम्[२] । **त्यो**ऽचैत्ये - चः ॥

[सयल धर] । सकलां धराम् ॥

[लेविणु] । लातुम्[३] ॥

[तवु पालेवि] । तपः पालयितुम्[४] ॥

[विणु] । विना । **पु**नर्विनः स्वार्थे डुः ॥

[संतिं[५]] । शान्ति । टा । **एं** चेदुतः । **स्व**राणां० - इं ॥

[तित्थेसरेण] । तीर्थेश्वरेण ॥

[को] । कः । **अ**तः सेर्डोः ॥

[सक्कइ] । शक्नोति । **श**कादीनां द्वित्वम् ॥

[भुवणे वि] । भुवनेऽपि ॥ ४.४४१ ॥

गमेरेप्पिण्वेप्प्योरेर्लुग् ॥ ४.४४२ ॥

[गंप्पिणु] । गत्वा ॥

[वाणारसिहिं] । वाराणस्याम् । **क**रेणूवाराणस्यो रणोर्व्यत्ययः । **ङे**र्हिं । **स्या**दौ दी० ॥

[नर अह] । नरा अथ ।

[उज्जेणिहिं] । उज्जयिनी । **क**गचजेति यलुक् । **स्व**राणां स्वरा इत्यकारे(रस्ये)कारेण सह एकारः ॥

१. जित्वा - **ग.** । २. त्यक्त्वा - **ग.** । ३. लात्वा - **ग.** । ४. पालयित्वा - **ग.** । ५. सन्तें - **मु.** ।

[गंपि] । गत्वा ॥

[मुआ] । मृताः ॥

परावहिं । आप्लृंट् परापूर्वः । अन्ति । **त्या**देराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं । **व्य**ञ्जनाद० । **पो** वः ॥

[परमपउ] । परमपदम् ॥

[दिव्वंतरइं] । दिव्यान्तराणि । तीर्थान्तराणीत्यर्थः । **क्ली**बे जस्शसोरिं ॥

[म जंपि] । मा कथय । **क**थेर्वज्जरपज्जरोप्पाल० । **हि**स्वयोरिदुदेत् ॥

[गंग गमेप्पिणु जो मुअउ[1]] । गङ्गां गत्वा यो मृतकः ॥

[जो सिवतित्थ गमेप्पि] । यः शिवतीर्थं गत्वा ॥

[कीलदि] । क्रीडति । **डो** लः ॥

[तिदसावासगउ सो जमलोउ] । त्रिदशावासगतः स यमलोकम् ॥

[जिणेप्पि] । जित्वा । **चि**जिश्रुहुस्तुलूपूधूगां णो० ॥ ४.४४२ ॥

तृनोऽणअः ॥ ४.४४३ ॥

[हत्थि] । हस्तिन् । सि । लुक् । **स्त**स्य थोऽसमस्तस्तम्बे ॥

[मारणउं] । मारयिता ॥

[लोउ बोल्लणउ] । लोकः कथयिता । **क**थेर्वज्जरपज्जरोप्पालपिसुणसंघबोल्ल० ॥

[पडहु] । पटहः ॥

[वज्जणउ] । वदिता । **स्वि**दां ज्जः ॥

[सुणउ भसणउ] । शुनकः भषिता । भष भर्त्सने ॥ ४.४४३ ॥

इवार्थे नं-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जणवः ॥ ४.४४४ ॥

[मल्लजुज्झु] । मल्लयुद्धम् । युधिः । क्त । **यु**धबुधगृधक्रुधसिधमुहां झः । **क**गचजेति तलुक् ॥

---

१. मुअइ - **मु.** ।

[रविअत्थवँणि[१]] । रविअस्तमयने । **स्त**स्य थोऽसमस्त० । **मो**ऽनुनासिको वो वा । **क**गचजेति यलुक् । **स्व**राणां स्व० - अकारेण सह अकारः ॥

[कंठि विअण्णु][२] । कण्ठे वितीर्णम् । **स्व**राणां स्व० - अः ॥

[न छिण्णु] । न छिन्नम् ॥

[चक्कें खंडु] । चक्रेण खण्डम् ॥

[मुणालिअहे] । मृणालिकायाः । **स्व**राणां० - उः । **ङ**स्ङस्योर्हे । **स्या**दौ दी० ॥

[नउ जीवग्गलु] । इव जीवार्गला ॥

[दिण्णु] । दत्ता । **स्व**राणां० - इः । **प**ञ्चाशत्पञ्चदशदत्ते - णः ॥

[वलयावलि-निवडण-भएण] । वलयावलिनिपतनभयेन ॥

[धण उद्धब्भुअ] । नायिका ऊर्ध्वभुजा । **से**वादौ वा प्राप्तौ **द्वि**तीयतुर्ययोरुपरि० ॥

[जाइ] । याति ॥

[वल्लहविरहमहादहहो] । वल्लभविरहमहाह्रदस्य । **ह्र**दे हदोः । **ङ**सः सुहोस्सवः ॥

[थाह] । स्ताघम् । **स्त**स्य थोऽसमस्तस्तम्बे । **ख**घथधभाम् ॥

गवेसइ । गवेषण् मार्गणे । प्राकृतत्वान्न णिच् । तिव् → इच् । **व्य**ञ्जनाद० ॥

[पेक्खेविणु मुहु जिणवरहो] । प्रेक्ष्य मुखं जिनवरस्य ॥

[दीहरनयण सलोणु] । दीर्घनयनं सलवणम् । **ख**घथधभाम् - हः । **रो** दीर्घात् - र-प्रत्ययः । **न** वा मयूखलवणचतुर्थचतुर्गुण० - ओ ॥

[नावइ गुरुमच्छरभरिउ] । इव गुरुमत्सरभृतम् । भृंग् । क्तः । **ऋ**वर्णस्याऽरः । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० - इ ॥

[जलणि पवीसइ] । ज्वलने प्रविशति । **स्व**राणां स्व० - ईः ॥

[लोणु] । लवणम् ॥

[चंपयकुसुमहो] । चम्पककुसुमस्य ॥

---

१. अत्थमणि - **मु.** । २. विइण्णु - **मु.** ।

[मज्झि] । मध्ये । **सा**ध्वसध्यह्यां झः ॥

[सहि भसलु] । सखि ! भ्रमरः । **भ्र**मरे सो वा । **ह**रिद्रादौ लः ॥

[पइट्ठउ] । प्रविष्टः ॥

[सोहइ इंदनीलु जणि कणइ] । शोभते इन्द्रनील इव कनके ॥

[बइट्ठउ] । उपविष्टः ॥ ४.४४४ ॥

लिङ्गमतन्त्रम् ॥ ४.४४५ ॥

[अब्भा लग्गा] । अभ्राणि लग्नानि ॥

[डुंगरिहिं] । पर्वत । **शी**घ्रादीनां० - डोंगरः । सुप् । **भि**स्सुपोर्हिं । **स्व**राणां० ॥

[पहिउ] । पथिकः ॥

[रडंतउ] । रटन् । रट परिभाषणे । **श**त्रानशः - न्त । **अ**डड० - अः ॥

[जाइ] । याति ॥

[जो एहा] । य ईदृशः । **या**दृक्तादृक्कीदृ[शीदृ]शां दादेर्डेहः । **स्या**दौ दीर्घ० ॥

[गिरिगिलणमणु] । गिरिगिलनमनाः ॥

[सो किं] । स किम् ॥

[धणहे] । नायिकायाः । **ङ**स्ङस्योर्हे ॥

धणाइ । धनमिच्छति, क्यन् । **क्षुत्तृ**ड्गर्द्धेऽशनायोदन्यधनायम् । तिव् → इच । **क**गचजेति यलुक् । **स्व**राणां० - इचा सह यकार-अकारस्य इः ॥

तां न रक्षतीति भावः ॥

[पाइ विलग्गी] । पादे विलग्न । **अ**जातेः पुंसः - ङीः । **लु**गित्यलुक् ॥

अंतडी । अन्त्र । **वा**धो रो लुक् । **अ**डड० । **स्त्रि**यां तदन्ताड्डीः ॥

[सिरु] । शिरः ॥

ल्हसिअउँ[१] । **स्त्रं**सेर्ल्हसडिंभौ । क्त । **व्य**ञ्जनाद० । **स्व**राणां० - इः । **स्वा**र्थे० - कः । **का**न्तस्यात उं० ॥

---

१. ल्हसिउं - मु. ।

खंधस्सु । स्कन्ध । **ष्क**स्कयोर्नाम्नि - ख । ङि । **क्व**चिद् द्वितीयादेः - **ङस्** । **ङसः** सुहोस्सवः ॥

[तो] । तदा । **त**तस्तदोस्तोः ॥

[वि] । अपि ॥

[कटारइ] । क्षुरिका । **शी**घ्रादीनां० - कटार । **अ**डड० - अ । **ङि**नेच्च ॥

[हत्थडउ] । हस्तः ॥

[बलि] । बलिः ॥

[किज्जउं] । क्रिये । **अ**न्त्यत्रस्याऽऽद्यस्य उं । **ई**अइज्जौ क्यस्य । **स्व**राणां स्व० - ऋकारस्येकारेण सह इः ॥

[कंतस्सु] । कान्तस्य ॥

[सिरि] । शिरसि ॥

चडिआ । **आ**रुहेश्चडविलग्गौ । क्तः ॥

खंति । खादृ भक्षणे । अन्ति → न्ति । **खाद**धावोर्लुक् । **स्व**राणां० - ह्रस्वः ॥

[प्फलइं] । फलानि । **से**वादौ वा प्रातौ **द्वि**तीयतुर्ययो० । **क्ली**बे जस्शसोरिं ॥

[पुणु] । पुनः ॥

[डालइं] । शाखा । **शी**घ्रादीनां - डाल० ॥

मोडंति । मुट प्रमर्दने । अन्ति । **टो** डः ॥

[तो वि महद्दुम] । तदाऽपि महाद्रुमाः ॥

[सउणाहं] । शकुनानाम् । **आमो** हं ॥

अवराहिउ । अपराध्यते अपराद्धम् । भावे क्तः । **व्यञ्ज**नाद० । **स्व**राणां स्वरा० - इः ॥

[न करंति] । न कुर्वन्ति ॥ ४.४४५ ॥

शौरसेनीवत् ॥ ४.४४६ ॥

[सीसि] । शीर्षे । **ङि**नेच्च ॥

[सेहरु] । शेखर ॥

[खणु] । क्षणम् ॥

[विणिम्मविदु] । विनिर्मापितम् । **तो** दोऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्येति दः ॥

[खणु कंठि पालंबु किदु रदिए] । क्षणं कण्ठे प्रालम्बः कृतं(तः ?) रत्या । **ट** ए ॥

[विहिदु खणु मुंडमालिए] । विहित(तं ?) क्षणं मुण्डमालिकायाम् । **ङि**नेच्च - ए ॥

[जं] । यत् । सि । **क्ली**बे स्वरान् म् सेः । **मो**ऽनुस्वारः ॥

[पणएण तं] । प्रणयेन तत् ॥

[नमहु] । नमत । **ब**हुत्वे हुः ॥

[कुसुमदामकोदंडु] । कुसुमदामकोदण्ड ॥

[कामहो] । कामस्य । **ङसः** सुहोस्सवः ॥ ४.४४६ ॥

व्यत्ययश्च ॥ ४.४४७ ॥

[शदमानुशमंशभालके] । शतमानुषमांसभारके । **तो** दोऽनादौ० । **श**षोः सः । **र**सोर्लशौ । **मां**सादिष्वनुस्वारे - ह्रस्वः । सि । **अ**त एत् सौ पुंसि० । **अ**न्त्यव्यञ्जनस्य - सिलुक् ॥

[कुंभशहश्र] । कुम्भसहस्र । सि । **अ**न्त्यव्यं० - लुक् ॥

[वशाहे] । वसा । **ङ**स्ङस्योर्हे ॥

[संचिदे] । सञ्चित । **अ**त एत् सौ० ॥

[पेच्छइ] । **दृ**शो नियच्छपेच्छा० ॥

सोहीअ । शृंट् । तिव् । **सी**हीहीअ भूतार्थस्य । **यु**वर्णस्य गुणः ॥

[एस] । एतद् । सि । **त**दश्च तः सोऽक्लीबे ॥ ४.४४७ ॥

शेषं संस्कृतवत् सिद्धम् ॥ ४.४४८ ॥

[हेट्ठट्ठियसूरनिवारणाय] । अधःस्थितसूरनिवारण । **अ**धसो हेट्ठ । **स्थ**ष्ठाथक्कचिट्ठनिरप्पाः । **स्व**रादनतो वा - अ । **क्ते** - इः । **लु**गित्याकारस्य लुक् । **ङे**ङस्योर्यातौ । **अत** आः स्यादौ ॥

उरे, उरम्मि । **अन्त्यव्यञ्जन**स्येति सलुकि **डेम्मि** ङेः ॥ ४.४४८ ॥

॥ इति श्रीमलधारिशिष्य-पण्डितनरचन्द्रविरचिते प्राकृतप्रबोधे चतुर्थः पादः ॥

नानाविधैर्विधुरितां[१] विबुधैः स्वबुद्ध्या,
तां रूपसिद्धिमखिलामवलोक्य शिष्यैः ।
अभ्यर्थितो मुनिरनुज्झितसम्प्रदाय[२]-
[३]मारम्भमेनमकरोन्नरचन्द्रनामा ॥

卐 卐 卐

१. विधुरितं - **क. ख.** । विधुरतां - **ग.** । २. ज्झितसंखितं शास्त्रं (?) - **ग.** । ३. नास्तीयं पङ्क्तिः ग. प्रतौ ।